

Ekonomi i EU

BO SANDELIN

Femte upplagan

 Studentlitteratur

Kopieringsförbud

Detta verk är skyddat av upphovsrättslagen. Kopiering, utöver lärares begränsade rätt att kopiera för undervisningsbruk enligt Bonus Presskopias skolkopieringsavtal, är förbjuden. För information om avtalet hänvisas till utbildningsanordnarens huvudman eller Bonus Presskopia.

Den som bryter mot lagen om upphovsrätt kan åtalas av allmän åklagare och dömas till böter eller fängelse i upp till två år samt bli skyldig att erlägga ersättning till upphovsman eller rättsinnehavare.

Denna trycksak är miljöanpassad, både när det gäller papper och tryckprocess.

Art.nr 37495

ISBN 978-91-44-11773-7

Upplaga 5:1

©Författaren och Studentlitteratur 2013, 2017

studentlitteratur.se

Studentlitteratur AB, Lund

Omslagslayout: Anna Åström

Omslagsbild: Wlad74, calvindexter/shutterstock.com

Printed by Interak, Poland 2017

INNEHÅLL

Förord 9

KAPITEL 1 EU i makroperspektiv 11

KAPITEL 2 Den totala produktionen 17

- Lång historia 17
- Inte självklart vad som skall ingå i BNP 19
- BNP kan beräknas från produktionssidan och inkomstsidan 20
- BNP kan också beräknas från användningssidan 21
- BNP kan beräknas till marknadspris eller faktorpris 22
- Varför behandlas inte investeringarna som förbrukningsvaror? 22
- NNP är BNP minus kapitalförslitningen 23
- Sveriges BNP per capita är över genomsnittet i EU 24
- Kandidatländerna 27
- Tyskland har en femtedel av EU:s BNP 28
- Måttlig tillväxt under 1900-talets första hälft 29
- Under 1950- och 1960-talen var tillväxten hög 33
- Lägre tillväxt från 1970-talet 35
- Snabbare tillväxt från låg nivå 37
- Tillväxtfaktorer 38
- BNP är inget lyckomått 39
- Hur påverkar t.ex. olyckor BNP? 40
- Tillväxtens gränser 41

KAPITEL 3 Produktionen inom olika sektorer 45

- Tjänstesektorn dominerar i alla EU-länder 45
- Först har industrins andel av BNP och sedan tjänsternas ökat på jordbrukets
bekostnad 47
- Jordbruk 49
- Jordbrukspolitikens framväxt 51
- Gemensamma principer 52
- Tjänster 53

KAPITEL 4 Användningen av BNP: konsumtionen 55

- Investering i stället för nutida konsumtion kan ge mer framtida
konsumtion 55
- BNP kan användas till konsumtion, investering och export 56
- Den privata konsumtionen dominerar i alla EU-länder 58
- Hushållens konsumtion bestäms främst av inkomster och priser 60
- Hälften av hushållens konsumtionsutgifter går till mat, kläder och
boende 62

KAPITEL 5 Investering och sparande 65

- Investeringar 65
- Bruttoinvesteringen minus kapitalförslitningen blir nettoinvesteringen 66
- Nettoinvesteringarna är små jämfört med bruttoinvesteringarna 67
- Investeringarna svänger kraftigt 67
- Investeringar kan härledas ur önskan om en viss realkapitalstock 69
- Hälften är byggnadsinvesteringar 70
- Sambandet mellan investeringar och sparande 71

KAPITEL 6 Export och import 75

- Utrikeshandeln har ökat snabbare än BNP 75
- Exporten hjälper till att betala importen 77
- Större delen av EU-ländernas export går till andra EU-länder 77
- Handel med länder utanför EU 79
- Betalningsbalansen 79

KAPITEL 7 Inkomster och priser 83

- BNP kan fördelas på löner och driftöverskott 83
- Från bruttonationalprodukt till disponibel nationalinkomst 85
- Inflationen minskade 88
- Stora skillnader i priser 89

KAPITEL 8 Befolkning och sysselsättning 91

- Tyskland störst 91
- Varierande befolkningsutveckling 94
- Två tredjedelar är sysselsatta 95
- Arbetslösheten 98

KAPITEL 9 Gemensam valuta 103

- Tidigare monetära unioner 103
- Bretton Woods-systemet 105
- Wernerplanen 106
- EMS 106
- Maastrichtfördraget 109
- Vägen till EMU – tre steg 109
- Konvergenskriterierna 110
- Tredje steget 113
- För- och nackdelar med gemensam valuta 115
- Optimala valutaområden 117

Person- och sakregister 121





- Länder inom EU, med i valutaunionen 1/1 2017
- Länder inom EU, utanför valutaunionen
- Kandidatländer
- Övriga länder

FÖRORD

Huvudsyftet med denna bok är att ge en kortfattad beskrivning av de stora dragen i EU-ländernas ekonomi. Framställningen bygger huvudsakligen på nationalräkenskaperna, och ett bisyfte är att visa hur dessa är uppbyggda. Boken är skriven främst för nybörjare i olika ekonomiämnen, men även för den som vill orientera sig på egen hand. Den kräver inga förkunskaper i nationalekonomi.

Jag tackar alla som gett synpunkter på tidigare upplagor av boken.

Bo Sandelin

EU i makroperspektiv

Det vore lätt att skriva en sanningsenlig rapport om en bulgarisk eller rumänsk familj som lever i överflöd. Den skulle kunna illustreras med bilder på lyxvillan och lustjakten. Det vore också lätt att ge en korrekt bild av luxemburgare eller svenskar som lever i armod, arbetslösa och utan pengar till det nödvändigaste.

Sådana bilder har sina poänger, och de fyller en viktig uppgift. De säger dock inget om hur det förhåller sig i stort. De visar inget av vad som dominerar.

För att få en uppfattning om de stora dragen behöver vi studera makroekonomiska storheter, dvs. totala eller genomsnittliga storheter för hela ekonomin eller åtminstone stora delar av ekonomin. I denna skrift är det EU-ländernas ekonomier som står i centrum.

De makroekonomiska storheter som vi främst belyser är de som ingår i de så kallade nationalräkenskaperna. Nationalräkenskaperna är centrala i den ekonomisk-politiska debatten, och ett andra syfte med boken är att klargöra vad de viktigaste komponenterna i nationalräkenskaperna består av och hur de hänger samman.

Det kanske mest kända makroekonomiska begreppet är bruttonationalprodukten, BNP. BNP anger i princip värdet av totala produktionen i ett land under ett år beräknad på ett sådant vis att dubbelräkningar undviks. I kapitel 2 visar vi hur BNP kan beräknas från användningssidan, produktionssidan eller inkomstsidan. Vi visar också nivån på BNP, totalt och per capita, i olika EU-länder och några andra länder.

FAKTA

Makroekonomin (av grekiskans *makros*, stor) handlar om ekonomiska storheter för ett helt land eller en stor del av en ekonomi. Bruttonationalprodukten, inflationen, bytesbalansen och arbetslösheten är exempel på makroekonomiska begrepp.

Vi finner bland annat att ett land som Luxemburg har sex gånger så stor BNP per capita som Bulgarien. De EU15-länder som hade låg BNP per capita 1950 har i regel haft en snabbare tillväxt än de länder som hade hög BNP i utgångsläget. Detta innebär att skillnaderna har minskat. BNP-måttets popularitet som välfärds-mått gör att man måste peka på dess begränsningar och svagheter, vilket vi också tar upp i kapitel 2.

I kapitel 3 utgår vi ifrån att BNP kan betraktas från produktions-sidan som summan av olika produktionsektors bidrag. Vi delar först upp BNP på tre huvudsektorer: jordbruk m.m., industri m.m. och tjänster. Vi kan konstatera att det inte längre finns några egentliga jordbruksländer i EU. I de flesta länder utgör jordbrukssektorns bidrag till BNP bara ett par procent.

Likväl spelar jordbruket en stor roll i EU-organisationen, och nästan hälften av EU:s budget går till jordbruksstöd.

Industrin i vid mening ökade i Sverige sin andel av BNP mellan 1860-talet och 1950-talet. Därefter har den sjunkit och svarar såväl i Sverige som i genomsnitt i EU för mindre än 30 procent av BNP.

I samtliga EU-länder dominerar tjänstesektorn, som svarar för 57–89 procent av BNP med den högsta andelen för Luxemburg och den lägsta för Irland.

I kapitel 4 kommer vi in på användningssidan av BNP och ägnar oss särskilt åt konsumtionen. Konsumtionen motsvarar i genomsnitt fyra femtedelar av BNP, medan investeringarna uppgår till omkring en femtedel. Exporten (som kommer in som en pluspost) och importen (som kommer in som en minuspost) är som väntat stor i förhållande till BNP för små länder som Luxemburg, Irland och Malta och liten för stora länder.

FAKTA

Följande 28 länder var i slutet av 2016 medlemmar i Europeiska unionen, EU (med året för inträde i EEC/EG/EU angivet inom parentes):

Belgien (1958), Bulgarien (2007), Cypern (2004), Danmark (1973), Estland (2004), Finland (1995), Frankrike (1958), Grekland (1981), Irland (1973), Italien (1958), Kroatien (2013), Lettland (2004), Litauen (2004), Luxemburg (1958), Malta (2004), Nederländerna (1958), Polen (2004), Portugal (1986), Rumänien (2007), Slovakien (2004), Slovenien (2004), Spanien (1986), Storbritannien (1973), Sverige (1995), Tjeckien (2004), Tyskland (1958), Ungern (2004), Österrike (1995).

Investeringarna och sparandet behandlas i kapitel 5. Investeringarna avser producerat realkapital som maskiner, byggnader och lagerförändring, medan rent finansiella investeringar inte hör hit.

De fasta bruttoinvesteringarna, dvs. de totala investeringarna i sådant som maskiner, byggnader och anläggningar (men inte lager), skall i princip ha en livslängd på mer än ett år. I genomsnitt utgör investeringar i byggnader och anläggningar omkring hälften av de fasta bruttoinvesteringarna i EU-länderna.

Vi utreder också sambandet mellan investeringar och sparande i kapitel 5 och visar att ett lands sparande kan ”placeras” inte bara i investeringar utan också i kapitaltransfereringar till utlandet och ökade fordringar på utlandet. Det senare kan uppkomma t.ex. genom att exportvärdet överstiger importvärdet. Detta har under flera år varit fallet för Sverige.

Utrikeshandeln står i centrum för kapitel 6. Vi finner att på några års sikt har både exporten och importen ökat betydligt snabbare än BNP. Detta är ett av uttrycken för ekonomins specialisering och internationalisering. Drygt hälften av utrikeshandeln går till eller kommer från ett annat EU-land. För Sverige gäller att EU svarar för en större del av vår import än vår export. EU-ländernas viktigaste enskilda handelspartner utanför unionen är USA och Kina.

Slutligen tar vi i kapitlet upp principerna för sammanställningen av betalningsbalansen.

Kapitel 7 handlar om inkomster och priser. BNP kan delas upp på löner (inkl. kollektiva avgifter) och driftsöverskott (inkl. sammansatt förvärvsinkomst).¹ I genomsnitt utgör löneandelen drygt hälften. Den disponibla nationalinkomsten, som skiljer sig från BNP genom att även kapitalförslitningen och nettot av inkomster och löpande transfereringar från och till utlandet beaktas, motsvarar för de flesta länder drygt 80 procent av BNP.

Inflationen minskade i EU15 från i genomsnitt cirka 5 procent per år i början av 1990-talet till omkring 2 procent i slutet. Spridningen kring genomsnittet minskade också. Båda sakerna överensstämmer med de politiska önskemålen.

¹ I sammansatt förvärvsinkomst ingår egenföretagares inkomster som är svåra att dela upp på arbetsinkomster och kapitalinkomster.

Prisnivåerna skiljer sig åt mellan de olika EU-länderna. Konsumentpriserna eller levnadskostnaderna ligger högt i Danmark och betydligt lägre i Bulgarien och Rumänien. Rådande växelkurser ligger inte på de nivåer som skulle göra att prisnivåerna i olika länder blir lika.

EU hade år 2016 drygt 500 miljoner invånare. Vi konstaterar i kapitel 8 om befolkningen och sysselsättningen, att Tyskland är det största landet med 82 miljoner invånare och att Frankrike, Storbritannien och Italien följer därefter med drygt 60 miljoner var.

”Befolkningspyramiden” i EU har nu ”tjock midja och smal bas”. Detta kan komma att skapa påfrestningar på ekonomin och solidariteten mellan generationerna, när de stora årskullarna i ”midjan”, som nu är i 40–50-årsåldern, kommer i pensionsåldern och skall leva av varor och tjänster som de relativt små årskullarna i den nuvarande basen producerar. Immigration från länder utanför EU kan emellertid påverka förutsättningarna.

Arbetslösheten i EU har under större delen av 2000-talet legat strax under 10 procent. Ungdomar under 25 år har ungefär dubbelt så hög arbetslöshet, och kvinnor har högre arbetslöshet än män. Sverige har haft lägre arbetslöshet än EU-genomsnittet, men sedan 1993 är skillnaden betydligt mindre än tidigare.

I det nionde och sista kapitlet tar vi upp frågan om en gemensam valuta. Vi ger den historiska bakgrunden, berör Bretton Woods-systemet som föll samman i början av 1970-talet, och tar upp den s.k. Wernerplanen, som presenterades 1970 och som gick ut på att EG skulle utvecklas till en ekonomisk och monetär union. Förhistorien rymmer också Europeiska monetära systemet EMS, bokföringsvalutan ecu, växelkursmekanismen ERM och oroligheter på valutamarknaden hösten 1992.

Maastrichtfördraget 1991 innehöll detaljer för den plan som ledde till att euron infördes som gemensam valuta i 11 EU-länder 1999, dvs. att EMU:s tredje steg genomfördes. Vi avslutar kapitlet med en diskussion om för- och nackdelarna med en gemensam valuta. Vinsterna av bland annat lägre hanteringskostnader och enklare prisjämförelser får vägas mot förlusten av en penning- och valutapolitik anpassad till enskilda länders olika förutsättningar. De ekonomiska aspekterna är emellertid inte de enda som styr denna fråga. Som ledande Europapolitiker uttalat är frågan om en gemensam valuta en politisk fråga minst lika mycket som en ekonomisk.

EU har sedan 1 juli 2013 28 medlemmar. Alla finns inte med i alla tabeller och diagram i boken. I en del fall beror det på brist på data, i andra fall beror det på att några illustrativa exempel valts ut.

Vi använder gängse benämningar. EU15 omfattar således de 15 länder som utgjorde EU efter utvidgningen 1995, dvs. Belgien, Danmark, Finland, Frankrike, Grekland, Irland, Italien, Luxemburg, Nederländerna, Portugal, Spanien, Storbritannien, Sverige, Tyskland och Österrike.

EU28 omfattar de 28 länder som utgör EU sedan 2013, dvs. EU15 samt Cypern, Estland, Kroatien, Lettland, Litauen, Malta, Polen, Slovakien, Slovenien, Tjeckien, Ungern, Bulgarien och Rumänien. En del uppgifter för EU28-länderna hänför sig till tiden innan alla var medlemmar i EU. Storbritannien kommer troligen att lämna EU, eftersom denna linje fått stöd i en folkomröstning 2016.

De officiella kandidatländerna var hösten 2016 Albanien, Makedonien, Montenegro, Serbien och Turkiet.

Den totala produktionen

I detta kapitel skall vi behandla den totala produktionen, hur den utvecklats och hur den skiljer sig åt mellan olika länder. Det mått som står till förfogande är *bruttonationalprodukten* i de enskilda länderna, vanligen förkortad BNP. Denna uppgick år 2015 till omkring 14 600 miljarder euro för EU28 och till omkring 445 miljarder euro eller 4 000 miljarder kronor för Sverige. Principerna för att beräkna BNP är inte självklara. Vi skall diskutera dessa saker för att inte BNP-begreppet skall hänga helt i luften. Vi börjar med en begreppshistorisk tillbakablick.

LÅNG HISTORIA

Bakom de nuvarande nationalräkenskaperna, vari BNP-beräkningarna står i centrum, ligger en lång process.¹ Försök att beräkna nationalinkomsten, som i princip överensstämmer med nationalprodukten, förekom i varje fall på 1600- och 1700-talen i England och Frankrike.

Motiven bakom dessa tidiga beräkningar är inte alltid helt klara. Engelsmannen William Petty (1623–87) talar om att han vill visa att ”kungens undersåtar inte är i så dåligt tillstånd som missnöjda människor vill göra gällande”. Hos andra författare skymtar ett annat viktigt skäl: För att kunna bedöma hur mycket som skulle gå att dra in i skatt till staten krävdes en uppfattning om de totala inkomsterna i samhället.

Metoderna för de moderna nationalräkenskaperna utformades till stor del på 1930-talet. Då befann sig den makroekonomiska teorin i ett skede av

¹ En utförligare beskrivning av BNP-begreppets historia ges på <http://hdl.handle.net/2077/2720>

snabb utveckling, och nationalräkenskaperna, inklusive BNP-begreppet, anslöts till denna teori. Särskilt den keynesianska konjunkturteorin blev viktig, och Keynes begreppsapparat har gett viktiga byggstenar till de nutida nationalräkenskaperna. Andra som lämnat viktiga bidrag är Nobelpristagarna Richard Stone, James Meade, Ragnar Frisch och Simon Kuznets. Ett svenskt pionjärbete kom 1937 i form av boken *National Income in Sweden 1860–1930* av Erik Lindahl, Einar Dahlgren och Karin Kock.

De moderna nationalräkenskaperna utformades som nämnts i anslutning till konjunkturteorin. Det främsta praktiska syftet var att få den information som behövdes för att föra en framgångsrik stabiliseringspolitik. Det var därför de kortsiktiga variationerna i bland annat BNP som var av intresse.

Under den närmaste efterkrigstiden blev också långsiktig ekonomisk planering på makroplanet en viktig politisk fråga; låt vara att de praktiska resultaten i de flesta västeuropeiska länder blev tämligen modesta. Även för sådan planering krävdes naturligtvis data över tillståndet i ekonomin, dvs. uppgifter om BNP och andra makrostorheter. I Sverige manifesterades planeringsambitionerna i bland annat de första så kallade långtidsutredningarna, som sedan blivit återkommande inslag i studierna av den svenska ekonomin. Långtidsutredningarna ingår i serien Statens Offentliga Utredningar (SOU) och kom under lång tid med ungefär fem års mellanrum. Den första huvudrapporten hade titeln *Svenskt Långtidsprogram 1947–1952/53*, och redan titeln vittnar om planeringstänkande och därmed behovet av nationalräkenskapsdata.² I Frankrike tillämpades under de första årtiondena efter andra världskriget den lösa form av ekonomisk planering som brukar kallas indikativ planering och som också kräver nationalräkenskapsdata.

I första hand stabiliseringspolitikens behov, i andra hand planering och analys av ekonomin på lång sikt kan alltså sägas ha drivit fram de moderna BNP-beräkningarna. Det utesluter inte att BNP-måttet används även för andra syften, t.ex. för jämförelser mellan olika länder av den ekonomiska standarden.

2 Under senare år har planeringsambitionerna sjunkit undan och långtidsutredningarna fått karaktären av allmänna översikter av den ekonomiska utvecklingen.

INTE SJÄLVKLART VAD SOM SKALL INGÅ I BNP

I princip ingår i BNP den produktion av varor och tjänster som sker för en marknad eller den offentliga sektorn. Om man själv lagar sin mat i hemmet så inräknas inte matlagningen i BNP. Däremot ingår råvarorna, förutsatt att man köper dem t.ex. i en butik och inte själv har odlat dem i trädgården. Om allt färre skulle äta sin lunch ute för att i stället tillreda den själv, skulle alltså BNP bli mindre – förutsatt att all annan produktion är oförändrad.³

Att hemarbete, eller snarare resultatet av hemarbete, lämnas utanför BNP har betydelse när man ser på BNP-utvecklingen över långa tidsperioder. Det faktum att det i ett långsiktigt perspektiv i alla EU-länder skett en förskjutning av produktionen från hemmet till marknaden eller den offentliga sektorn när det gäller sådant som matlagning, bakning, syltning, klädsömnad, barnuppfostran och äldreomsorg innebär att den registrerade BNP-ökningen tenderar att ge en överskattning av den verkliga ökningen av försörjningen med varor och tjänster.

Exakt vad som skall ingå i BNP är inte naturgivet utan grundas på konventioner. Jämförelser mellan länder och mellan olika tidsperioder kan ibland vara vanskliga just därför att man tillämpat olika beräkningsprinciper. Ett par exempel kan belysa detta:

I maj 1999 publicerades i Sverige de första nationalräkenskaper som beräknats enligt ett nytt europeiskt nationalräkenskapssystem, ENS 95. Detta var i sin tur en preciserad variant av SNA 93 (System of National Accounts), som stöddes av de stora organisationerna FN, OECD, EU, IMF och Världsbanken. Huvudmotivet bakom ENS 95 var att man ville ha mer enhetliga principer inom EU för att göra det lättare att jämföra de olika länderna, eftersom nationalräkenskaperna används i en rad ekonomisk-politiska och administrativa sammanhang.

Övergången innebar bland annat att BNP-nivån i Sverige höjdes med 3–4 procent jämfört med tidigare beräkningar. Det fanns flera orsaker till detta. En var att den s.k. treårsregeln för investeringar ersatts med en ettårsregel. Tidigare hade man i Sverige i princip krävt att en vara som ett företag köpt skulle ha minst tre års förväntad livslängd för att räknas som fast investering

³ Beräkningar tyder på att om hemarbetet beaktades skulle BNP ungefär fördubblas. Se Bergman, Märta, "Hemarbetet och BNP", *Ekonomisk Debatt*, nr 3, 2003.

i nationalräkenskaperna i stället för ”förbrukning”. Enligt de nya reglerna räckte det med en förväntad livslängd på mer än ett år.

En annan orsak var att vad som räknas som offentlig konsumtion förändrades. I den offentliga konsumtionen ingår bland annat kapitalförslitning, och nu började man beräkna kapitalförslitning även för vägar, gator, broar och liknande, vilket inte hade skett tidigare. Även andra förändringar bidrog till att öka den uppmätta nivån på den offentliga konsumtionen.

System of National Accounts 2008 är en reviderad variant av SNA 93. Revideringen gäller framför allt behandlingen av områden som har förändrats mycket, som finansmarknaden, kommunikationsmarknaden och offentliga sektorn.

En annan viktig förändring är att utgifter för forskning och utveckling (FoU) nu betraktas som investeringsutgifter, sett från användningssidan. Detta höjer BNP med några procent. Sett från produktionssidan producerar t.ex. ett läkemedelsbolag inte bara läkemedel utan även forskning, som numera räknas som en särskild ”vara”. SNA 2008 tillämpas av de flesta länder från 2014. ENS 2010 är EU:s version av SNA 2008.

Ett annat exempel på skilda beräkningsprinciper härrör från den tid då Östeuropa bestod av ett antal socialistländer. I socialistländerna uteslöt man från BNP-begreppet en stor del av tjänsteproduktionen, dvs. undervisning, sjukvård, offentlig administration och liknande.

BNP KAN BERÄKNAS FRÅN PRODUKTIONSSIDAN OCH INKOMSTSIDAN

Värdet av de varor eller tjänster ett företag producerar (*produktionsvärdet*) minus dess insats av inköpta råvaror, komponenter och tjänster från andra företag (dvs. minus dess *förbrukning*) kallas företagets *förädlingsvärde*.

Låt oss ta ett förenklat exempel. Antag att ett bageri säljer kakor för 175 kronor. För att kunna göra detta har man fått köpa mjöl, socker, ägg, elektricitet och andra förbrukningsvaror för 100 kronor. Skillnaden 75 kronor utgör förädlingsvärdet, dvs. det värde som skapas i bageriet genom insatser av arbete och realkapital. (Realkapitalet utgörs här av maskiner, inventarier och bageribyggnaden med tomt.) Eftersom de 75 kronorna är vad som blir över sedan kostnaderna för förbrukningsvaror dragits ifrån så utgör de också den del av produktionsvärdet som blir *inkomst* för bageriarbetarna och

bageriets ägare. Förädlingsvärdet sammanfaller alltså med den inkomst som går till arbetet och realkapitalet, dvs. med summan av *löner* och *driftsöverskott*,⁴ som är termen i nationalräkenskaperna.

Genom att summera alla företags förädlingsvärden får vi *BNP beräknad från produktionssidan*. Vi bör vara medvetna om varför vi inte skall summera alla produktionsvärden vid beräkningen av BNP. Hade vi gjort det skulle vi ha gjort oss skyldiga till dubbelräkningar. Ägg används som förbrukningsvaror i bageriernas kakbak. Om värdet av äggen (dvs. äggproducentens produktionsvärde) skulle adderas till värdet av kakorna (dvs. bageriets produktionsvärde) så skulle vi räkna värdet av de ägg som ingår i kakorna två gånger.

Eftersom förädlingsvärdet i ett företag sammanfaller med inkomsten i form av löner och driftsöverskott kan vi också beräkna BNP genom att summera alla löner och driftsöverskott. Vi får då *BNP beräknad från inkomstsidan*.

BNP KAN OCKSÅ BERÄKNAS FRÅN ANVÄNDNINGSSIDAN

Vi får i princip samma resultat som då vi summerar förädlingsvärden om vi beräknar BNP från användningssidan genom att summera konsumtionen, investeringarna och exporten och dra ifrån importen. Anledningen till överensstämmelsen är följande:

Antag först att vi inte har någon utrikeshandel. Varje leverans av förbrukningsvaror från ett företag till ett annat räknas som pluspost vid beräkningen av det levererande företags förädlingsvärde och som minuspost vid beräkningen av det mottagande företags förädlingsvärde. Vid summering tar sådana plus- och minusposter ut varandra. Summan av alla förädlingsvärden blir därför lika med värdet av de produkter som inte går som förbrukningsvaror till något annat företag. Med andra ord, summan av alla förädlingsvärden blir lika med värdet av de produkter som i stället går till slutlig användning i form av konsumtion och investering.

⁴ Den fullständiga termen är numera *driftsöverskott och sammansatt förvärvsinkomst*, där "sammansatt förvärvsinkomst" syftar på egenföretagares inkomst som utgör både kapitalavkastning och kompensation för arbetsinsatsen, och där det i praktiken är omöjligt att skilja den del som utgör kapitalavkastning från den del som utgör ersättning för arbetsinsatsen. För enkelhets skull talar vi oftast, liksom man gör i de flesta nationalräkenskapstabeller, bara om "driftsöverskott" fastän vi inkluderar sammansatt förvärvsinkomst.

Med utrikeshandel modifieras resultatet. En del av de produkter som tillverkas i ett land exporteras. Vi får därför lägga till exporten då landets BNP beräknas från användningssidan. Å andra sidan konsumeras i landet en del produkter som producerats i ett annat land och importerats därifrån. Även investeringarna och exporten kan ha ett visst importinnehåll. Därför får vi dra ifrån importen. *Konsumtionen plus investeringarna plus exporten minus importen blir alltså BNP beräknad från användningssidan.*

BNP KAN BERÄKNAS TILL MARKNADSPRIS ELLER FAKTORPRIS

En annan distinktion gäller BNP beräknad till marknadspris och BNP beräknad till faktorpris. Då BNP beräknas från användningssidan värderas t.ex. konsumtionen med de priser som konsumenterna får betala i butiken. Man får direkt *BNP till marknadspris*. Detta är det BNP-mått som oftast redovisas.

Marknadspriserna inkluderar moms och andra indirekta skatter. Vill vi ha ett värde som ligger närmare vad det kostar att producera bruttonationalprodukten får vi därför dra ifrån de indirekta skatterna. (Dessa kallas i nyare nationalräkenskaper produktskatter och produktionsskatter.) Om vi utgår från BNP till marknadspris och vill ha det som brukar kallas *BNP till faktorpris* får vi därför dra ifrån de indirekta skatterna.

Men detta är inte tillräckligt. En del företag kan ha fått olika typer av statliga subventioner, som hållit nere marknadspriserna. Subventioner (produktsubventioner och produktionssubventioner) är motsatsen till indirekta skatter. De får därför läggas till vid beräkningen av BNP till faktorpris. Med andra ord, BNP till marknadspris minus indirekta skatter plus subventioner ger BNP till faktorpris.

VARFÖR BEHANDLAS INTE INVESTERINGARNA SOM FÖRBRUKNINGSVAROR?

Kanske frågar sig någon varför man inte behandlar investeringar i t.ex. maskiner på samma sätt som förbrukningsvaror vid beräkningen av BNP. Även maskinerna förbrukas ju så småningom i produktionsprocessen. Blir det inte dubbelräkning om man behandlar t.ex. både en ny glassmaskin (investering) och den glass (konsumtion) som framställs med hjälp av maskinen som plusposter vid summeringen till BNP från användningssidan?

Det gör det naturligtvis på sätt och vis. Om en investering genomförs i början av januari och inte har längre livslängd än ett år, så ”förbrukas” den ju i sin helhet i produktionsprocessen under året. Vanligen har emellertid en investeringsvara en livslängd på flera år. Vill man ta hänsyn till att en maskin förbrukas bör man alltså inte dra av hela dess värde under investeringsåret. I stället bör man fördela värdet av maskinförbrukningen över maskinens hela livslängd. Därmed kommer vi in på begreppet *nettonationalprodukt*, NNP.

Sättet att behandla investeringar jämfört med behandlingen av förbrukningsvaror vid beräkningen av BNP är inte självklart, och det är inte heller självklart var man sätter gränsen mellan investering och förbrukning. Som vi tidigare nämnt krävs för att räkna en vara som ett företag anskaffar för att använda i produktionsprocessen som en fast investering i nationalräkenskaperna att den har en förväntad livslängd på mer än ett år, annars räknas den som förbrukning. Dessutom finns en värdegräns vid 500 euro. Småsaker som linjaler och hammare räknas därför normalt inte som investeringsvaror.

FAKTA

BNP = konsumtion + investeringar + export – import.

De investeringar som ingår i BNP är huvudsakligen fasta bruttoinvesteringar och lagerinvesteringar. Anskaffande av maskiner och uppförande av byggnader är exempel på fasta investeringar, eller med andra ord investeringar i fast realkapital. Rent finansiella placeringar är inte fasta investeringar.

Att det är fråga om bruttoinvesteringar innebär att inget avdrag gjorts för värdet av förslitningen av realkapitalet under året. (Realkapitalet består huvudsakligen av beståndet av byggnader och maskiner i vid mening.)

Lagerinvesteringar är detsamma som ökning eller minskning av lager. Lagerinvesteringar kan därför vara både positiva och negativa.

NNP ÄR BNP MINUS KAPITALFÖRSLITNINGEN

Realkapitalet i form av maskiner och byggnader förslits och förbrukas allt eftersom det används. Vid beräkningen av BNP tar man inte hänsyn till detta. Ibland kan det emellertid vara motiverat att ta hänsyn till den minuspost som kapitalförslitningen utgör, eftersom man då får ett bättre uttryck för vad som ”blir kvar” av produktionsprocessen. Minskar vi bruttonational-

produkten med kapitalförslitningen får vi *nettonationalprodukten*, *NNP*. Denna utgör 80–85 procent av BNP i ett vanligt EU-land.

Enskilda företag redovisar en post som kan knytas till kapitalförslitningen, nämligen avskrivningar. Företagens avskrivningsbelopp är emellertid styrda av skattelagstiftningen och överensstämmer dåligt med verkliga värdet av kapitalförslitningen. I nationalräkenskaperna försöker man därför i stället uppskatta kapitalförslitningen med hjälp av beräknade överlevnadstal för olika typer av kapitalföremål. Beräkningarna blir inte särskilt exakta, vilket torde vara ett skäl till att NNP inte används i ekonomiska analyser i samma utsträckning som BNP.

SVERIGES BNP PER CAPITA ÄR ÖVER GENOMSNITTET I EU

I tabell 2.1 kan vi jämföra olika EU-länders BNP per capita. En sådan jämförelse kräver att de olika ländernas BNP uttrycks i samma valuta, i det här fallet euro. De rådande växelkurserna är emellertid ett resultat av många faktorer och återspeglar inte helt köpkraften hos olika valutor. Detta gör att jämförelser av BNP uttryckt i euro enligt de officiella växelkurserna blir missvisande, om man vill ha ett mått som visar reala skillnader i produktionsvolym mellan olika länder. Till detta kommer att inte heller de länder som har euron som gemensam valuta har samma prisnivå. De två kolumnerna längst till höger i tabell 2.1 visar därför inte de ”verkliga” skillnaderna i BNP per capita utan är till viss del ett resultat av att prisnivåerna skiljer sig åt mellan länderna.

TABELL 2.1 BNP per capita beräknad dels i köpkraftsenheter (PPS) uttryckta i euro, dels i faktiska euro. Absoluta belopp och index i förhållande till EU28 = 100.

	PPS 2015	Index för PPS 2015	Euro 2015	Index för euro 2015
Luxemburg	77800	271	91600	319
Irland	49600	173	55100	192
Nederländerna	36800	128	40000	139
Österrike	36600	128	39400	137
Tyskland	36000	125	37100	129
Danmark	35500	124	46800	163
Sverige	35400	123	45400	158

2 DEN TOTALA PRODUKTIONEN

Belgien	33700	117	36500	127
Storbritannien	31600	110	39600	138
Finland	31200	109	38200	133
Frankrike	30300	106	32800	114
Italien	27400	95	26900	94
Spanien	26300	92	23300	81
Malta	25500	89	20400	71
Tjeckien	25000	87	15800	55
Slovenien	23700	83	18700	65
Cypern	23300	81	20600	72
Portugal	22200	77	17300	60
Slovakien	22000	77	14400	50
Estland	21400	75	15600	54
Litauen	21100	74	12800	45
Grekland	20300	71	16200	56
Polen	19700	69	11100	39
Ungern	19500	68	11100	39
Lettland	18500	64	12300	43
Kroatien	16700	58	10400	36
Rumänien	16300	57	8100	28
Bulgarien	13300	46	6100	21
EU28	28700	100		100

Källa: Eurostat.

För att lösa detta problem publiceras också BNP per capita uttryckt i ”köpkraftsenheter” (Purchasing Power Standards, PPS). Här har man försökt eliminera de skillnader som beror på att prisnivån i landet avviker från genomsnittet i EU. Den första sifferkolumnen i tabell 2.1 återger därför BNP per capita uttryckt i euro och i den prisnivå som gäller i EU i genomsnitt. Talen för de länder som har annan inhemsk valuta än euron har då inte beräknats med den vanliga växelkursen utan med hjälp av köpkraftsparitetskursen, som är den hypotetiska växelkurs som skulle göra prisnivåerna lika i de länder som jämförs. Detta återspeglar på ett bättre sätt ”verkliga” skillnader i BNP per capita. Länderna i tabell 2.1 är rangordnade efter detta mått.

Kan vi spåra något mönster i tabell 2.1? För det första ser vi att skillnaden mellan de rikaste och de fattigaste EU-länderna är ganska stor. Luxemburg har sex gånger så hög BNP per capita som Bulgarien uttryckt i PPS. Luxemburg är dock i flera avseenden ett extremfall, och avståndet till nästa land är stort. Luxemburg är ett mycket litet land med 600 000 invånare. EU:s statistikmyndighet Eurostat påpekar att ett av skälen till Luxemburgs höga BNP per capita är det stora antalet arbetspendlare som dagligen kommer in till Luxemburg men som bor utanför landet. Dessa bidrar till Luxemburgs BNP, men de räknas inte in i befolkningen när BNP per capita beräknas. Vidare domineras näringslivet av servicesektorn, där internationell bank- och handelsverksamhet är ett viktigt inslag, samt av en effektiv industrisektor. I större länder finns även fattigare regioner som drar ner genomsnittet.

För det andra ser vi att de länder som blev medlemmar i EU 2004 och senare ligger i nedre delen av tabellen. Inget av dem når upp till EU:s genomsnitt. De äldre sydeuropeiska medlemmarna intar nu en mellanposition. Det faktum att tidigare stora bidragstagande länder har en högre BNP per capita än före detta socialistländer, som nu är medlemmar, är grunden för en del av de spänningar som råder inom EU. Ett lands bidrag till EU:s budget är till största delen fastställt som en viss andel av landets BNI, som är nära relaterad till BNP, medan fattiga regioner står i centrum för EU:s regionalpolitik och dessutom ofta har stora jordbruksstöd. Det innebär att länder som Litauen, Bulgarien och Ungern 2015 mottog omkring fem gånger så mycket från EU:s budget som de betalade till den. Nederländerna betalade tvärtom cirka fyra gånger så mycket och Belgien, Storbritannien, Tyskland och Sverige dubbelt så mycket som de fick tillbaka.

Tillkomsten av nya medlemmar med betydligt lägre BNP per capita än de gamla medlemmarna innebär att om inte utbetalningsprinciperna ändras får antingen de gamla nettobetalarna betala ännu mer, eller också får en del gamla nettomottagare bli nettobetalare. Det förra möter motstånd bland de rikare länderna i norra och mellersta Europa, det senare bland länder i söder.

För det tredje ser vi att skillnaden mellan de EU-länder som ligger i toppen och de som ligger i botten är större om man räknar i faktiska euro (kolumn 3 och 4) än om man köpkraftskorrigerar och räknar i PPS. Detta är ett uttryck för att länder med stark ekonomi tenderar att få sin valuta ”övervärderad” (i

betydelsen högre värderad internationellt än vad som svarar mot den aktuella inhemska köpkraften) jämfört med länder med svagare ekonomi.

För det fjärde visar det sig att Sveriges BNP per capita ligger klart över EU-genomsnittet.

KANDIDATLÄNDERNA

I EU:s utvidgningsprocess har fem länder beteckningen kandidatländer. Det är Turkiet, Makedonien, Montenegro, Serbien och Albanien. Med undantag för Turkiet är det befolkningsmässigt små länder. Kandidatländerna har en BNP per capita som ligger klart under EU:s genomsnitt.

TABELL 2.2 Kandidatländernas BNP per capita beräknad dels i köpkraftsenheter (PPS) uttryckta i euro, dels i faktiska euro. Absoluta belopp och index i förhållande till EU28=100.

	PPS 2015	Index för PPS 2015	Euro 2015	Index för Euro 2015
Albanien	8 600	30		
Makedonien*	9 500	36	3 900	15
Montenegro				
Serbien	10 500	36	4 700	16
Turkiet				
EU28	28 800	100	28 800	100

* Avser 2013.

Källa: Eurostat

Turkiet har förhandlat om medlemskap ända sedan 2005. EU kräver bland annat att landet stärker skyddet av mänskliga rättigheter och erkänner Cypern.

Makedonien anses vara politiskt moget för medlemskap, men problemet är just namnet Makedonien. En region i norra Grekland har samma namn och Grekland har som följd av namnkonflikten hindrat förhandlingar om medlemskap.

Montenegro förhandlar om medlemskap men måste fortsätta att göra framsteg när det gäller rättssäkerhet, kampen mot korruption och organiserad brottslighet.

Av Serbien krävs bland annat att landet blir en fungerande rättsstat och förbättrar relationerna med Kosovo.

Albanien behöver förstärka sina åtgärder mot korruption och organiserad brottslighet.

Förutom medlemmar och kandidatländer definieras en tredje grupp som ”potentiella kandidatländer”. Dit räknades sommaren 2016 Bosnien och Hercegovina samt Kosovo.

TYSKLAND HAR EN FEMTEDEL AV EU:S BNP

I de föregående avsnitten jämförde vi olika EU-länders och kandidatländers BNP per capita. Detta kan vara intressant om vi vill få en grov uppfattning om invånarnas försörjning med varor och tjänster. Totala BNP är i det avseendet inte så intressant, eftersom totala BNP delvis beror på landets storlek. Däremot kan totala BNP vara ett intressant mått på så vis att det antyder något om landets totala vikt och ekonomiska makt jämfört med andra länders.

I tabell 2.3 visas totala BNP år 2015 i de 28 EU-länderna. BNP är uttryckt i miljarder euro i EU:s genomsnittliga prisnivå. Tabellen visar också hur stor respektive lands BNP är i förhållande till summan av alla EU-länders BNP. Länderna är rangordnade efter storleken på BNP.

TABELL 2.3 BNP år 2015 i köpkraftsenheter (PPS) uttryckta i miljarder euro och procent av EU28.

	BNP	Procent av EU28
Tyskland	2939	20
Storbritannien	2057	14
Frankrike	2018	14
Italien	1663	11
Spanien	1221	8
Polen	757	5
Nederländerna	624	4
Belgien	378	3
Sverige	347	2
Rumänien	323	2
Österrike	316	2
Tjeckien	263	2
Portugal	230	2

2 DEN TOTALA PRODUKTIONEN

Irland	230	2
Grekland	220	2
Danmark	202	1
Ungern	192	1
Finland	171	1
Slovakien	119	0,8
Bulgarien	96	0,7
Kroatien	70	0,5
Litauen	61	0,4
Slovenien	49	0,3
Luxemburg	44	0,3
Lettland	37	0,3
Estland	28	0,2
Cypern	20	0,1
Malta	11	0,1
EU28	14635	100

Källa: Eurostat

Vi ser att Tyskland har klart störst BNP av alla EU-länder, omkring en femtedel av hela EU:s BNP och åtta gånger så stor som Sverige. De sydeuropeiska länderna Frankrike, Italien och Spanien låg i mitten av tabellen över BNP per capita, men genom sin folkmängd blir de betydelsefullare vid en jämförelse av totala BNP. Olikheten mellan länderna är slående. Medan de tre ekonomiskt största länderna tillsammans svarar för EU:s halva BNP svarar de tre minsta bara för några promille av EU:s BNP.

MÅTTLIG TILLVÄXT UNDER 1900-TALETS FÖRSTA HÄLFT

När man talar om ekonomisk tillväxt avser man vanligen tillväxten i bruttonationalprodukten, total eller per capita. Det är då alltid fråga om reala tillväxten. Detta innebär att den förändring i BNP som beror på inflationen räknats bort. På det viset får man fram ett volymmått på utvecklingen av BNP. Olika typer av prisindex används för att med utgångspunkt i tal för BNP-utvecklingen i löpande priser beräkna reala BNP-utvecklingen.

Det är självklart att beräkningar av reala tillväxten inte blir invändningsfria. En komplikation gäller uppdykandet av nya varor som inte förekommit tidigare. En annan är knuten till kvalitetsförändringar. En dator år 2015 var inte detsamma som en dator år 1990. En vanlig dator år 2015 var i någon mening ”mer” än en dator år 1990. Även om man känner priserna på olika datorer vid olika tidpunkter så återstår problemet att hantera kvalitetskillnaderna på ett rimligt sätt då man skall beräkna volymutvecklingen. Huvudprincipen är att bättre kvalitet skall räknas som en större mängd av varan, men ett exakt och invändningsfritt resultat går i praktiken inte att uppnå.

Ett annat problem är att prisindex kan beräknas efter olika principer, vilket ger något olika tal för utvecklingen av reala BNP. Beräkningarna bör därför betraktas som ungefärliga snarare än exakta.

Låt oss efter dessa reservationer se hur BNP utvecklats i de 15 gamla EU-länderna och de viktigaste jämförelseländerna. Tabell 2.4 visar årliga reala BNP-tillväxten per capita mellan 1913 och 2015 med uppdelning på delperioder.⁵

Mellan 1913 och 1950 var den genomsnittliga tillväxttakten måttlig. Av de länder för vilka det finns uppgifter ligger Sverige högst med drygt 2 procent per år. Perioden karakteriseras av bland annat två världskrig, 1914–1918 och 1939–1945, som båda drabbade produktionen hårt. Sverige var inte direkt indraget i krigen, men undgick inte de två mer eller mindre världsomfattande kriserna i början av 1920-talet respektive början av 1930-talet.⁶

Efter första världskriget kom i flera länder en efterkrigsdepression. Den blev ganska kortvarig men på många håll kraftig. I USA kom krisen 1920 och kulminerade 1921, vilket bland annat återspeglades i att industriproduktionen sjönk med 33 procent mellan februari 1920 och mars 1921.⁷ Samma år nådde konjunkturen en bottennivå i bland annat Danmark, Frankrike, Italien, Norge, Sverige och Storbritannien.⁸ Krisen förstärktes av att man i

5 Talen för perioden 1950–1960 är ett resultat av att reala BNP per capita 1960 jämförts med reala BNP per capita 1950 och att den häremot svarande årliga procentuella tillväxten beräknats. Motsvarande gäller för övriga perioder.

6 Sovjetunionen utgjorde ett undantag med stark men ensidig tillväxt under 1930-talet.

7 Östlind, Anders, *Svensk samhällsekonomi 1914–1922*, Svenska Bankföreningen, 1945, s. 406.

8 Maddison, A., *Dynamic Forces in Capitalist Development*, Oxford University Press, 1991, tabell A7.

TABELL 2.4 Genomsnittlig årlig procentuell real tillväxt i BNP per capita.

EU15-länder	1913– 1950	1950– 1960	1960– 1970	1970– 1980	1980– 1990	1990– 2000	2000– 2010	2010– 2015
Belgien	0,7	2,2	4,2	2,9	1,8	1,9	0,8	0,3
Danmark	1,6	2,5	3,6	1,6	2,1	2,2	0,2	0,1
Finland	1,9	4,2	4,4	3,0	2,6	1,7	1,4	-0,5
Frankrike	1,1	3,7	4,7	2,5	1,7	1,5	0,5	0,5
Grekland		4,0	7,3	3,4	1,4	1,8	1,7	-3,4
Irland		1,9	4,2	3,1	3,1	6,5	1,0	6,1
Italien	0,8	5,2	5,2	3,2	1,9	1,6	-0,2	-1,0
Luxemburg		1,9	2,1	2,0	3,2	3,6	1,2	0,7
Nederländerna	1,1	3,0	4,2	2,1	1,4	2,5	0,9	0,4
Portugal		4,5	5,9	4,2	4,1	2,7	0,3	-0,5
Spanien		5,0	6,5	2,3	2,6	2,5	0,7	-0,1
Storbritannien	0,8	2,4	2,3	1,8	2,7	2,5	1,2	1,3
Sverige	2,3	2,7	3,6	1,5	1,7	1,7	1,6	1,1
Tyskland	0,3	6,7	3,7	2,4	1,9	1,6	1,0	1,2
Österrike	0,2	5,8	3,9	3,4	1,9	2,2	1,1	0,4
Genomsnitt (ovägt)	1,1	3,7	4,4	2,6	2,3	2,4	0,9	0,4
Utanför EU	1913– 1950	1950– 1960	1960– 1970	1970– 1980	1980– 1990	1990– 2000	2000– 2010	2010– 2015
USA	1,6	1,2	2,7	1,7	1,7	2,2	0,6	1,3
Kina				4,4	7,8	9,2	9,9	
Ryssland							5,1	
Japan	0,9	7,5	9,5	3,3	3,6	0,9	0,7	0,8
Schweiz	2,1	3,3	3,2	1,0	1,4	0,5	0,9	0,4
Norge	2,1	2,6	3,7	4,2	2,1	3,1	0,6	0,5

Källor: 1913–1950: Krantz, O, "Svensk ekonomisk tillväxt under 1900-talet" i Ekonomisk Debatt, 2000, nr 1. 1950–2015: Penn World Table 5.6, OECD och Eurostat.

Kommentar: Tyskland avser Västtyskland 1950–1990.

flera länder förde en aktiv deflationspolitik för att återföra penningvärdet till den nivå som rådde före kriget. Under och omedelbart efter kriget hade priserna stigit kraftigt, och i stället för att acceptera en högre prisnivå försökte man på sina håll nu driva fram en prissänkning – deflation – som

vanligen är nära förbunden med en minskning i efterfrågan, produktion och sysselsättning.

Nästa världsdepression, som kom i början av 1930-talet, blev både djupare och mer utdragen än 20-talskrisen. Strukturella skäl fanns i botten, men i dramatiserade framställningar brukar man peka på kraschen på aktiebörsen i New York i oktober 1929 som utlösande eller åtminstone det mest synliga tecknet på att något höll på att hända. Kraschen hade föregåtts av en femårig kursuppgång som vida översteg utvecklingen av den reala ekonomin. När bubblan sprack försvann de optimistiska förväntningarna och modet hos ekonomins aktörer.

År 1929 – i enstaka länder 1928 eller 1930 eller till och med 1931 (Danmark) – markerade alltså toppen på en högkonjunktur som följdes av produktionsfall, arbetslöshet och deflation. Botten i BNP-fallet nåddes vanligen 1932 (Belgien, Danmark, Finland, Frankrike, Schweiz, Sverige, Tyskland) men i några fall 1931 (Italien, Norge, Storbritannien) eller 1933 (Österrike, USA) eller till och med så sent som 1934 (Nederländerna). Fallet var stort, särskilt i USA där BNP sjönk med totalt 30 procent mellan 1929 och 1933. I Europa var minskningen oftast under 10 procent, men i Tyskland och Frankrike rörde det sig om cirka 15 procent och i Österrike om ungefär 20 procent. De nordiska länderna kom jämförelsevis lindrigt undan.

Krisens ovanliga omfattning illustreras också av dess längd. I några länder – Frankrike, Österrike, USA – tog det tio år från toppen på högkonjunkturen 1929 innan reala BNP åter hade nått upp till samma nivå. Krisen lockade fram olika slag av statsingripanden. Dessa var i stor utsträckning av isolationistiskt slag. De innebar restriktioner på importen och kapitalflödena i syfte att gynna det egna landet. När många länder vidtog sådana åtgärder blev emellertid totalresultatet att den ekonomiska utvecklingen dämpades.

De nordiska länderna klarade sig jämförelsevis bra genom att på mindre än fem år vara tillbaka på högkonjunkturrens BNP-nivå. Sverige återhämtade sig i denna mening på fyra år. Krisen blev i Sverige alltså varken lika djup eller lika långvarig som i en del andra länder. Flera faktorer bidrog till den svenska återhämtningen. En är den depreciering av kronan som skedde när Sverige liksom många andra länder övergav guldmyntfoten 1931. När 1930-talet inleddes var kronans officiella värde knutet till guld, så att en krona motsvarade 1/2480 kilo guld. När denna bindning till guldets övergavs

föll kronans värde gentemot många andra valutor. Det innebar att svenska exportvaror blev billigare uttryckt i främmande valutor, vilket gjorde att exporten stimulerades.

En besläktad faktor är den exportökning som skedde i samband med Tysklands militära upprustning på 1930-talet. Denna medförde bland annat en kraftig ökning av den svenska järnmalmsexporten till Tyskland.

1930-talet innebar också ett genomslag för idéerna om en aktiv stabiliseringspolitik med hjälp av statsbudgeten. Internationellt kom dessa tankar att knytas till John Maynard Keynes namn och hans bok *The General Theory of Employment, Interest and Money* som utkom 1936, men diskussioner i samma riktning förekom i England tidigare. I Sverige fördes en liknande debatt av den s.k. Stockholmskolans ekonomer, till vars företrädare i början av 1930-talet man kan räkna Gunnar Myrdal, Bertil Ohlin, Erik Lindahl, Karin Kock och Dag Hammarskjöld.

Finansministern Ernst Wigforss anammade tidigt de nya stabiliseringspolitiska idéerna och försökte omforma dem till praktisk politik. Grundtanken var att statsbudgeten inte behövde vara balanserad varje enskilt år utan snarare över konjunkturcykeln som helhet. En lågkonjunktur kunde bekämpas genom att staten spenderade mer pengar än vad som drogs in i skatter och avgifter, och en överhettad högkonjunktur kunde dämpas genom att statens inkomster fick överstiga utgifterna.

Statsbudgeten för budgetåret 1933/34 var den första som var utformad enligt de nya principerna. Vad detta egentligen betydde för att få landet ur krisen är emellertid omdiskuterat. Man har pekat på att åtgärderna dels inte kom förrän återhämtningen redan var ett faktum, dels att de var av tämligen blygsam omfattning. Det är emellertid obestridligt att Sverige tidigare än de flesta andra länder anammade själva principen om en aktiv konjunkturpolitisk finanspolitik.

UNDER 1950- OCH 1960-TALEN VAR TILLVÄXTEN HÖG

Vi ser i tabell 2.4 att 1960-talet var efterkrigstidens särklassiga tillväxtdecennium, följt av 1950-talet. I nästan alla länder var tillväxten större mellan 1960 och 1970 än under något annat decennium. Ett undantag är Tyskland (Västtyskland), som hade en årlig BNP-tillväxt per capita på hela 6,7 procent mellan 1950 och 1960 mot 3,7 procent under den följande tioårsperioden.

Man talade under 1950-talet om ”det tyska undret”. Som arkitekt och symbol framträder ekonomiministern 1949–1963, Ludwig Erhard. Hans idéer om en ”social marknadsekonomi” visade sig fruktbara. En sådan kännetecknades av huvudsakligen fria marknader, men med konkurrensövervakning och statlig intervention i form av konjunktur- och strukturpolitik, och ingrepp i inkomst- och förmögenhetsfördelningen.

Västeuropa behövde byggas upp efter andra världskriget; särskilt Tyskland var sönderslaget. Den amerikanske utrikesministern George Marshall lade 1947 fram ett förslag – det som senare kallats Marshallplanen – för ekonomiskt samarbete och hjälp till återuppbyggnad av Västeuropa. Marshallhjälpen genomfördes under perioden 1948–1952, och var en bidragande faktor till Europas ekonomiska återhämtning.

Indirekt fick den betydelse även i ett längre perspektiv. Marshallländerna bildade 1948 ett gemensamt organ för det ekonomiska samarbetet, *Organization for European Economic Co-operation*, förkortat OEEC. Detta ombildades 1961 till det nu betydligt mer omfattande OECD, *Organization for Economic Cooperation and Development*.

Den uppdämda efterfrågan och återuppbyggnaden bör alltså kunna ses som bidragande orsaker till den starka tillväxten decennierna närmast efter kriget. Den samtidiga framväxten av internationella samlingsorganisationer bör ha underlättat utvecklingen. Hit hör inte bara OEEC/OECD utan även tillkomsten av GATT (General Agreement on Tariffs and Trade) 1947 med handelsregler, den europeiska ekonomiska gemenskapen och tullunionen EEC 1957 och frihandelsområdet EFTA 1960.

Europa upplevde de närmaste efterkrigsdecennierna en kvantitativ utbildningsexplosion med en kraftig ökning av antalet gymnasie- och universitetsutbildade, vilket också bör ha påverkat tillväxten.

En annan typ av resonemang tar fasta på olika utvecklingsblock som blev framträdande under efterkrigstiden.⁹ Kring elektriciteten växte ett sådant utvecklingsblock fram, kring bilismen ett annat. Det handlade här om innovationer som förde med sig en mängd nya varor och beteenden och som ökade effektiviteten i produktion och transporter. Det förefaller inte osannolikt att datortekniken blir utgångspunkten för ett nytt utvecklingsblock.

9 Schön, L., ”Tillväxt och strukturell omvandling – svensk ekonomi under 150 år” i Hultkrantz, L. och Söderström, H. T. (red.), *Marknad och politik*, 8:e uppl., SNS Förlag, 2009.

LÄGRE TILLVÄXT FRÅN 1970-TALET

1970-talet markerade inledningen till en lång period med lägre tillväxt. Genomsnittet (ovägt) av EU15-ländernas BNP-tillväxt per capita var mellan 1970 och 1980 2,6 procent per år, och även de följande årtiondena ligger talet under 3 procent.

En viktig händelse var den drastiska höjning av oljepriset som de oljeproducerande länderna genomförde i slutet av 1973 och början av 1974. På några månader steg råoljepriserna med nästan 300 procent, och 1979–80 var det dags för nya kraftiga höjningar.

Detta gjorde att de oljeexporterande länderna fick stora inkomstökningar och stora bytesbalansöverskott; skillnaden mellan export och import väger tungt vid beräkningen av bytesbalansens saldo.¹⁰ De oljeimporterande länderna fick däremot stora underskott i sina bytesbalanser och högre inflations-takt. Det försökte de i stor utsträckning bemästra med en importdämpande deflationistisk politik, dvs. de försökte minska totalefterfrågan för att få ner importen och inflationen.

Dessutom drabbades jordbruket i stora delar av världen av naturkatastrofer som fick spridningseffekter i början av 1970-talet. Stora delar av Asien och Afrika drabbades av svår torka. Vidare försvann anchovetan som fiskats i stora mängder utanför Peru. Den brukade malas till fiskmjöl och användas som broilerföda i en stor del av världen. Torkan och förlusten av anchovetan ledde till en nedgång av världsproduktionen av vissa jordbruksvaror. Efter-som konsumtionsefterfrågan fanns kvar pressades priserna uppåt och bidrog till världsinflationen.

Det som inträffade – oljeproducenternas kartellbildning och minskad jordbruksproduktion – var alltså händelser på utbudssidan, som gav världsekonomin en inflationsknuff och dessutom bytesbalansproblem för de oljeimporterande länderna. Regeringarna i många länder (dock inte Sverige) handlade som om grundorsaken i stället varit en för stor efterfrågan, dvs. de förde en efterfrågedämpande politik som bromsade tillväxten.

Det vi nu sagt bygger på en tämligen etablerad uppfattning om bakgrunden till den minskade tillväxten i världsekonomin på 1970-talet. Efterhand som tiden gått och den lägre tillväxttakten bestått har det blivit svårt att åberopa händelser på 1970-talet. Enligt ett konkurrerande synsätt var det

¹⁰ Begreppet bytesbalans behandlas i slutet av kapitel 6.

1950- och 1960-talens höga tillväxttakt som var onormal, inte den lägre de följande årtiondena. 1970-talet innebar bara en återgång till mer normala förhållanden.

Andra argument har gått ut på att de europeiska ekonomierna drabbades av förstelning; ”euroscleros” blev ett modeord. Man pekade då på effekter av en ökad reglering av ekonomin och av en växande andel för den offentliga sektorn. Effekterna är emellertid inte entydiga, och dessutom inleddes en avreglerings- och privatiseringsprocess redan på 1980-talet. Förstelningsargumentet har sedan 1990-talet varit svagare än på 1970-talet.

I början av 1980-talet inträffade en lågkonjunktur, och i samtliga EU-länder sjönk BNP per capita under något av åren 1981–1983. Resten av 1980-talet kännetecknades emellertid av en osedvanligt långvarig högkonjunktur. Den kraftiga lågkonjunkturen i början av decenniet bidrog emellertid till att hålla nere tillväxttalen för decenniet som helhet.

Även i början av 1990-talet hamnade Europa i en lågkonjunktur. Denna sammanföll i flera länder med kriser på finans- och fastighetsmarknaderna. Det mest iögonenfallande var sammanbrottet på valutamarknaden 1992, då flera länder tvangs att uppge sina fasta växelkurser och låta valutornas värde flyta. I Sverige sjönk BNP tre år i rad, 1991, 1992 och 1993. Därefter skedde en återhämtning i hela Västeuropa, och år 2000 hade EU-länderna i genomsnitt en tillväxt på drygt 3 procent.

De första åren på 2000-talet visade både starkt expansiva inslag, som på Irland, medan Tyskland fortfarande hade låg tillväxt. Sveriges ekonomi växte särskilt starkt under de tre åren 2004–2006. Högst tillväxt under 2000-talet fram till den kraftiga konjunkturedgången 2008 visar de baltiska staterna med cirka 8 procents årlig ökning i real BNP, men även de övriga före detta socialistländerna växte snabbt från en låg utgångsnivå.

I slutet av 2000-talets första decennium sjönk BNP-tillväxten och blev i många länder negativ, vilket hade föregåtts av en rad händelser, och samvarierade med andra. För att ge även låginkomsthushåll möjlighet att köpa en villa hade man i USA drivit igenom ett lånesystem som gjorde det möjligt för sådana hushåll att låna till ett hus. För långivarna utgjorde sådana lån fordringar som slogs samman i nya ”paket” och såldes vidare till finansiella investerare, inte bara i USA. Problem uppstod när hushållen inte klarade av att amortera eller betala tillbaka lånen. Risknivån på de ”paket” som byggde på lånefordringarna, och som spritts i det finansiella systemet över hela

världen, var okänd men uppenbarligen grovt underskattad. Den finanskris som uppstod slog med full kraft till i Europa hösten 2008 och följdes av en kris i den reala ekonomin. Bankerna blev rädda för att låna till varandra. Utrikeshandeln minskade drastiskt. År 2008 sjönk BNP i några länder och 2009 i alla länder som ingår i tabell 2.4, med undantag för Kina. Procentuella BNP-ökningen per capita mellan 2000 och 2010 för EU15 blev lägre än under något annat decennium efter 1950. Ännu lägre tal kännetecknar första hälften av 2010-talet, då särskilt Grekland hade stora problem efter att ha dragit på sig en alltför stor statskuld, som långgivarna blev ovilliga att underhålla med nya lån när de gamla löpt ut.

SNABBARE TILLVÄXT FRÅN LÅG NIVÅ

Ett tydligt mönster framträder om vi jämför de EU15-länder som vuxit snabbast över en längre period med dem som vuxit långsammast. De som vuxit snabbast hade i regel en låg BNP per capita i utgångsläget. Detta illustreras i diagram 2.1, som bygger på samma källor som tabell 2.4 för den aktuella

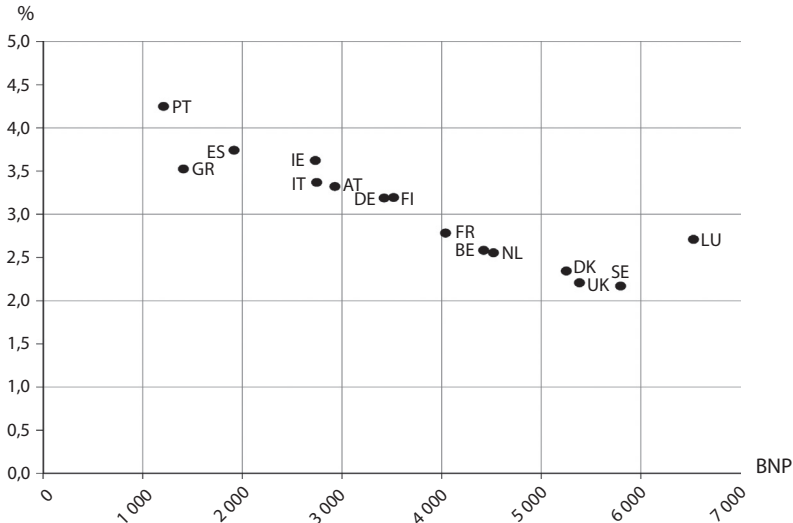


DIAGRAM 2.1 BNP per capita 1950 och årlig procentuell tillväxt i BNP per capita 1950–2000.

Källor: 1950–90: Penn World Table 5.6. 1990–2000: OECD, National Accounts of OECD Countries, Detailed Tables, Vol. II, 2001.

perioden. På den horisontella axeln visas köpkraftskorrigerad BNP per capita 1950 i US-dollar i 1985 års prisnivå. På den vertikala axeln visas den genomsnittliga årliga tillväxten mellan 1950 och 2000. Varje punkt representerar ett EU15-land.¹¹ Längst upp till vänster ligger Portugal som hade lägst BNP per capita 1950 men därefter en tillväxt på hela 4,2 procent per år. Längst till höger ligger Luxemburg med en hög ursprunglig BNP-nivå men en genomsnittlig tillväxt på måttliga 2,7 procent. Sverige ligger tvåa från höger och har haft lägst tillväxt med 2,2 procent per år. Tillväxtmönstret innebär att skillnaderna i BNP-nivå har minskat. År 1950 var t.ex. Sveriges BNP per capita ungefär fem gånger så stor som Portugals, år 2000 bara två gånger så stor.

Fenomenet har diskuterats som ”upphinnareffekten”. Det går att finna rimliga skäl till att låginkomstländer kan växa snabbare än höginkomstländer med likartade värderingar och institutioner.¹² Kunskap kan övertas från mer framskridna länder i stället för att utvecklas från början, mönster för en effektiv administration likaså. Detta kan ge utslag i tillväxttalen, särskilt om kontakterna mellan länderna ökat. I andra fall kan en låg utgångsnivå vara följden av krig medan kompetensen på olika områden kan vara hög och bidra till en snabb återhämtning.

TILLVÄXTFAKTORER

På en allmän nivå är det inte helt lätt att förklara vilka faktorer som är avgörande för hur snabbt en ekonomi växer. Vissa uppenbara samband är emellertid lätta att fastslå. En ökning per capita av realkapitalet (maskiner och byggnader) som används i produktionen verkar för tillväxt av produktionsvolymen. Samma gör en ökning av antalet arbetade timmar. Men detta är vanligen inte tillräckligt för att förklara hela produktionsökningen över tiden.

11 Landskoderna är: AT Österrike, BE Belgien, DE Tyskland, DK Danmark, ES Spanien, FI Finland, FR Frankrike, GR Grekland, IE Irland, IT Italien, LU Luxemburg, NL Nederländerna, PT Portugal, SE Sverige och UK Storbritannien.

12 Mönstret framträder om man jämför ett antal länder med relativt hög inkomstnivå, som EU15-länderna. Bilden blir mer splittrad om man inkluderar även fattiga länder i Afrika och Latinamerika. Se t.ex. Temple, J., ”The New Growth Evidence”, *Journal of Economic Literature*, nr 1, 1999, s. 112–156.

En mängd studier har gjorts för att undersöka betydelsen av olika enskilda faktorer. Resultaten är inte alltid entydiga, men i en översiktsartikel dras följande slutsatser:

Ett huvudskäl till att tillväxttalen skiljer sig åt mellan länderna är att den makroekonomiska stabiliteten varierar mellan länderna. Effekten av detta verkar delvis via kapitalinvesteringarna, och maskininvesteringar kan spela en särskild roll. Fortfarande är tillväxteffekten av utbildning ofullständigt mätt. Den samhälleliga avkastningen på forskning och utveckling är hög, och även om den långsiktiga tillväxttakten är oberoende av forskningsansträngningar kan välfärdseffekterna av förändringar i forskning och utveckling vara stora. Befolkningstillväxt tycks inte ha de stora negativa effekter som man ofta tror. Stor ojämlikhet minskar tillväxttakten, kanske genom att öka den sociala och politiska instabiliteten. Omfattningen av finansiell förmedling förefaller viktig för den följande utvecklingen. Demokratier lyckas inte påtagligt bättre än enväldiga regimer, men länder som utvidgar den ekonomiska friheten och skyddar äganderätter växer snabbare. Stor offentlig sektor och höga skatter kan ha en negativ effekt, men bevisen är fortfarande något tvetydiga. Offentliga satsningar på infrastruktur är välgörande. Öppenhet för handel tycks också vara en bra sak, men vi vet ännu inte tillräckligt om förutsättningarna under vilka detta gäller.¹³

BNP ÄR INGET LYCKOMÅTT

Det är uppenbart att BNP per capita inte är något slags mått på ”nationallyckan”. Förutom svårigheten att korrekt mäta BNP finns det principiella invändningar mot att tolka in mer i BNP-begreppet än vad som svarar mot dess statistiska innehåll. BNP ger en mer eller mindre god uppskattning av totala produktionen, inget annat.

Lyckan eller välfärden beror ju på fler faktorer än mängden varor och tjänster, men inte ens alla varor och tjänster ingår i BNP. Hushållsarbete ingår inte. Dessutom finns det viktiga minusposter i samhällsekonomin som det inte tas hänsyn till vid BNP-beräkningen. Ett exempel: Antag att en industri förorenar ett vattendrag så att det inte längre går att bada där. Vid sidan av de varor som är produktionsprocessens positiva resultat finns alltså ett negativt

¹³ Temple, a.a.

resultat i form av vattenföroreningen. Värdet av det positiva resultatet läggs till BNP men värdet av det negativa – försämringen av badvattnet – dras inte ifrån. Även det negativa har emellertid betydelse för välfärden i vid mening.

Vi kommer här osökt in på skillnaden mellan brutto- och nettonationalprodukten. Vi antydde tidigare att i vissa sammanhang kan NNP anses som ett ”bättre” mått än BNP, eftersom förslitningen av maskiner och byggnader ingår som en minuspost vid beräkningen av NNP. Tärandet på naturkapitalet – sjöarna, luften, bergen, oljekällorna etc. – dras dock inte ifrån. Detta är ett av flera skäl till att även NNP är ett ofullständigt välfärdsåtgång.

För några år sedan talades mycket om ”grön BNP”. Tanken var att kunna justera det vanliga BNP-måttet och inkludera även miljöeffekter. Det visade sig emellertid vara alltför svårt att åstadkomma detta på ett sätt som man skulle kunna vinna enighet om. Ambitionerna har därför förändrats. Vid FN:s miljökonferens i Rio de Janeiro 1992 enades man om att utveckla andra typer av miljöräkenskaper, som visar olika aspekter på sambandet mellan ekonomisk verksamhet, tillgång på och förbrukning av naturresurser, materialflöden, energianvändning, utsläpp och avfall etc. FN och EU driver på utvecklingen av miljöräkenskaper och arbetar på att standardisera dem, så att det blir lättare att jämföra olika länder. I Sverige har Statistiska centralbyrån, Konjunkturinstitutet och Naturvårdsverket fått regeringens uppdrag att inom var sina områden utveckla miljöräkenskaperna.

HUR PÅVERKAR T.EX. OLYCKOR BNP?

Ett påstående som ibland dyker upp är följande: BNP-måttet är ett dåligt välfärdsåtgång eftersom BNP ökar om t.ex. trafikolyckorna ökar.

Hur förhåller det sig med detta? Den bakomliggande tanken är att sjukvårdens insatser ingår i BNP, likaså bilreparationsverkstädernas. Detta är emellertid inte tillräckligt för att vi skall kunna påstå att BNP ökar om trafikolyckorna ökar. Kärnfrågan är vad de resurser som satsas inom sjukvården och på bilreparationer för att ta hand om trafikoffren och deras fordon hade använts till om trafikolyckorna varit färre. Hade de läkare, sjuksköterskor, bilreparatörer etc. som nu krävs för att vårda trafikoffren och reparera deras bilar då varit arbetslösa, så är det kanske rimligt att påstå att BNP ökar som följd av trafikolyckorna.

Men på sikt är det inte rimligt att tro att totala arbetslösheten varit större om sjukvårdssektorn varit mindre och bilreparationerna färre. En del av dem som nu arbetar inom sjukvården och på bilverkstäderna hade sannolikt haft andra yrken och där åstadkommit ett förädlingsvärde som är ungefär lika stort som det de åstadkommer inom sjukvården och på bilverkstäder. Om totala sysselsättningen varit oförändrad, om än med en annorlunda branschfördelning, hade sannolikt BNP också varit ungefär oförändrad.

En aspekt har vi bortsett ifrån: Förlusten av människoliv eller att de som skadas i trafikolyckor blir oförmögna att arbeta under längre eller kortare tid, kanske till och med för alltid. Detta verkar för en mindre BNP som följd av trafikolyckorna. Ställer vi samman detta med vad vi sagt ovan är det högst tvivelaktigt om man kan påstå att BNP ökar om olyckorna ökar, trots att dessa drar med sig produktion som räknas in i BNP.

TILLVÄXTENS GRÄNSER

Efter 1950- och 1960-talens tillväxtoptimism startade omkring 1970 en debatt om de fysiska gränserna för ekonomisk tillväxt.¹⁴ Världens naturtillgångar är begränsade, och genom framskrivning av förbrukningen kunde man skönja en problemfylld framtid. Oljan beräknades kanske räcka i några årtionden, kolet och järnet i några århundraden, malmerna med koppar, bauxit, nickel, zink, bly och tenn i några årtionden osv.

Andra inlägg i debatten, både då och senare, har handlat om vad som händer när tillgången minskar. Det har nog rätt enighet om att naturtillgångarna, vare sig det handlar om metaller eller fossila energikällor, inte kommer att tömmas på samma sätt som ett badkar. I stället kan man vänta sig att följande sker.

När knappheten ökar kommer relativpriset (dvs. priset på naturtillgången i förhållande till den allmänna prisnivån i samhället) att stiga. Detta kommer att påverka både förbrukningen och storleken på de naturresurser som det blir ekonomiskt lönsamt att utvinna. Man kommer att söka efter ersättning för den fördyrade resursen, och man kommer att söka efter produktionsmetoder där den krävs i mindre mängd.

¹⁴ Ett uppmärksammat dokument var den s.k. Romklubbens rapport Tillväxtens gränser (1972). Ett svenskt inlägg var Gösta Ehrensvärds Före – efter (1971).

Samtidigt kommer en successiv förändring att ske på tillgångssidan. Tillgångar som vid ett lägre pris inte varit lönsamma att utvinna kommer efterhand som priset stiger att bli exploateringsvärda. Malmer med allt lägre metallinnehåll kommer att bli brytvärda och olja från allt svåråtkomligare källor kommer att pumpas fram. Ökat tekniskt exploateringskunnande kommer också att verka för detta. Återvinning av metallskrot och annat blir i ökande grad lönsam.

Vi kan således knappast vänta oss något plötsligt och dramatiskt slut på naturresurserna utan i stället gradvisa förändringar i konsumtions- och produktionsmönster efterhand som knappheten tilltar. Naturligtvis kommer den ökande knappheten att hålla tillbaka utvecklingen av totalproduktionen i ekonomin jämfört med vad som skulle bli fallet om det funnes obegränsade naturtillgångar som vore lika tillgängliga som de som utvinns i dag. Vi bör emellertid hålla i minnet att utvecklingen även hittills har skett trots att t.ex. metallinnehållet i de brutna malmerna under århundradenas lopp blivit allt lägre. De samtidiga framstegen i brytningsteknik har gjort att minskningen i metallhalten inte känts särskilt besvärande. Man kan dock inte utgå från att dessa två tendenser skall balansera varandra hur länge som helst.

Under senare år har uppmärksamheten förskjutits mot de mest fundamentala naturresurserna: frisk luft, rent vatten och oförstörd jord. De skador på hälsan och växtligheten som föroreningarna från industrin, bilismen, förbränningsanläggningar etc. skapar gör att det ställts krav på effektiva åtgärder som i viss utsträckning genomförts. Många slags utsläpp från industrin är därför i många länder betydligt mindre än för några årtionden sedan. Andra, t.ex. koldioxidutsläppen som påverkar klimatet, är svårare att hejda.

Vad sker med den ekonomiska tillväxten i det riktigt långa perspektivet, det som sträcker sig hundratals eller tusentals år framåt? Det är lätt att konstruera räkneexempel som visar att en rent kvantitativ varutillväxt med ett visst procenttal varje år ganska snart skulle kräva varuvolymer av en vikt så stor som hela jordklotets. Detta kommer inte att inträffa. Obegränsad kvantitativ varutillväxt är en fysisk omöjlighet i en ändlig värld.

Det är svårare att skönja gränserna för den typ av tillväxt som tar sig uttryck i kvalitetsförbättringar och resursbesparingar. Skillnaden mellan en mekanisk räknemaskin som var vanlig för 50 år sedan och en modern dator är så stor att man nu med en ringa resursinsats snabbt kan utföra numeriska beräkningar som med en mekanisk räknemaskin skulle kräva hundratals

arbetsår. Ett skriftligt meddelande kan man nu omedelbart få framfört över sträckor på tusentals mil, medan det tidigare krävdes en tidsödande och resurskrävande transport av ett papper i ett kuvert. Var finns gränsen för denna typ av tillväxt?

Produktionen inom olika sektorer

I förra kapitlet uppehöll vi oss vid den totala produktionen. Vi konstaterade att BNP kan beräknas på tre olika sätt. Det ena är från produktionssidan och bygger på en summering av förädlingsvärden. I detta kapitel tar vi fasta på detta och ser hur BNP kan fördelas på bidragen från olika sektorer. Vi börjar med en grov indelning i tre huvudsektorer. Tjänstesektorn svarar nu för merparten i BNP, och det finns inte längre några EU-länder där jordbrukssektorn svarar för mer än några få procent.

TJÄNSTESEKTORN DOMINERAR I ALLA EU-LÄNDER

Låt oss dela in ekonomin i följande tre huvudsektorer: jordbruk, industri och tjänster. Jordbruket inkluderar förutom det egentliga jordbruket även skogsbruk, jakt och fiske. Industrin omfattar tillverkningsindustrin, gruvverksamhet m.m., byggnadsverksamhet, framställning av el och värme, vattenverk m.m.

I diagram 3.1 har bidragen till BNP i de olika medlemsländerna delats upp på de ovannämnda tre produktionssektorerna år 2015. Förädlingsvärdesumman för varje sektor bestämmer alltså sektorns andel av landets BNP, och länderna är ordnade efter tjänstesektorns andel. Vi kan göra följande observationer.

För det första ser vi att tjänstesektorn är helt dominerande i alla EU-länder. Den stora tjänsteandelen är karakteristisk för moderna samhällen, men andelsökningen är ändå inte dramatisk sett i ett längre perspektiv. Mest betydelsfull är tjänstesektorn i Luxemburg, där den svarar för 89 procent av

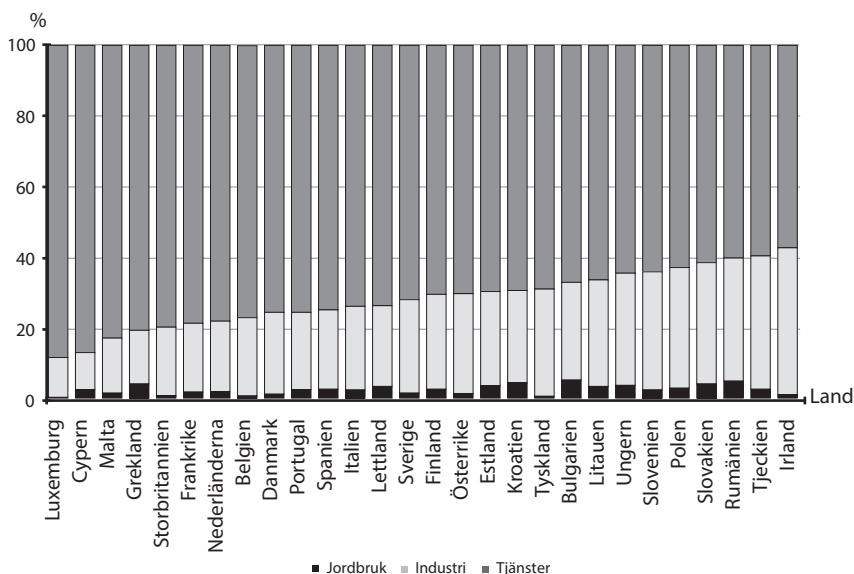


DIAGRAM 3.1 BNP 2015 uppdelad på olika produktionssektorer. Procent.

Källa: Eurostat.

BNP, och minst i Irland, där den utgör 57 procent av BNP. Luxemburgs stora tjänsteandel hänger bland annat samman med att det i landet vuxit fram en stor marknad för banktjänster och andra finansiella tjänster.

För det andra kan vi konstatera att industrin m.m. svarar för ungefär en fjärdedel av BNP i de flesta länder. Andelen är högst för Irland och Tjeckien, där den utgör omkring 40 procent av BNP, och lägst i Cypern och Luxemburg med omkring 10 procent. Det är omvändningen av vad som gällde för tjänstesektorn.

För det tredje ser vi att det inte längre finns några typiska jordbruksländer i EU. Jordbruket i vid mening omfattar bara 0,2 procent (Luxemburg) till drygt 5 procent (Bulgarien) av BNP, men i de flesta länder rör det sig om 1–3 procent. Även gamla jordbruksländer som Danmark och Nederländerna ligger på denna nivå. Det är intressant att notera detta samtidigt som jordbruksfrågorna intar en central politisk roll i EU. Omkring 40 procent av EU:s budget går till olika former av jordbrukssubventioner.

FÖRST HAR INDUSTRINS ANDEL AV BNP OCH SEDAN TJÄNSTERNAS ÖKAT PÅ JORDBRUKETS BEKOSTNAD

Den typiska utvecklingen i olika EU-länder ser ut på följande vis. För 100–150 år sedan var jordbrukets andel av BNP betydligt större än nu. Därefter har den sjunkit medan industrins andel ökat. Senare har i de flesta länder även industrins andel minskat till förmån för tjänsternas. Vi kan illustrera detta mönster med det svenska exemplet.

Diagram 3.2 visar hur fördelningen av den svenska bruttonationalprodukten på de tre produktionssektorerna utvecklats sedan 1860-talet. Vi ser att på 1860-talet svarade jordbruk (inkl. skogsbruk och fiske) för ungefär 40 procent av BNP. Därefter har andelen sjunkit till drygt en procent. Därav svarar skogsbruket numera för mer än det egentliga jordbruket, medan det egentliga jordbruket var betydligt mer omfattande i slutet av 1800-talet.

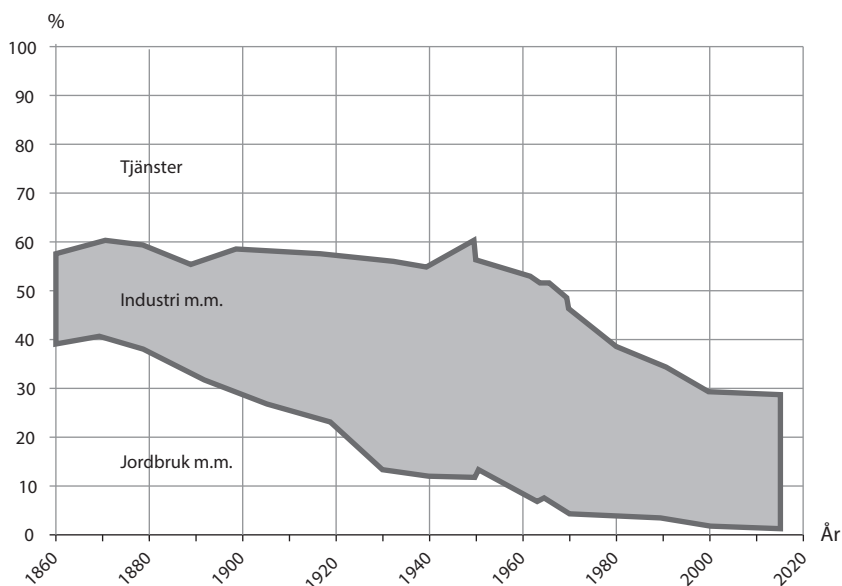


DIAGRAM 3.2 Sveriges BNP i löpande priser procentuellt uppdelat på tre sektorer. Procent.

Källor: För 1861–1950, Östen Johansson, *The Gross Domestic Product of Sweden and its Composition 1861–1955*, Stockholm 1967. För 1950–2015, SCB:s nationalräkenskaper.

Industrin inklusive gruvor, byggnadsverksamhet samt el-, gas-, värme- och vattenverk utgjorde omkring 20 procent av BNP 1860. Den industrialiseringsprocess som då kommit igång medförde att andelen successivt steg till omkring 40 procent 1950. På denna nivå förblev den till omkring 1970. Därefter har andelen minskat.

Tjänstesektorn innefattar en rad olika verksamheter. Hit hör handel, restaurang- och hotellrörelse, transporter, samfärdsel, post-, tele- och datakommunikation, bank- och försäkringsverksamhet, bostads- och andra fastighetstjänster, undervisning, sjukvård, polisväsende, rättsskipning, försvar, offentlig förvaltning m.m. Tjänstesektorn var ungefär lika omfattande som jordbruket på 1860-talet och låg till skillnad från jordbruket kvar på ungefär samma BNP-andel till omkring 1950. Därefter har tjänstesektorns andel stigit till över 70 procent av BNP.

Vi bör hålla i minnet att det är förändringar i de procentuella *andelarna* av BNP som vi diskuterar. Volymerna eller förädlingsvärdet i fasta priser har ökat även i de fall andelarna har minskat.

Sammanfattningsvis kan vi urskilja tre olika skeden:

- 1861–1950 Jordbrukets andel minskar, industrins ökar, tjänsternas är oförändrad.
- 1950–1970 Jordbrukets andel fortsätter att minska, industrins är oförändrad, tjänsternas ökar.
- 1970– Jordbrukets andel minskar, industrins minskar, tjänsternas ökar.

Mönstret har varit likartat under tillväxtprocessen även i andra EU-länder, och av samma skäl. Efterfrågan på jordbruksprodukter är inte särskilt inkomstkänslig sedan man väl nått en viss inkomstnivå. Det har därför inte funnits förutsättningar på efterfrågesidan för en starkt ökad jordbruksproduktion.

Med industrivaror (och vissa tjänster) förhåller det sig annorlunda. Nya produkter som man inte kunde föreställa sig för hundra år sedan har tillkommit och efterfrågas. Något som liknar ”magens begränsning” av efterfrågan på jordbruksprodukter har inte funnits när det gäller industrivaror. Produktivitetsökning i tillverkningsprocessen, kontinuerligt förbättrade

kommunikationer som gjorde det möjligt att vidga marknaderna och ständigt stigande efterfrågan bäddade för en ökning av industrins andel av BNP.

När utvecklingen nått en viss nivå – i Sverige tycks detta ha inträffat omkring 1950 – har inriktningen mot tjänstesektorn blivit starkare. Under några årtionden var detta till stor del knutet till en ökning av den offentliga, politiskt bestämda tjänsteproduktionen, men sedan 1980-talet har dennas andel av BNP legat på ungefär oförändrad nivå.

En del av tjänstesektorns ökade andel beror på att uppgifter som tidigare utfördes av anställda inom ett varutillverkande företag i stället utförs av fristående tjänsteföretag. Företag som tidigare t.ex. med egen städpersonal skötte städningen har ofta överlåtit sådant till ett städbolag. Förändringen innebär att det varuproducerande företagens förädlingsvärde minskar genom att den inköpta städtjänsten betraktas som förbrukning som dras från produktionsvärdet när förädlingsvärdet minskar. I stället uppstår ett förädlingsvärde i i städbolaget, dvs. i tjänstesektorn.

Viss typ av tjänsteproduktion, t.ex. barnomsorg, äldreomsorg och undervisning, är till sin karaktär sådan att den knappast kan ha lika snabb produktivitetsökning som varuproduktionen. Samtidigt styrs efterfrågan i liten omfattning av priset. Därför har värdet i löpande priser kunnat öka tämligen snabbt.

JORDBRUK

Låt oss nu se lite närmare på jordbrukssektorn. Som framgick av diagram 3.1 utgör andelen för jordbruket m.m. numera bara några enstaka procent av BNP. Fisket, som också ingår, utgör i sin tur för de flesta länder bara ett par procent av jordbrukssektorn. I Finland och Sverige är skogsbruket, som också ingår, större än det egentliga jordbruket. Livsmedelsindustrin, som bearbetar en stor del av jordbruksprodukterna, ingår inte i jordbrukssektorn utan i industrin.

Samtidigt som vi säger att jordbrukssektorns bidrag bara utgör några få procent av BNP bör vi akta oss för att dra slutsatsen att jordbruket är oviktigt. Från jordbruket får vi den mat vi lever av. Ett EU helt utan jordbruk, där hela livsmedelsförsörjningen skulle tillgodoses via import, är inte praktiskt och politiskt tänkbart.

Vi har talat om jordbrukets andel av BNP. Detta är en aspekt på jordbrukets ekonomiska betydelse. En annan aspekt är jordbrukssektorns andel av antalet sysselsatta i olika EU-länder. Denna är större än jordbrukets andel av BNP. Detta framgår av tabell 3.1, som visar kvoten mellan jordbrukets andel av antalet sysselsatta och jordbrukets andel av BNP för tolv EU-länder. Hade denna kvot varit ett, så hade jordbrukets andel av antalet sysselsatta varit lika stor som dess andel av BNP. Den är emellertid genomgående större än ett. Påtagligt högt värde finner vi särskilt för Rumänien.

TABELL 3.1 Kvoten mellan jordbrukets andel av totala sysselsättningen (landets definition) och jordbrukets andel av BNP 2015.

Land	Kvot
Rumänien	5,5
Polen	4,1
Bulgarien	3,7
Österrike	3,2
Tyskland	3,0
Danmark	2,3
Italien	1,6
Spanien	1,6
Sverige	1,6
Nederländerna	1,2
Tjeckien	1,2
Estland	1,1
EU28	3,2

Källa: Eurostat.

Att jordbruket svarar för en större andel av sysselsättningen än av BNP kan bero på flera saker. För det första kan det bero på att produktiviteten är lägre i jordbruket än i resten av ekonomin. För det andra kan det vara ett uttryck för att många mindre jordbruk drivs av deltidsjordbrukare och pensionärer som inte arbetar full tid; sysselsättningssiffrorna är inte justerade för detta.

JORDBRUKSPOLITIKENS FRAMVÄXT

Fastän jordbrukssektorn utgör en relativt liten del av ekonomin i EU-länderna, 0,2–5,1 procent om man räknar på förädlingsvärdet och något mer om man räknar på sysselsättningen, spelar näringen en stor roll i EU-organisationen, och jordbrukssubventionerna tar omkring 40 procent av EU:s budget. Detta är historiskt och politiskt betingat.

I Romfördraget 1957 formulerades målen för den gemensamma jordbrukspolitiken CAP (Common Agricultural Policy). Ett av målen var att *höja produktiviteten* inom jordbruket. Detta skulle ske genom att man främjade tekniska framsteg och utnyttjade produktionsfaktorerna optimalt, särskilt arbetskraften.

Olika typer av regleringar och styrning blev medel. Konkurrens mellan producenterna, vilket i andra ekonomiska sammanhang brukar framföras som viktigt för att driva fram hög produktivitet, är inte något som getts prioritet inom jordbrukspolitiken.

Produktivitetsmålet skulle bidra till att uppfylla det andra målet, som är att ge jordbruksbefolkningen en *skälig levnadsstandard*. Andra mål är att stabilisera marknaderna, trygga livsmedelsförsörjningen och ge konsumenterna skäliga priser på livsmedel. Det är alltså inte frågan om att få så låga priser på livsmedel som möjligt. Hade detta varit enda målet hade ofta fri import från världsmarknaden varit en viktig ingrediens.

När jordbrukspolitiken genomförs skall man också enligt Romfördraget ta hänsyn till att jordbruksnäringen är av speciell karaktär, beroende bland annat på jordbrukets sociala struktur och på att olika jordbruksregioner har olika naturliga förutsättningar. Man skall också ta hänsyn till att det är nödvändigt att gradvis genomföra olika anpassningsåtgärder, och att jordbruket är förbundet med ekonomin i dess helhet.

Målen för EU:s jordbrukspolitik påminner om de mål som gällde för den svenska jordbrukspolitiken fram till 1980-talet. Men på 1980-talet fick i Sverige konsumentensida och miljöaspekten större tyngd än tidigare, och detta manifesterades särskilt i 1990 års jordbrukspolitiska beslut, som också innebar en betydande avreglering av jordbruket. Det avreglerade svenska jordbruket blev emellertid bara en kort parentes. Anslutningen till EU 1995 innebar att Sveriges jordbruk blev en del av EU:s starkt reglerade jordbruk.

Även om de officiella målen för EU:s jordbrukspolitik är desamma sedan Romfördraget undertecknades så har medlen efter hand förändrats och utökats. Medelsarsenalen är nu mycket komplex och svåröverskådlig. Detta beror bland annat på att så många länders olika intressen skall tillgodoses. Resultatet blir då ofta komplicerade lösningar med många undantag.

Från början var den gemensamma jordbrukspolitik inriktad på att stimulera produktionen. Priserna hölls över världsmarknadspriserna, bland annat genom att olika s.k. administrativa priser fastställdes. Ett sådant är det s.k. interventionspriset. Tenderar marknadspriset att hamna under interventionspriset kan EU-kommissionen ingripa på marknaden med stödköp. Genom att efterfrågan tack vare stödköpet ökar bromsas prissänkningen.

Ursprungligen strävade man alltså efter att öka jordbruksproduktionen, men det ledde så småningom till att man fick problem med överproduktion. Det har i olika perioder funnits stora överskottslager av t.ex. smör och kött och vin inom unionen. Detta var ett viktigt skäl till att man 1992 beslutade genomföra omfattande förändringar i politiken. Man beslutade sänka de administrativa priserna och i stället ge jordbrukarna direktstöd. Produktionsbegränsningar infördes. Till detta kom miljöersättningar och andra kompletterande åtgärder. År 2003 togs nya beslut i delvis samma anda. Jordbrukarna skulle få stöd som är oberoende av vad de odlar eller hur många djur de har.

Systemet som trädde i kraft 2005 innehöll ett nytt stöd, gårdsstödet. Det är frikopplat från produktionen och ges för innehav av jordbruksmark, oavsett hur den används. Marken ska dock vara i brukbart skick.

År 2011 kom EU-kommissionen med förslag på jordbrukspolitik från 2014. Större delen av pengarna ska gå till jordbrukarna som icke-produktionsanknutet stöd. En mindre del ska gå till annan landsbygdsutveckling och en ännu mindre del till stödköp.

GEMENSAMMA PRINCIPER

Jordbruksregleringarna inom EU baseras på tre huvudprinciper. Den första är att man skall ha en *gemensam marknad*, där jordbruksprodukter får säljas fritt över nationsgränserna inom unionen och där gemensamma administrativa priser tillämpas. För att åstadkomma den gemensamma marknaden har tullar och exportstöd vid handel mellan medlemsländerna tagits bort.

Även andra typer av subventioner som snedvrider konkurrensen mellan medlemsländerna har man strävat efter att avlägsna.

Den andra principen är *gemenskapspreferens*, dvs. varor producerade inom unionen gynnas framför varor producerade i andra delar av världen. Detta sker främst genom tullar vid import från länder utanför unionen.

Den tredje principen är gemensam och *solidarisk finansiering* av de regleringar som kostar pengar. Detta innebär att pengarna tas ur EU:s budget. Pengarna till budgeten kommer huvudsakligen från medlemsavgifter från medlemsländerna, men även sådant som tullar och sockeravgifter bidrar med en del.

Även om tullar och exportbidrag tagits bort vid handel inom unionen spelar de en viktig roll i handeln med omvärlden. Här tillämpar medlemsländerna en gemensam nivå. Både tullar och exportbidrag gör det möjligt att hålla en högre prisnivå inom EU än i omvärlden. I enstaka fall då världsmarknadspriserna legat över EU-priserna har motsatsen, en exportavgift, tillämpats.

Produktionsbegränsningar har varit vanliga. De har t.ex. tagit formen av mjölkkvoter och sockerkvoter, där det bestämts hur mycket som får produceras inom de olika länderna utan att sanktioner tillgrips. Produktion över kvoten har drabbats av t.ex. avgifter eller förlust av exportbidrag.

Efter hand har utöver den egentliga jordbrukspolitikerna en vidare strukturpolitik vuxit fram och medel har tillförts de s.k. strukturfonderna. Efter en blygsam början växte fonderna kraftigt i slutet av 1980-talet och början av 1990-talet. Med hjälp av dessa fonder har man stött eftersatta regioner på olika vis.

TJÄNSTER

För EU28 svarar tjänstesektorn för hela tre fjärdedelar av BNP. Det kan därför vara motiverat att dela upp den i dess underavdelningar, vilket är gjort i tabell 3.2. En stor post omfattar offentlig förvaltning, försvar, utbildning, sjukvård och socialt arbete, dvs. verksamheter som huvudsakligen utförs inom den offentliga sektorn. De svarar för omkring en femtedel av BNP i EU28, men något mer i Sverige. Ungefär lika stor är handeln (dvs. förädlingsvärdet i handeln, inte värdet av det som säljs) tillsammans med transporter och hotell- och restaurangverksamhet.

Tabellen bygger på förädlingsvärden i löpande priser. Skillnaderna mellan olika länder för en branschs andel kan bero både på att prisstrukturen skiljer sig åt mellan länderna och att den reala näringsgränsstrukturen är olika.

TABELL 3.2 Förädlingsvärden för olika branscher av tjänstesektorn år 2015. Procent av BNP.

	DE	ES	FR	PL	FI	UK	SE	EU28
Handel, transport, hotell, restaurang	16	25	18	25	16	19	17	19
Information, kommunikation	5	4	5	4	6	7	6	5
Finans, försäkring	4	4	5	4	3	7	5	5
Fastighet	11	12	13	5	13	13	8	11
Vetenskap, teknik, underhåll, service	11	8	13	8	9	12	10	11
Offentlig förvaltning, försvar, utbildning, sjukvård, socialt arbete	18	19	23	15	22	18	24	19
Konst, underhållning, rekreation m.m.	4	4	3	2	3	4	3	4

Not: Landskoderna följer ISO-koden: DE Tyskland, ES Spanien, FR Frankrike, PL Polen, FI Finland, UK Storbritannien, SE Sverige.

Källa: Eurostat.

Användningen av BNP: konsumtionen

I kapitel 3 betraktade vi EU-ländernas BNP från produktionssidan och såg hur BNP kan ses som summan av förädlingsvärden. Vi skall nu gå över till användningssidan. Vi börjar med hela BNP uppdelad på tre användningsområden för att i resten av kapitlet gå närmare in på konsumtionen. Vi finner bland annat att den privata konsumtionen dominerar i alla EU-länder.

INVESTERING I STÄLLET FÖR NUTIDA KONSUMTION KAN GE MER FRAMTIDA KONSUMTION

I viss mening tävlar olika användningsområden med varandra när produktionsresurserna är begränsade. Om en mindre del av ekonomins produktionsresurser användes för att producera konsumtionsvaror som kläder och grönsaker skulle mer bli över för att framställa investeringsvaror som maskiner och byggnader. Kort sagt, mindre konsumtion ger utrymme för mer investeringar och vice versa.

Fördelningen mellan konsumtion och investering får följdverkningar. Konsumtion innebär att våra nuvarande anspråk tillgodoses. Investering ger däremot möjlighet att producera mer konsumtionsvaror i framtiden, och normalt blir den framtida konsumtionsökningen större än den konsumtion som "offras" nu då resurser används för att framställa investeringsvaror i stället för konsumtionsvaror. Valet mellan konsumtion och investering blir därför också ett val mellan nutida och framtida behovstillfredsställelse.

BNP KAN ANVÄNDAS TILL KONSUMTION, INVESTERING OCH EXPORT

I tabell 4.1 är EU-ländernas BNP procentuellt uppdelad efter användningsområden. Vi får också ta hänsyn till importen, vilket innebär att vi i tabellen har de poster som ingår i det som brukar kallas försörjningsbalansen.¹

Förutom till konsumtion och investering i det egna landet kan det som produceras i ett land säljas till andra länder. Exporten blir därför, som vi fastslog redan i kapitel 2, en tredje användningspost. Å andra sidan ingår i konsumtionen bland annat bananer från tropiska länder. I investeringarna ingår maskiner från grannländerna och kanske flygplan från USA. Även exporten består till en del av sådant som först importerats. Därför måste importen dras ifrån vid beräkningen av BNP, eftersom BNP bara skall omfatta det som producerats inom landet.

De poster som ingår i BNP beräknad från användningssidan är i tabell 4.1 uttryckta i procent av BNP. Vi ser att konsumtionsandelen för de flesta länder ligger strax under 80 procent. I ett hundraårsperspektiv har konsumtionsandelen varit ännu större. I början av 1900-talet var konsumtionsandelen omkring 90 procent i t.ex. Sverige. Samma mönster är känt från många andra länder. På ett tidigt utvecklingsstadium, när problemet för många människor är att få mat för dagen, är det svårt att avstå från någon konsumtion. Konsumtionsandelen blir då hög och investeringsandelen låg. En låg investeringsandel är vanlig också för många nutida u-länder, och det är samtidigt något som bidrar till att bevara den låga inkomstnivån.

TABELL 4.1 Bruttonationalprodukten i löpande priser 2015 fördelad efter användningsområden. Procent.

Land	Konsumtion	Bruttoinvestering (inklusive lagerinv.)	Export	Avgår: import	Summa BNP
Luxemburg	46	18	214	-178	100
Malta	72	25	141	-138	100
Irland	56	23	122	-101	100
Slovakien	75	23	94	-92	100
Ungern	70	22	92	-84	100

¹ Försörjningsbalansens tillgångssida består av BNP plus importen, medan användningssidan eller efterfrågesidan består av konsumtionen, investeringarna och exporten.

4 ANVÄNDNINGEN AV BNP: KONSUMTIONEN

Belgien	76	23	84	-83	100
Tjeckien	67	27	83	-77	100
Nederländerna	70	19	83	-72	100
Estland	72	25	80	-76	100
Slovenien	71	20	78	-69	100
Litauen	82	18	77	-77	100
Bulgarien	77	21	67	-65	100
Cypern	86	15	60	-61	100
Lettland	79	22	59	-60	100
Österrike	74	22	53	-49	100
Danmark	74	20	53	-47	100
Polen	77	21	49	-47	100
Kroatien	79	18	50	-47	100
Tyskland	73	19	47	-39	100
Sverige	71	25	45	-41	100
Rumänien	75	26	41	-42	100
Portugal	84	15	40	-39	100
Finland	80	20	37	-37	100
Spanien	77	21	33	-31	100
Frankrike	79	22	30	-31	100
Grekland	90	10	30	-30	100
Italien	80	17	30	-27	100
Storbritannien	84	18	27	-29	100
EU28	77	19	44	-40	100

Källa: Eurostat.

Exporten av varor och tjänster utgör för hela EU 44 procent av BNP och importen är nästan lika stor. (Handel mellan EU-länderna är inkluderad.) Andelarna var tidigare lägre, men utrikeshandeln har vuxit snabbare än BNP efter hand som ekonomin internationaliserats.

Vi ser att det finns ett mönster: Små länder som Luxemburg och Malta tenderar att ha stor export- och importandel, medan motsvarande andelar för stora länder som Frankrike, Spanien och Storbritannien bara ligger kring 30 procent. (Länderna är ordnade efter exportandelens storlek.) Detta är

inte förvånande. Ju större ett land är desto mer varierande produktion ryms normalt inom dess gränser och desto högre tenderar självförsörjningsgraden att bli. Ju mindre ett land är, desto mer beroende blir man av att både köpa och sälja över gränserna.

Luxemburg är ett belysande extremfall. Landet har ungefär lika många invånare som Göteborg och är till ytan mindre än Blekinge. Exporten är till och med större än landets hela BNP. Detta är möjligt därför att importen också är stor. En del av exporten består av varor eller delar av varor som inte producerats i landet utan importerats.

DEN PRIVATA KONSUMTIONEN DOMINERAR I ALLA EU-LÄNDER

Konsumtionsutgifter är i princip sådana utgifter som används för omedelbar eller snar behovstillfredsställelse.² Här finns naturligtvis en rad gränsdragningsproblem, och en följdfråga blir hur man i praktiken i nationalräkenskaperna har avgjort vad som är konsumtion.

Hushållens konsumtionsutgifter eller den privata konsumtionen består av hushållens inköp av varor och tjänster. Det främsta undantaget är husköp och köp av vitvaror som kylskåp och tvättmaskiner till den egna fastigheten, liksom antikviteter och konst. Detta räknas som investering. (Värdet av de löpande boendetjänsterna som man får från husen räknas emellertid som konsumtion.)

Övriga varor med lång livslängd som hushållen köper under ett år, t.ex. möbler, bilar och verktyg, räknas som konsumtion, trots att de inte omedelbart förbrukas. Förutom varor konsumerar hushållen tjänster, t.ex. hårklippning, konserter, transport- och telefons-tjänster.

I hushållens konsumtionsutgifter ingår även varor och tjänster från hushållens ideella organisationer, t.ex. religiösa organisationer, fackföreningar och Röda korset, som ger tjänster och varor till hushållen utan vinstsyfte. Denna typ av konsumtion svarar emellertid bara för någon eller ett par procent av hushållens konsumtion.

² Behovstillfredsställelse är inget idealiskt ord eftersom det kan leda tanken till vad man i fysiologisk eller psykologisk mening verkligen behöver. "Förbrukning", som är en direkt översättning av latinets *consumptio*, vore ett tänkbart alternativ. Detta ord är emellertid i nationalräkenskaperna reserverat för insatserna av råmaterial, halvfabrikat o.dyl. i produktionen.

De *offentliga konsumtionsutgifterna* består av två huvudtyper. Här ingår för det första kollektiv konsumtion, där det inte går att göra skillnad på den som konsumerar och den som inte konsumerar. Alla konsumerar en genuint kollektiv tjänst eller vara. Försvaret och polisen ger i huvudsak kollektiva tjänster. På samma vis betraktas den statliga och kommunala förvaltningen.

För det andra ingår varor och tjänster som helt eller delvis betalas med offentliga medel men används av enskilda hushåll på ett sådant vis att det går att skilja brukare från icke brukare. Den offentligt finansierade sjukvården är ett exempel. Det går att skilja den som anlitar sjukvården från den som inte gör det. Samma gäller barnomsorg och utbildning. Den del av varorna och tjänsterna som betalas av de offentliga budgetarna förs i princip till offentliga myndigheters konsumtionsutgifter och den del som betalas med avgifter från hushållen förs till hushållens konsumtionsutgifter.

Sättet att värdera den offentliga konsumtionen och hushållens konsumtion är värt en kommentar. Hushållens konsumtion av t.ex. skor och hårklippningstjänster kan värderas efter marknadspriserna. När det gäller sådant som den offentliga sektorn gratis levererar, t.ex. försvaret och skolundervisning, finns inga marknadspriser. Värderingen sker i stället efter kostnaden för myndigheten att leverera varan eller tjänsten. Detta motiverar benämningen offentliga konsumtionsutgifter.

Den största posten i de offentliga konsumtionsutgifterna är lönekostnaderna (inkl. kollektiva avgifter). Därtill kommer en schablonberäknad post för kapitalförslitningen, dvs. förslitningen av byggnader, maskiner och inventarier. Dessutom ingår myndighetens köp av tjänster från näringslivet samt förbrukning av papper, pennor, glödlampor, drivmedel och andra varor som inte räknas som investeringsvaror därför att de har kort livslängd (högst ett år) eller ett lågt värde. Myndighetens eventuella försäljning av varor och tjänster dras ifrån liksom egenproducerade tillgångar.

Vi ser av diagram 4.1 att hushållens konsumtionsutgifter dominerar i alla EU-länder och utgör mellan 63 och 82 procent av totala konsumtionen.

De offentliga konsumtionsutgifterna svarar följaktligen för 18–37 procent av konsumtionen. Sverige hör till de länder som har en hög andel, vilket kan ses som ett resultat av tradition och politiska preferenser.

I ett sekellångt perspektiv har den procentuella offentliga andelen av konsumtionsutgifterna normalt ökat. Denna tendens upphörde emellertid i flera länder för några decennier sedan, då privatisering och avreglering blev

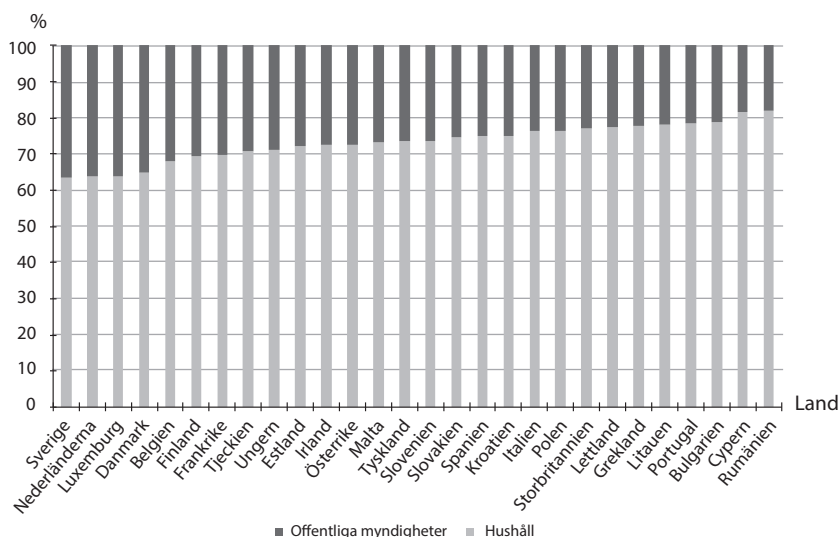


DIAGRAM 4.1 Konsumtionsutgifternas fördelning mellan hushållens konsumtionsutgifter och offentliga konsumtionsutgifter 2015. Procent.

Källa: Eurostat.

nya riktpunkter. Ett resultat av detta kan vi avläsa i tabell 4.2, som visar den reala utvecklingen av hushållens respektive offentliga konsumtionsutgifter mellan 2000 och 2015. I Finland och Sverige är omsvängningen till privat konsumtion påtaglig, men den motsatta tendensen är vanligare.

HUSHÅLLENS KONSUMTION BESTÄMS FRÄMST AV INKOMSTER OCH PRISER

Storleken och sammansättningen av hushållens konsumtionsutgifter bestäms genom ett samspel av faktorer på produktions- och efterfrågesidan. Den disponibla inkomsten – dvs. inkomsten efter skatt och diverse bidrag – torde vara den faktor som betyder mest för nivån på den totala konsumtionen. Tillfälliga inkomstfluktuationer tycks emellertid ha mindre betydelse.

Även konsumtionens sammansättning påverkas av inkomstnivån. Somliga basvaror (t.ex. enkla livsmedel) får allt mindre betydelse vid stigande inkomst, medan varor och tjänster av umbärlig karaktär (t.ex. fritidsartiklar) får större vikt.

TABELL 4.2 Genomsnittlig årlig real ökning mellan 2000 och 2015 av hushållens konsumtionsutgifter och offentliga konsumtionsutgifter. Procent.

Land	Hushåll	Offentliga myndigheter
Irland	2,2	2,1
Finland	2,1	1,1
Sverige	2,1	1,1
Luxemburg	2,0	3,3
Storbritannien	1,7	2,1
Frankrike	1,4	1,5
Danmark	1,1	1,0
Belgien	1,1	1,2
Spanien	1,0	2,8
Österrike	1,0	1,3
Tyskland	0,7	1,2
Portugal	0,4	0,4
Nederländerna	0,3	2,2
Grekland	0,1	0,2
Italien	0,0	0,3
EU15	1,0	1,5
EU28	1,1	1,5

Källa: Eurostat.

Konsumtionens sammansättning påverkas naturligtvis också av de relativa priserna, dvs. hur priserna förhåller sig till varandra. Priskänsligheten varierar bland annat med i vad mån det finns likartade ersättningsvaror eller tjänster och i vad mån varan eller tjänsten kan betecknas som ”nödvändig”.

Konsumtionen påverkas också av inkomstfördelningen. Vanligen sparas en större andel av höga inkomster än av låga. Förmögenheten har också betydelse. Vid t.ex. kraftiga nedgångar på aktiebörsen sjunker hushållens förmögenhet vilket påverkar konsumtionen negativt. Förväntningarna om framtiden är viktiga. Då framtidsutsikterna är dystra minskar särskilt konsumtionen av varaktiga varor som bilar och dammsugare, där det ofta går att skjuta på köpet tills framtiden ter sig ljusare. Reklamens möjligheter att påverka konsumtionen gäller kanske mest fördelningen mellan olika

varumärken och tjänster men också fördelningen av inkomsten mellan konsumtion och sparande.

HÄLFTEN AV HUSHÅLLENS KONSUMTIONSUTGIFTER GÅR TILL MAT, KLÄDER OCH BOENDE

Hur fördelas hushållens konsumtionsutgifter mellan olika grupper av varor och tjänster? I tabell 4.3 visas detta för EU28 och Sverige. Vi ser att knappt hälften går till att täcka ”grundläggande behov”, om vi härmed menar livsmedelskonsumtion, boende och att vi klär oss. Vi bör emellertid vara försiktiga när vi talar om grundläggande behov. Vi kan visserligen inte leva helt utan mat, och ett gott liv kräver även kläder och en bostad. Men på den nivå där de flesta människor i EU-länderna befinner sig lär t.ex. en marginell kronas matkonsumtion täcka ett varken mer eller mindre ”grundläggande behov” än en marginell kronas tv-konsumtion. Det ”grundläggande” visar sig först på en låg nivå eller då vi ställs inför ett allt-eller-inget-val: Vi kan leva utan tv men inte utan mat.

TABELL 4.3 Fördelningen av hushållens konsumtionsutgifter 2015. Procent.

	EU-28	Sverige
Livsmedel	11	11
Alkohol, tobak, narkotika	4	4
Kläder, skor	5	5
Bostad, vatten, el, bränsle	24	26
Möbler, hushållsutrustning, underhåll	5	5
Hälsa- och sjukvård	4	4
Transporter	13	13
Kommunikation	3	3
Rekreation, kultur	9	11
Utbildning	1	0,3
Restaurang, hotell	8	6
Övrigt	13	11
Summa	100	100

Källa: Eurostat.

Låt oss göra ytterligare några kommentarer till tabell 4.3. Vi ser att Sverige har en relativt hög andel när det gäller bostadskonsumtionen och vad därtill hör i form av vatten, el och uppvärmning. Detta återspeglar en jämförelsevis hög svensk bostadsstandard, vilket är resultat av ambitiösa bostadspolitiska satsningar under en stor del av efterkrigstiden.

Hälso- och sjukvårdens låga andel förklaras av att det här rör sig bara om den del som hushållen direkt finansierar med avgifter; den skattefinansierade delen räknas till offentlig konsumtion. Samma gäller utbildningen.

Under ”kommunikation” döljer sig t.ex. tele- och datorkommunikation, medan personresor och varutransporter ligger under ”transporter”. Detta förklarar den relativt låga andelen för kommunikation. Å andra sidan har tillväxten varit mycket kraftig just för kommunikation, vilket syns i tabell 4.4. Den snabba ökningen av mobiltelefonerande, mejl och annan internetkommunikation slår här igenom.

Vi noterar även att livsmedelskonsumtionen, som vi med vissa reservationer kallat grundläggande, visar ett lågt genomsnittligt tillväxttal, bara 0,3 procent per år för EU28. Efter det att man nått en viss näringsnivå påverkas

TABELL 4.4 Genomsnittlig årlig real ökning av hushållens konsumtion 2000–2015. Procent.

Konsumtion	EU-28	Sverige
Livsmedel	0,3	2,0
Alkohol, tobak, narkotika	-0,8	0,7
Kläder, skor	2,0	3,0
Bostad, vatten, el, bränsle	1,1	0,8
Möbler, hushållsutrustning, underhåll	0,5	4,7
Hälso- och sjukvård	2,5	2,9
Transporter	0,1	0,9
Kommunikation	5,4	6,2
Rekreation, kultur	2,7	4,2
Utbildning	0,8	
Restaurang, hotell	0,2	2,3
Övrigt	1,6	2,6
All hushållskonsumtion	1,1	2,2

Källa: Eurostat.

inte livsmedelskonsumtionens omfattning särskilt mycket av inkomstillväxten i ekonomin. ”Begäret efter föda har hos varje människa sin gräns i människomagens förmåga av utrymme” påpekade redan Adam Smith. Men valet av livsmedel kan naturligtvis påverkas. I Sverige har de icke-alkoholhaltiga dryckerna, som inräknas i livsmedlen, ökat kraftigt.

Investering och sparande

Vi såg i föregående kapitel att ungefär 20 procent av BNP används till investeringar i de flesta EU-länder. I detta kapitel skall vi se lite närmare på nationalräkenskapernas centrala investeringsbegrepp samt investeringarnas omfattning och sammansättning. I slutet av kapitlet kommer vi in på sambandet mellan investeringar och sparande.

INVESTERINGAR

Man skiljer i nationalräkenskaperna på *fasta bruttoinvesteringar*, dvs. investeringar i fast realkapital, och *lagerinvesteringar* samt *investeringar i värdeföremål*. Ett företag eller en myndighet investerar i fast realkapital när det uppför byggnader, skaffar maskiner eller andra saker som skall användas i den framtida verksamheten under längre tid. Tidigare krävdes i princip en förväntad livslängd på minst tre år för att något skulle betraktas som en fast investering, men som vi nämnde i kapitel 2 räcker det från och med det europeiska nationalräkenskapssystemet ENS 95 med en förväntad livslängd på mer än ett år.

Från de investeringsvaror som ett företag eller en myndighet förvärvat dras de som eventuellt avyttrats. Eftersom någons försäljning av t.ex. en begagnad maskin normalt motsvaras av någon inhemsk investerares förvärv av samma maskin tar handeln med begagnade saker i stort sett ut varandra. Investeringsstatistiken i nationalräkenskaperna återger därför väsentligen investeringarna i nya föremål.

Det är inte nödvändigt att man köper en tillgång från någon annan för att det skall räknas som investering. Även sådant som man producerat i egen regi kan vara en investering. Också åtgärder som ökar livslängden eller effek-

tiviteten på redan befintliga tillgångar kan vara en investering. Hit hör t.ex. ombyggnader och tillbyggnader av hus och anläggningar. Däremot räknas reparationer och underhåll inte som investering.

De fasta bruttoinvesteringarna i nationalräkenskaperna avser producerat realkapital. Oproducerade tillgångar som jord lämnas alltså utanför, men vissa förbättringar som ökar jordens produktivitet räknas in. Rent finansiella investeringar i t.ex. obligationer eller valutor inräknas naturligtvis inte.

Det fasta realkapitalet kan vara materiellt eller icke materiellt. Till det *materiella fasta realkapitalet* räknas byggnader och anläggningar, maskiner, transportmedel, inventarier, skog och boskap. Det *icke materiella fasta realkapitalet* innefattar sådant som dataprogram, kunskap från forskning, mineralprospektering, litterära, musikaliska och andra konstnärliga originalverk.

Det vi nu sagt gäller främst näringslivets och offentliga myndigheters investeringar. Hushållen betraktas som vi tidigare antytt på annat vis. Om ett hushåll skaffar en villa eller ett fritidshus eller vitvaror till huset räknas det som investering, liksom anskaffning av antikviteter och konst. Om hushållet köper andra varaktiga föremål, t.ex. bil eller båt, räknas det däremot som konsumtion i nationalräkenskaperna.

Investeringar i värdeföremål som antikviteter och konst är en mycket liten post i nationalräkenskaperna. Den består till stor del av antikvitets- och konsthandlares marginaler eftersom någons investering i t.ex. antikviteter vanligen till resten av värdet motverkas av tidigare ägares desinvestering. Lagerförändring räknas inte som fast investering utan som just *lagerinvestering*. Denna kan vara positiv eller negativ. Lagerökning svarar mot en positiv lagerinvestering och lagerminskning mot en negativ. Lagerinvesteringarna visar stora variationer med ömsom positiva, ömsom negativa värden. De har stor betydelse för konjunktursvängningarna, men är mindre intressanta för ekonomins långsiktiga utveckling.

BRUTTOINVESTERINGEN MINUS KAPITALFÖRSLITNINGEN BLIR NETTOINVESTERINGEN

Investering är en s.k. ström- eller flödesstorhet och mäts under en tidsperiod, t.ex. ett år. Storleken beror bland annat på mätperiodens längd. *Realkapitalstocken* är däremot en beståndsstorhet som mäts i en tidpunkt. Den består av det som finns kvar av tidigare genomförda investeringar.

Den fasta *bruttoinvesteringen* under ett år är den totala investeringen i fast realkapital under året. Maskiner och andra kapitalföremål slits emellertid ut och föråldras efter hand som tiden går. Om värdet av denna kapitalförslitning under ett år, *deprecieringen*, dras från bruttoinvesteringen får man *nettoinvesteringen*. Nettoinvesteringen svarar mot ökningen av realkapitalstocken.

Vi har alltså:

$$\begin{aligned} \text{Nettoinvestering} &= \text{bruttoinvestering} - \text{depreciering (kapitalförslitning)} \\ &= \text{realkapitalstockens ökning.} \end{aligned}$$

Som vi nämnde redan i kapitel 2 är deprecieringen och därmed nettoinvesteringen svår att beräkna med någon större precision. (Vid beräkningen av nettoinvesteringen i diagram 5.1 har det bl.a. antagits att deprecieringen i löpande priser kan omvandlas till 2010 års prisnivå med bruttoinvesteringens prisindex.)

NETTOINVESTERINGARNA ÄR SMÅ JÄMFÖRT MED BRUTTOINVESTERINGARNA

På makronivån kan vi säga att större delen av bruttoinvesteringarna går åt till att ersätta förslitet kapital. Nettoinvesteringarna är därför små jämfört med bruttoinvesteringarna. Nettoinvesteringarna kan till och med vara negativa, vilket inträffar i det fall då kapitalförslitningen under ett år är större än bruttoinvesteringarna.

I diagram 5.1 visas som exempel brutto- och nettoinvesteringen i fast realkapital i 2010 års prisnivå för Sverige. Skillnaden mellan bruttoinvestering och nettoinvestering har varit stor.

INVESTERINGARNA SVÄNGER KRAFTIGT

En annan egenskap hos investeringarna är att de kan variera mycket över tiden. Detta gäller såväl bruttoinvesteringarna som nettoinvesteringarna, men särskilt de senare. Procenttal för förändringarna i investeringsnivån blir därför mycket beroende av mellan vilka år man gör jämförelsen. Exempelvis steg fasta bruttoinvesteringar i Sverige med cirka 40 procent mellan 2002 och 2008, medan de sjönk med omkring 15 procent mellan 2008 och 2009. Den första perioden kännetecknades av en lång konjunkturuppgång, den andra

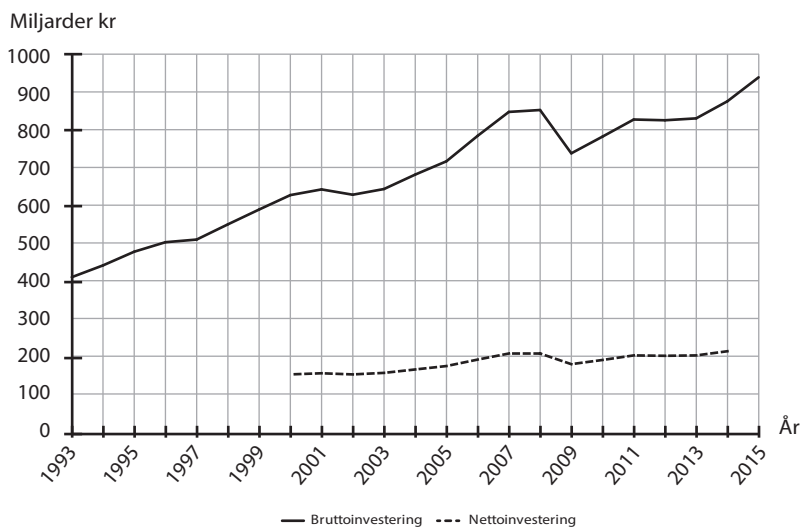


DIAGRAM 5.1 Bruttoinvestering och nettoinvestering i fast realkapital i Sverige. Miljarder kronor. 2010 års prisnivå.
Källa: Eurostat och SCB.



DIAGRAM 5.2 Bruttoinvestering i fast realkapital i EU15 och EU28. Miljarder euro. 2010 års prisnivå.
Källa: Eurostat.

av en plötslig konjunktur nedgång. När företagen ser ljus på framtiden och vill utvidga verksamheten blir investeringarna stora och tvärtom.

Investeringsuppgången mellan 2002 och 2008 och nedgången mellan 2008 och 2009 var inte unik för Sverige. Diagram 5.2 visar samma utveckling för EU-länderna med den skillnaden att EU15 och E28 låg kvar på 2009 års nivå även de följande åren. Nedgången 2009 följde på den finansmarknads-kris som drabbat Europa 2008.

INVESTERINGAR KAN HÄRLEDAS UR ÖNSKAN OM EN VISS REALKAPITALSTOCK

När företag och myndigheter producerar varor och tjänster använder de realkapital i form av maskiner, transportmedel, inventarier, byggnader och anläggningar. Investerar gör man när man ersätter gammalt realkapital eller utvidgar kapitalstocken. Det som företagen egentligen efterfrågar är tjänsterna från en viss realkapitalstock. Bruttoinvesteringarna har alltså sin rot i företagets önskan att vidmakthålla eller utöka realkapitalstocken. De utlägg som företagen har för investeringar får man vanligen tillbaka i den framtida produktionen. I den mån som investeringen ger tillbaka mer än ”sig själv” blir investeringens avkastning positiv.

I olika studier har man försökt finna samband mellan investeringarna och andra ekonomiska faktorer. Försäljningen, eller snarare förändringen i försäljningen, har visat sig ha betydelse för investeringarna, vilket ter sig rimligt eftersom en försäljningsförändring bör påverka förväntningarna om framtiden. Vinsten är en besläktad faktor som dessutom underlättar finansieringen av en investering. Förhållandet mellan löner och realkapitalpriser har betydelse för valet av produktionsmetod. Ju högre lönerna är i förhållande till kapitalpriserna desto lönsammare är det från företagets synpunkt att använda produktionsmetoder där maskiner och annat realkapital får ersätta arbetskraft. Kapitalintensiteten (realkapitalstocken per sysselsatt) i näringslivet har på lång sikt ökat. En del av denna ökning beror troligen på att lönekostnaderna stigit i förhållande till priset på realkapital, vilket gjort det lönande för företagen att använda mer kapitalintensiva produktionsmetoder.

HÄLFTEN ÄR BYGGNADSVINVESTERINGAR

I tabell 5.1 är bruttoinvesteringarna i fast realkapital uppdelade på sju huvudtyper. I EU som helhet svarar bostäder och övriga byggnader och anläggningar för omkring hälften av investeringsvärdet. Andelen är något lägre för Sverige, vilket bland annat hänger samman med att bostadsbyggandet periodvis varit lågt. Bostadsbyggande svänger kraftigt i långa cykler.

Posten immateriella tillgångar, där Sverige har relativt hög andel, består till stor del av forskning och utveckling samt dataprogram, men även mineralprospektering och rättigheter till litterära och konstnärliga verk ingår här.

Talen i tabell 5.1 avser hela ekonomin. För delar av ekonomin kan naturligtvis fördelningen vara annorlunda. För industrin brukar således andelen maskininvesteringar vara större och andelen byggnadsinvesteringar mindre.

TABELL 5.1 Fasta bruttoinvesteringar fördelade efter kapitaltyp 2015. Procent.

	EU28	Sverige
Bostäder	23	19
Övriga byggnader och anläggningar	26	22
Transportmedel	8	6
IKT-utrustning	4	5
Övriga maskiner och inventarier samt vapensystem	19	20
Odlade biologiska tillgångar	0,3	0,2
Immateriella tillgångar	20	28
Totalt	100	100

Källa: Eurostat.

Fördelningen mellan maskininvesteringar och byggnadsinvesteringar varierar även över tiden. I Sverige var t.ex. under 1950- och 1960-talen byggnadsinvesteringarnas andel större än under de följande årtiondena. Det har ibland ansetts att förskjutningen till en lägre andel byggnadsinvesteringar var ett uttryck för att investeringarna blev mindre expansiva. Tanken är då att näringslivets byggnadsinvesteringar ofta sker i samband med att man utvidgar produktionskapaciteten eller skapar helt nya produktionsanläggningar, medan maskininvesteringar ofta är ett sätt att minska kostnaderna inom en given anläggning.

SAMBANDET MELLAN INVESTERINGAR OCH SPARANDE

Låt oss först tänka oss en ekonomi utan någon utrikeshandel eller andra mellanhavanden med utlandet. Dess bruttonationalprodukt skulle följaktligen utgöras av summan av konsumtion och bruttoinvestering (i fast realkapital, värdeföremål och lager).

Produktionen i denna ekonomi ger inkomster åt anställda och företagare. Totala inkomsten före avdrag för kapitalförslitningen under året – bruttonationalinkomsten¹ – skulle i princip uppgå till samma värde som bruttonationalprodukten. Bruttonationalinkomsten och bruttonationalprodukten blir två sidor av samma mynt.

En del av bruttonationalinkomsten används till konsumtionsutgifter. Resten kallas bruttosparande.²

Att vi nu hävdar att den del av inkomsten som inte konsumeras sparas betyder inte att inkomsten inte skulle kunna spenderas på något.

I nationalräkenskapssammanhang är sparande motsatsen till att konsumera, däremot inte motsatsen till att ge ut pengar. Om t.ex. ett hushåll skulle använda en del av sin inkomst till att bygga en villa skulle detta i nationalräkenskaperna behandlas inte bara som en investering utan också som sparande.

För vårt enkla fall utan utrikestransaktioner kan vi sammanfatta:

Bruttonationalprodukten = Bruttonationalinkomsten

Bruttonationalprodukten = Konsumtion + bruttoinvestering

Bruttonationalinkomsten = Konsumtion + bruttosparande

Härav följer:

Bruttosparande = Bruttoinvestering

Under vårt antagande att inga utrikestransaktioner förekommer blir alltså bruttosparandet lika med bruttoinvesteringarna. Detta gäller naturligtvis inte för varje enskilt företag eller hushåll, men det gäller för ekonomin som helhet.

I verklighetens ekonomier förekommer både utrikeshandel och andra utrikestransaktioner, vilket gör att bruttoinvesteringarna kan vara större

¹ När termen nationalinkomst används utan närmare precisering avses oftast nettonationalinkomsten, dvs. bruttonationalinkomsten minus värdet av kapitalförslitningen.

² Bruttosparandet minus värdet av kapitalförslitningen kallas nettosparandet.

eller mindre än bruttosparandet. Likheten ovan får därför modifieras. De storheter som vi måste ta hänsyn till kan betraktas på lite olika vis. Vi väljer att utgå från bruttosparandet och tänker oss att detta används eller placeras på olika vis, vilket illustreras i tabell 5.2.

TABELL 5.2 Bruttosparandets "placering" på olika användningsområden i 12 EU-länder 2013. Procent.

Land	Bruttoinvestering	Kapitaltransfereringar till utlandet (netto)	Ökning av fordringar på utlandet (netto)	Summa bruttosparande
Spanien	124	-32	8	100
Grekland	123	-35	12	100
Frankrike	111	0	-11	100
Finland	110	-1	-9	100
Belgien	102	1	1	100
Portugal	98	-10	12	100
Italien	95	-1	6	100
Österrike	88	0	12	100
Sverige	73	1	26	100
Danmark	70	0	30	100
Tyskland	69	0	31	100
Nederländerna	67	1	32	100

Källa: Eurostat.

Den viktigaste användningsposten är bruttoinvesteringar. Denna post är i några fall något större och i andra fall något mindre än bruttosparandet. Bruttoinvesteringarna kan vara större än 100 procent av bruttosparandet om skillnaden "finansieras" med kapitaltransfereringar från utlandet (dvs. nettot av kapitaltransfereringar till utlandet är negativt) eller med minskade fordringar på utlandet (dvs. nettot av ökning av fordringar på utlandet är negativt).

Kapitaltransfereringar till utlandet (netto) inkluderar bland annat u-landsbistånd till investeringar och (med negativt tecken) mottagna EU-bidrag till investeringar. Negativa värden innebär alltså att de mottagna kapitaltransfereringarna från utlandet är större än kapitaltransfereringarna till utlandet, dvs. att mer har flödat in än ut. Grekland och Spanien är länder

som fått in betydligt större kapitaltransfereringar än vad som gått därifrån till andra länder.

Den sista posten, ökning av fordringar på utlandet (netto), är beräknings-tekniskt en residualpost, dvs. en post som får det värde som krävs för att summan av sparplaceringarna skall bli lika med bruttosparandet. Den kan betraktas på olika vis, vilket återspeglas i att språkbruket varierat.³

Om vi bortser från övriga utrikestransaktioner kan ökade fordringar på utlandet uppstå till exempel som följd av att exportvärdet överstiger importvärdet. Skillnaden ger ett valutatillskott eller nettolån till utlandet. Detta kan betraktas som en fordran på utländska varor och tjänster. Sverige hör till länderna med exportöverskott och ökade fordringar på utlandet.

³ I tidigare svenska nationalräkenskaper kallades i huvudsak samma post just *ökning av fordringar på utlandet*. Senare kallades den *finansiellt sparande*, och i den engelska parallelltexten *net lending/net borrowing*.

Export och import

I vår genomgång av BNP från användningssidan har vi ägnat konsumtionen och investeringen var sitt kapitel. I detta kapitel skall vi ta upp utrikeshandeln. Som vi tidigare konstaterat får exporten läggas till och importen dras ifrån konsumtionen och investeringarna, när BNP beräknas från användningssidan. Vi såg i kapitel 4 att exporten och importen 2015 i genomsnitt motsvarade cirka 40 procent av BNP i EU-länderna, med större andel för små länder och mindre andel för stora länder.

I detta kapitel skall vi börja med att konstatera att utrikeshandeln vuxit snabbare än BNP i alla EU-länder. Därefter kommer vi in på handelsmönstret och finner bland annat att drygt hälften av EU-ländernas export och import sker med andra länder inom unionen. Slutligen går vi igenom principerna bakom sammanställningen av den så kallade betalningsbalansen, som visar valutaflödena till och från omvärlden.

UTRIKESHANDELN HAR ÖKAT SNABBARE ÄN BNP

Ett typiskt drag i världsekonomins utveckling är att utrikeshandeln ökat snabbare än ländernas BNP för tidsperioder som sträcker sig över några år. Detta gäller även för EU-länderna, vilket illustreras i tabell 6.1.

Vi ser att för 26 av 28 EU-länder gäller att såväl exporten som importen i fasta priser vuxit snabbare än BNP mellan de angivna åren.

Detta är en följd av det som allmänt brukar kallas internationaliseringen av ekonomin. Bakom denna ligger flera faktorer. Utvecklingen av transportmedlen är en viktig faktor. En annan är att specialisering och ökat utnyttjande av stordriftsfördelar i produktionen underlättas om producenterna kan vidga sina marknader internationellt.

TABELL 6.1 Genomsnittlig årlig real ökning mellan 2000 och 2015 av export, import och BNP. Procent.

Land	Export	Import	BNP
Belgien	3,3	3,2	1,4
Bulgarien	7,2	7,7	3,5
Cypern	0,9	1,3	1,4
Danmark	2,5	3,3	0,7
Estland	7,4	7,9	3,4
Finland	2,0	3,2	1,1
Frankrike	2,5	3,3	1,1
Grekland	1,5	-0,6	-0,2
Irland	7,0	5,9	4,1
Italien	1,7	1,2	-0,4
Lettland	6,8	6,1	3,7
Litauen	9,8	9,4	4,1
Luxemburg	5,0	5,3	2,8
Malta	4,5	4,1	2,6
Nederländerna	3,5	3,3	1,1
Polen	7,1	5,7	3,6
Portugal	3,8	1,9	0,2
Rumänien	8,6	10,3	3,7
Slovakien	9,4	8,1	4,0
Slovenien	5,7	4,3	1,9
Spanien	3,1	2,1	1,4
Storbritannien	2,8	3,1	1,7
Sverige	3,3	3,3	2,1
Tjeckien	8,4	7,9	2,6
Tyskland	4,8	3,9	1,1
Ungern	7,8	6,6	1,9
Österrike	3,5	3,0	1,4
Kroatien	3,8	3,8	1,5
EU28	3,7	3,4	1,2

Källa: Eurostat.

Alla perioder under det gångna seklet har emellertid inte varit präglade av snabb expansion av utrikeshandeln. 1930-talet karakteriserades av depression och självförsörjningssträvanden i många länder, vilket medförde en långsam utveckling av handeln över gränserna.

EXPORTEN HJÄLPER TILL ATT BETALA IMPORTEN

Exporten är inget självändamål för ett land. Detta kan vara värt att framhålla, eftersom man ofta stöter på uttalanden som ger intryck av att en stor export alltid är till fördel. Exporten i sig innebär emellertid bara att ett land levererar varor (eller tjänster) till andra länder – varor som det egna landets invånare annars skulle kunna förbruka. Exporten, betraktad isolerat, innebär i själva verket en förlust av nyttigheter för det exporterande landet.

Bilden blir emellertid inte fullständig förrän vi sätter in exporten i sitt rätta sammanhang. Betrakta t.ex. den svenska bilexporten till USA. Den ger oss inkomster i dollar. Dollarn är det viktigaste internationella betalningsmedlet. Den är följaktligen vanlig också i handeln mellan andra länder. Med de exportinkomster vi får i dollar eller andra internationella betalningsmedel kan vi följaktligen betala vår egen import. Exporten av bilar, pappersmassa och annat ger oss alltså medel för vilka vi själva kan köpa olja, apelsiner och datorer. Detta gör exporten motiverad.

Det finns emellertid fler sätt att upprätthålla en hög import än genom motsvarande export. Lån från utlandet är ett alternativ. De spelade stor roll exempelvis för Sverige under industrialiseringsskedet 1870–1910. Importen kunde därigenom långvarigt vara större än exporten.

STÖRRE DELEN AV EU-LÄNDERNAS EXPORT GÅR TILL ANDRA EU-LÄNDER

För de flesta EU-länder gäller att mer än hälften av utrikeshandeln sker med andra EU-länder. Detta gäller både exporten och importen, vilket framgår av diagram 6.1.

Av Sveriges varuexport 2015 gick 59 procent till andra EU-länder, medan 70 procent av importen kom därifrån. Sveriges import är alltså mer EU-centrerad än exporten. Notabelt är att transitimport från t.ex. USA via ett EU-land (t.ex. Nederländerna genom hamnen i Rotterdam) till Sverige

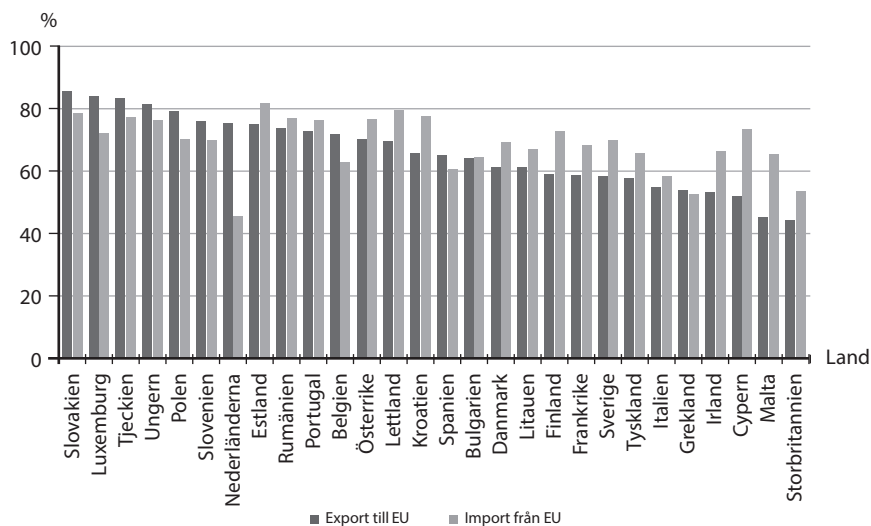


DIAGRAM 6.1 Export av varor till och import av varor från EU28 i procent av landets totala export resp import av varor år 2015.

Källa: Eurostat.

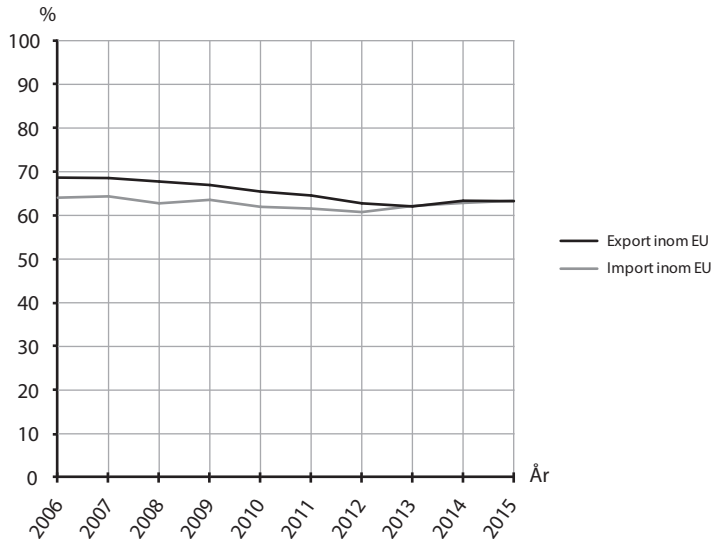


DIAGRAM 6.2 Andel av EU28-ländernas varuexport och varuimport som sker inom EU28. Procent.

Källa: Eurostat.

räknas som import från EU i Sverige. Bara om importen tullbehandlas här registreras den som import från USA. Transitimporten förklarar också Nederländernas låga andel import från EU.

Diagram 6.2 visar hur stor andel av EU28-ländernas export och import av varor som går till respektive från andra EU-länder. Det är intressant att notera att andelarna varit tämligen konstanta över tiden, men snarare avtagande än tilltagande. EU:s fortgående integration har inte inneburit att en ständigt större andel av medlemsländernas utrikeshandel stannat inom unionen.

HANDEL MED LÄNDER UTANFÖR EU

Tabell 6.2 visar några av handelsströmmarna mellan EU28 och omvärlden. USA är EU:s viktigaste exportland, medan Kina vuxit ifrån USA som största leverantören av EU:s import. Ryssland är också en viktig handelspartner, men landets andel av både exporten och importen nästan halverades mellan 2012 och 2015 som följd av handelspolitiska åtgärder av EU och motåtgärder av Ryssland efter Rysslands annektering av Krim.

TABELL 6.2 EU28-ländernas varuhandel med övriga länder år 2015. Procent av varuhandeln med övriga länder.

Handelspartner	Export från EU28	Import till EU28
Icke-EU28	100	100
USA	21	14
Kina	10	20
Ryssland	4	8
Japan	3	4
Indien	2	2

Källa: Eurostat.

BETALNINGSBALANSEN

En översikt av de ekonomiska transaktionerna med omvärlden ges i *betalningsbalansen*. Den består av tre huvuddelar: bytesbalans, kapitalbalans och finansiell balans. Dessa kan i sin tur delas upp i olika underavdelningar.

I tabell 6.3 visas EU28:s sammanlagda ”betalningsbalans” gentemot icke-EU-länder 2015.

TABELL 6.3 EU28:s betalningsbalans gentemot omvärlden 2015. Miljarder euro.

Bytesbalans	155
Därav:	
Varuhandel	130
Tjänstehandel	140
Primärinkomster	-40
Sekundärinkomster	-75
Kapitalbalans	-48
Finansiell balans	11
Restpost	-96

Källa: Eurostat.

Bytesbalansen var under de fasta växelkursernas tid en mycket uppmärksam del av ett lands betalningsbalans. Det hängde samman med att en långvarig obalans kunde tvinga fram en förändring av växelkursen. Bytesbalansen består i sin tur för det första av varuhandeln, där exporten av varor blir en pluspost och importen en minuspost. Nettot för EU28 var 2015 positivt, d.v.s. exporten av varor från EU28 till andra länder var större än importen.

Tjänstehandeln är också en del av bytesbalansen och omfattar export och import av tjänster. Här ingår bland annat transporter och försäkringstjänster. Resevaluta i euro som amerikanska turister växlar till sig inför en resa till Europa för att där spendera på hotell- och restaurangbesök behandlas schablonmässigt som tjänsteexport från eurozonen.

Det betalas även löner till och från EU28, vilket inräknas i bytesbalansens *primärinkomster*. Samma gäller kapitalavkastning i form av räntebetalningar, utdelningar på aktier m.m. Nettot på -40 miljarder euro innebär att mer primärinkomster betalades från EU-länderna till andra länder än från andra länder till EU.

Till bytesbalansens *sekundärinkomster* (löpande transfereringar) hör diverse avgifter, gåvor och bidrag för annat än investeringar, t.ex. en del av u-landsbiståndet. Flödet från EU var starkare än flödet dit, vilket framgår av att nettot var negativt.

Kapitalbalansen är den andra huvudposten i betalningsbalansen. Här registreras bland annat transfereringar avsedda för investeringar.

Den tredje huvudposten i betalningsbalansen är *finansiell balans*. Den anger hur tillgångar och skulder gentemot omvärlden förändras.

En viktig egenskap hos betalningsbalansen är att bytesbalansen + kapitalbalansen – finansiella balansen = 0 (i princip). Detta följer av den dubbla bokföringens princip och kan belysas med ett enkelt exempel.

Antag t.ex. att ett företag i EU använder inkomsterna av export till USA till att finansiera ett företagsköp utanför EU. Exportinkomsterna kommer in som en positiv post i bytesbalansen. Samtidigt ökar tillgångarna lika mycket genom företagsförvärvet, vilket blir en positiv post i den finansiella balansen. Den positiva posten i bytesbalansen *minus* den positiva posten i den finansiella balansen tar i princip ut varandra. (Före införandet av nya betalningsbalansprinciper 2014 tog man i stället fasta på att direktinvesteringen utomlands innebar att valuta flödade ut, vilket blev en negativ post i den finansiella balansen. *Då* gällde i princip att bytesbalansen + kapitalbalansen + finansiella balansen = 0)

Numera ska alltså bytesbalansen + kapitalbalansen – finansiella balansen i princip bli noll. I verkligheten blir detta inte fallet beroende på statistiska ofullkomligheter. Därför uppstår en restpost. För EU28 som helhet kan denna för år 2015 beräknas som:

$$\text{bytesbalans (155) + kapitalbalans (-48) - finansiell balans (11) = restpost (-96)}$$

Inkomster och priser

Vi har nu gått igenom BNP beräknad dels från produktionssidan som summan av förädlingsvärden, dels från användningssidan som summan av konsumtion, investering och export minus import. Vi fastslog i kapitel 2 att ett tredje sätt är att summera inkomsterna från den löpande produktionen, eftersom dessa inkomster i princip sammanfaller med förädlingsvärdet. Vi redovisar den ansatsen i början av detta kapitel och finner att löneandelen i de flesta länder utgör drygt hälften av BNP. Därefter visar vi vilka tillägg och fråndrag som krävs för att med utgångspunkt i bruttonationalprodukten beräkna bruttonationalinkomsten och disponibla nationalinkomsten. Slutligen ser vi hur inflationstakten avtog under 1990-talet och hur levnads-kostnaderna varierar mellan olika länder.

BNP KAN FÖRDELAS PÅ LÖNER OCH DRIFTSÖVERSKOTT

Vi fastslog i kapitel 2 att det förädlingsvärde som skapas i ett företag under en viss tidsperiod definieras som skillnaden mellan värdet av de produkter som företaget säljer och kostnaden för diverse förbrukningsvaror och -tjänster som går åt i produktionen. Förädlingsvärdet utgör med andra ord vad som ”blir över” till inkomster åt dem som arbetar eller satsat kapital i företaget. I nationalräkenskapstermer innebär detta att förädlingsvärdet också utgör summan av löner (inklusive kollektiva avgifter)¹ och ”driftsöverskott och sammansatt förvärvsinkomst”.

1 Kollektiva avgifter inkluderar pensionsavgifter, sjukförsäkringsavgifter m.m. som arbetsgivaren betalar.

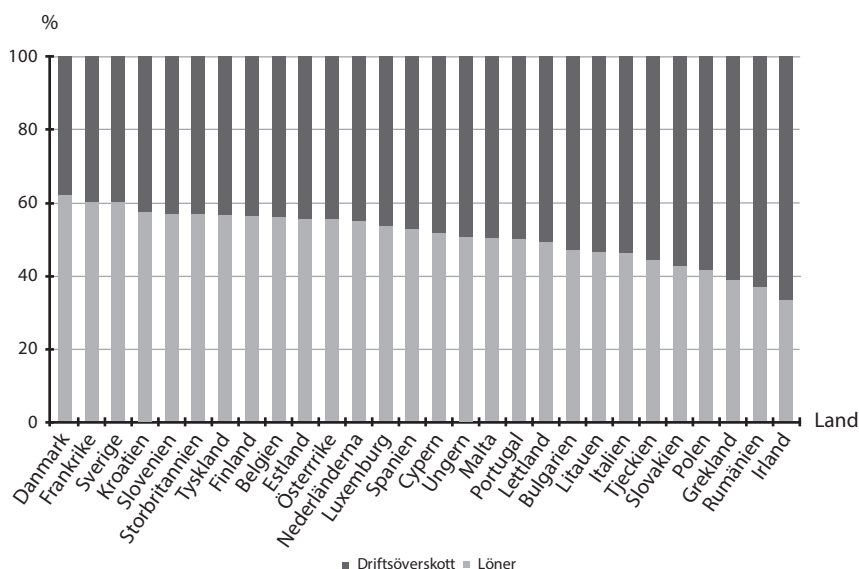


DIAGRAM 7.1 BNP 2015 uppdelad på löner (inkl kollektiva avgifter) och driftsöverskott (inkl sammansatt förvärvsinkomst). Procent.

Källa: Eurostat.

Driftsöverskottet, brutto, kan liknas vid en bruttovinst i vid mening, före avdrag för bland annat kapitalförslitning och skatter. Det sammanfaller normalt inte med företagets redovisade vinst, som delvis styrs av skattelagarna.

I egenföretagares, t.ex. jordbrukares, inkomst ingår dels en del som kan betraktas som ersättning för den egna arbetsinsatsen, dels en del som kan ses som avkastning på det insatta realkapitalet. Det är emellertid svårt att praktiskt skilja på de två delarna. Begreppet ”sammansatt förvärvsinkomst” syftar på sådana inkomster. Oftast använder man enbart uttrycket ”driftsöverskott” i nationalräkenskapssammanhang, fastän man inkluderar även sammansatt förvärvsinkomst.

Summerar man löner (inkl. kollektiva avgifter) och driftsöverskott (inkl. sammansatt förvärvsinkomst) för hela ekonomin får man BNP till faktorpris. Om man dessutom lägger till indirekta skatter i form av produkt- och produktionsskatter samt drar ifrån subventioner får man BNP till marknadspris. I EU-länderna är BNP till faktorpris 10–15 procent lägre än BNP till marknadspris.

Fördelningen av BNP till faktorpris mellan å ena sidan löner (inkl. kollektiva avgifter) och å andra sidan driftsöverskott (inkl. sammansatt förvärvsinkomst) visas i diagram 7.1.

Vi ser att för de flesta länder utgör löneandelen något mer än hälften av BNP. Detta är inte den historiskt högsta nivån. Efter att ha utgjort ungefär hälften under första delen av 1900-talet steg löneandelen i många länder under några årtionden efter andra världskriget. Sedan omkring 1980 har det emellertid varit en tendens att löneandelen åter minskat.

Danmark, Frankrike och Sverige har den största löneandelen, cirka 60 procent. Grekland, Rumänien och Irland utgör andra extremen med bara omkring 35 procents löneandel. Greklands låga löneandel är åtminstone delvis en följd av att ekonomin karakteriseras av en stor andel små företag, vilket i sin tur medför att egenföretagares inkomster, som ju räknas som ”sammansatt förvärvsinkomst”, blir relativt betydelsefulla.

FRÅN BRUTTONATIONALPRODUKT TILL DISPONIBEL NATIONALINKOMST

Som följd av accepterade beräkningskonventioner avviker bruttonationalprodukten, BNP, i realiteten något från bruttonationalinkomsten, BNI. Sambanden mellan dessa och några andra storheter framgår av tabell 7.1.

Om man utgår från bruttonationalprodukten till marknadspris och lägger till nettot av *primära inkomster från utlandet* får man bruttonationalinkomsten till marknadspris, BNI_m. De primära inkomsterna kallades tidigare faktorinkomster, vilket antyder att det huvudsakligen är inkomster som härrör från produktionsfaktorerna arbete och kapital, dvs. löner och kapitalinkomster. Att de är upptagna netto innebär i detta sammanhang att det är skillnaden mellan inkomster som erhållits från utlandet och inkomster som sänts till utlandet som räknas.

Vi ser i tabell 7.1 att nettot av de primära inkomsterna från utlandet i de flesta länder bara gör BNI någon eller ett par procent större eller mindre än BNP. Irland och Luxemburg är de tydligaste undantagen, där primära inkomster som går till utlandet är betydligt större än vad som kommer från utlandet. Detta gör att Irlands BNI blir 18 procent mindre än BNP.

Den bakomliggande förklaringen är att Irland sedan 1960-talet med framgång satsat på att locka till sig utländska investerare. Det har resulterat

TABELL 7.1 Olika nationalinkomststorheter år 2013 i procent av BNP till marknadspris.

Land	BNPm	Primära inkomster från utlandet, netto	BNIm	Avgår: kapitalförslitning	NNIm	Löpande transfereringar från utlandet, netto	Disponibel nettonationalinkomst
Belgien	100	0	100	-18	82	-2	80
Bulgarien	100	-2	98	-12	86	5	91
Tjeckien	100	-7	93	-20	74	-1	73
Danmark	100	4	104	-16	88	-2	86
Tyskland	100	3	103	-15	88	-2	86
Estland	100	-3	97	-15	82	1	83
Irland*	100	-18	82	-9	73	-2	71
Grekland	100	0	100	-25	75	0	75
Spanien	100	-1	99	-16	83	-1	82
Frankrike	100	2	102	-15	87	-1	86
Kroatien	100	-2	98	-16	82	2	84
Italien	100	-1	99	-18	81	-1	80
Cypern	100	-2	98	-12	86	-1	85
Lettland	100	0	100	-14	86	1	87
Litauen	100	-3	97	-12	85	3	88
Luxemburg*	100	-28	72				
Ungern*	100	-6	94				
Malta	100	-6	94	-14	80		
Nederländerna	100	0	100	-15	85	-2	83
Österrike	100	-1	99	-16	83	-1	82
Portugal	100	-2	98	-19	79	1	80
Rumänien	100	-2	98			2	
Slovenien	100	-1	99	-16	83	-1	82
Slovakien	100	-2	98	-20	78	-2	76
Finland	100	1	101	-17	84	-1	83
Sverige	100	3	103	-13	90	-2	88
Storbritannien	100	-1	99	-11	88	-2	86

* 2012. Källa: Eurostat.

i en kapitalintensiv och exportinriktad industri som till stor del har utländska ägare. Kapitalinkomsterna som lämnar landet och går till dessa ägare drar ner BNI i förhållande till BNP.

Även Luxemburg har klart lägre BNI än BNP. I det fallet är det främst löneinkomster som netto strömmar ut ur landet i stor omfattning. Detta har att göra med något som vi påpekade redan i kapitel 2. Många arbetspendlar till Luxemburg men bor i Belgien, Tyskland eller Frankrike. När lönen skickas hem till dem registreras det i Luxemburgs nationalräkenskaper som ett utflöde av primära inkomster.

Estlands och Ungerns tydligt negativa nettoinflöde av primära inkomster beror på stora utflöden av kapitalinkomster, och detta är huvudskälet även i Tjeckiens fall. När dessa låglöneländer har öppnats för utländska företag att investera i följer utflöden av kapitalinkomster till ägarna, vilket gör BNI lägre än BNP.

Bruttonationalinkomsten till marknadspris minus värdet av *kapitalförslitningen* under året ger *nettonationalinkomsten* till marknadspris, NNIm. Denna är för de flesta länder omkring 80 procent av BNPM.

Nettot av *löpande transfereringar* från utlandet består av skillnaden mellan mottagna och utgående transfereringar som inte räknas som kapitaltransfereringar.² Till löpande transfereringar hör t.ex. mottagna EU-bidrag för annat än investeringar i realkapital och (med negativt tecken) bidrag till EU:s budget.³ Om nettot av löpande transfereringar läggs till nettonationalinkomsten framkommer det som brukar kallas *disponibel nationalinkomst* eller *disponibel NNI*, som inte avviker särskilt mycket från nettonationalinkomsten.

2 Kapitaltransfereringar är i huvudsak transaktioner som innebär att ägandet till en tillgång av annat slag än kontanter och lager förs över från en institutionell enhet till en annan, eller som innebär att pengar överförs för att göra det möjligt för mottagaren att skaffa en annan tillgång, dvs. investera.

3 Bidrag från t.ex. Sverige till EU:s budget blir en negativ post för Sverige, men det blir inte en positiv post för Belgien, trots att EU:s administrativa centrum ligger där. EU-institutionerna behandlas separat i dessa sammanhang.

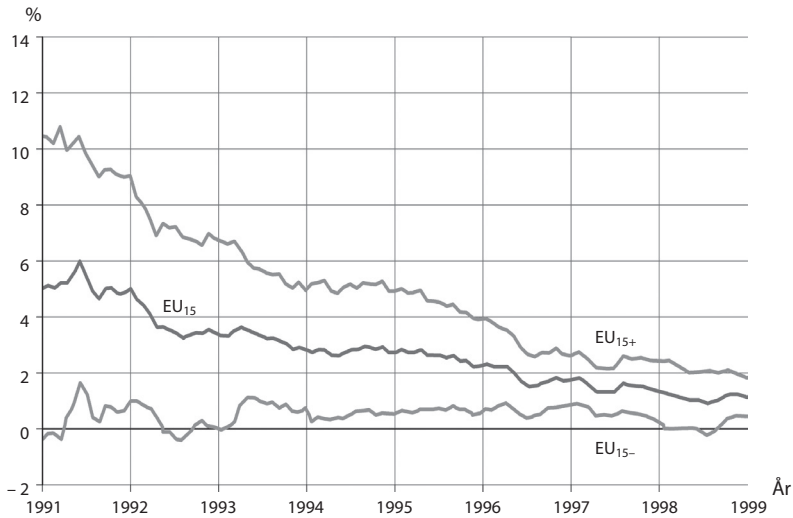


DIAGRAM 7.2 Inflation och konvergens i EU15-länderna. Procent.

Källa: Eurostat Yearbook 2000.

INFLATIONEN MINSKADE

Den reala inkomstökningen har varit mindre än den nominella eftersom den allmänna prisnivån samtidigt stigit. Diagram 7.2 visar den årliga inflationen i EU15-länderna under åren före EMU:s tredje steg.

Den mellersta kurvan visar inflationen som ett vägt genomsnitt av de enskilda ländernas inflationstakt mätt med s.k. harmoniserat konsumentprisindex. Under och över denna kurva ligger kurvor på en standardavvikelses avstånd. Det gäller här standardavvikelsen för de 15 ländernas inflationstakt.

Vi finner två saker. För det första minskade den genomsnittliga inflations-takten från omkring 5 procent per år i början av 1990-talet till under 2 procent i slutet av decenniet. För det andra minskade spridningen kring genomsnittet. Båda sakerna är i överensstämmelse med de politiska ledningarnas önskemål.

I Maastrichtfördraget 1991 fastslogs att Europeiska centralbanken skulle ha som huvudmål att upprätthålla prisstabilitet. Detta har banken senare preciserat som en årlig inflationstakt under men nära 2 procent. Betoningen av inflationsmålet kan ses som ett resultat av de problem som 1970- och 1980-talens höga inflationstal skapade. Det visade sig svårt att i längden vinna lägre

arbetslöshet till priset av högre inflation, och då återstod bara nackdelar med den höga inflationen.

Detta bidrog till en ändrad hållning både i och utanför Europa. Enskilda länders centralbanker fick som huvudmål att skydda penningvärdet, och de gavs en självständigare ställning i förhållandet till parlament och regeringar. Den svenska riksbanken är en av de centralbanker som genomgått denna process. Dess mål är nu att hålla årliga inflationen på 2 procent.

Nedgången i inflationstakten i EU-länderna var alltså önskad och föregicks av en medveten politik. Den minskade spridningen mellan de olika ländernas inflationstakt var också eftersträvad. För de länder som velat delta i EMU:s (Ekonomiska och monetära unionens) tredje steg, som innebär gemensam valuta, har ett av de så kallade konvergensvillkoren för att få deltaga varit att landets inflationstakt inte överstiger inflationstakten i de högst tre medlemsländer som har lägst inflationstakt med mer än 1,5 procentenheter. Ansträngningarna för att uppfylla detta villkor verkade för att samla ihop kandidatländerna kring en låg inflationstakt.

När vi nu har talat om inflation har vi syftat på förändringen i ett index för priserna på den privata konsumtionen av varor och tjänster. Det är vanligt att man definierar inflation på detta vis och alltså utesluter prisutvecklingen på investeringsvaror. Det är emellertid inte självklart att ett sådant förfarande alltid är det mest relevanta, och ibland hänvisar man i stället till det som brukar kallas BNP-deflatorn. BNP-deflatorn är ett implicit index. När BNP i löpande priser med hjälp av många olika delindex omräknats till BNP i fasta priser är det möjligt att sedan ”bakvägen” räkna ut prisindextal för hela BNP, dvs. BNP-deflatorn.

STORA SKILLNADER I PRISER

Var och en som rest i Europa har märkt att priserna på varor och tjänster vid de rådande växelkurserna skiljer sig åt mellan olika länder. I länder som Bulgarien och Rumänien är det oftast billigare än i Danmark och Sverige.

Tabell 7.2 visar indextal för priset på representativa korgar med hushållens konsumtionsvaror och tjänster i olika EU-länder jämfört med prisnivån i ”genomsnittet” i EU28, som fått indexvärdet 100. Vi ser systematiska skillnader. Alla före detta socialistländer som blev medlemmar 2004 och 2007 har lägre prisnivå än resten av EU.

TABELL 7.2 Konsumentpriser 2015. EU28=100.

Bulgarien	47	Cypern	87
Rumänien	52	Spanien	90
Polen	55	Tyskland	100
Ungern	57	Italien	101
Litauen	63	Österrike	105
Tjeckien	63	Frankrike	105
Slovakien	67	Belgien	107
Lettland	69	Luxemburg	119
Estland	75	Finland	120
Slovenien	80	Sverige	121
Malta	81	Irland	123
Portugal	81	Storbritannien	131
Grekland	83	Danmark	137

Källa: Eurostat.

Bland de tre nordiska EU-länderna har Danmark högre prisnivå än Sverige. Ett annat sätt att uttrycka samma sak är att säga att den svenska kronan är undervärderad gentemot den danska kronan i den meningen att man för ett visst antal svenska kronor efter växling inte kan köpa lika mycket varor i Danmark som i Sverige. Däremot är den svenska kronan övervärderad gentemot bl.a. den polska zlotyn i den meningen att man för ett visst antal kronor efter växling får en betydligt större varumängd i Polen än i Sverige.

Enligt en gammal teori, köpkraftsparitetsteorin, skulle marknadskrafterna leda till att växelkurserna hamnade på en sådan nivå att prisnivåerna blev lika i länder som handlar med varandra. I verkligheten gäller detta långt ifrån fullt ut. Vi antydde redan i kapitel 2 att ekonomier med relativt låg BNP per capita tenderar att få sin valuta undervärderad gentemot starkare ekonomiers valutor. (Man kan invända mot språkbruket och hävda att fler saker än den aktuella köpkraften bör beaktas innan man karakteriserar en valuta som övervärderad eller undervärderad gentemot en annan.)

Vi kan notera att även de länder som nu har gemensam valuta, euro, har olika prisnivå. Traditionella lågprisländer som Portugal, Grekland och Spanien har klart lägre priser än t.ex. Irland och Finland.

Befolkning och sysselsättning

Människan är i dubbel mening avgörande för ekonomins existens. Utan insats av mänsklig arbetskraft kan inget produceras förutom rena naturprodukter som skogens bär och blommor. Utan människan sker heller ingen konsumtion av det som producerats, bortsett från naturens nedbrytning. Det är därför motiverat att beröra befolkningsutvecklingen och sysselsättningen.

TYSKLAND STÖRST

I början av 2016 hade de sedan 2013 28 EU-länderna 510 miljoner invånare, vilket är nästan 200 miljoner mer än USA. Tabell 8.1 visar fördelningen på de olika medlemsländerna respektive kandidatländerna i fallande ordning samt årlig folkökning i promille.

TABELL 8.1 Folkmängd i EU-länderna 1 januari 2016 i miljoner samt genomsnittlig årlig folkökning mellan 1990 och 2016 i promille.

	Folkmängd	Folkökning
Tyskland	82	1,5
Frankrike	67	5,3
Storbritannien	65	5,2
Italien	61	2,6
Spanien	46	6,9
Polen	38	-0,1
Rumänien	20	-6,2
Nederländerna	17	5,1
Belgien	11	4,9

8 BEFOLKNING OCH SYSSELSÄTTNING

Grekland	11	2,5
Tjeckien	11	0,7
Portugal	10	1,3
Sverige	10	5,6
Ungern	10	-2,1
Österrike	9	5,0
Bulgarien	7	-7,8
Danmark	6	4,1
Finland	5	3,8
Slovakien	5	1,0
Irland	5	11,0
Kroatien	4	-5,0
Litauen	3	-9,4
Slovenien	2	1,3
Lettland	2	-11,6
Estland	1	-6,8
Cypern	0,8	15,2
Luxemburg	0,6	16,2
Malta	0,4	8,1
EU28	510	2,7
Kandidatländer		
Turkiet	79	13,5
Serbien	7	
Albanien	3	-5,0
Makedonien	2	3,9
Montenegro	0,6	

Källa: Eurostat, Insee (Frankrike).

Tyskland är det befolkningsmässigt klart största landet med över 80 miljoner invånare. Denna ställning blev tydligt markerad 3 oktober 1990 då DDR (Öst-tyskland) med 17 miljoner invånare införlivades med Förbundsrepubliken Tyskland, som fram till dess brukade kallas Västtyskland. Dessförinnan skilde inte så mycket mellan de fyra största EU-länderna Västtyskland, Stor-

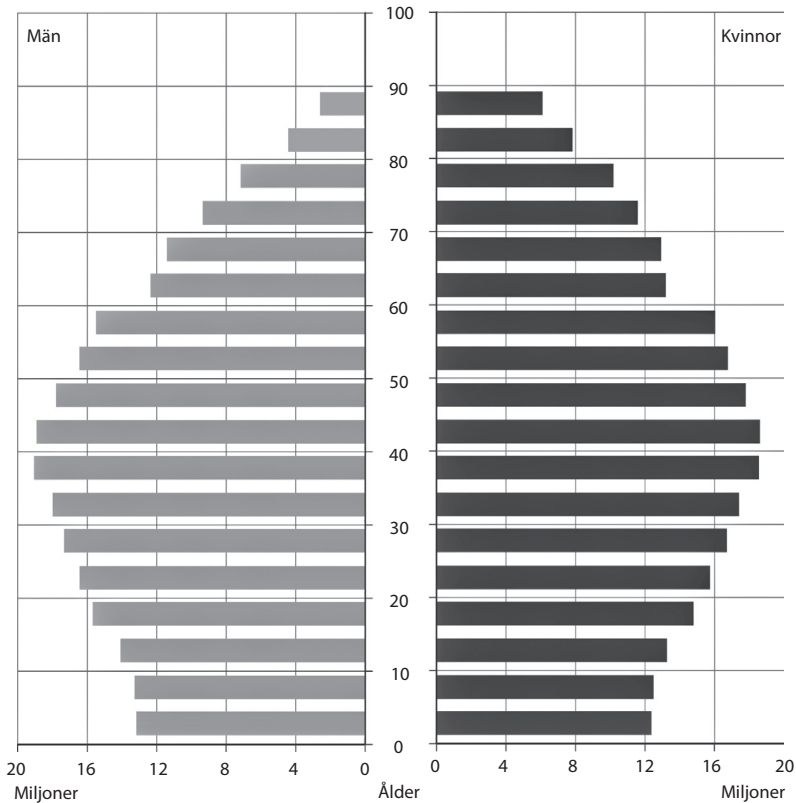


DIAGRAM 8.1 Befolkningen i EU27 år 2006.

Källa: Eurostat.

britannien, Frankrike och Italien. Folkmängden har inte bara ekonomisk utan även formell politisk betydelse genom att röstetalet i en del EU-organ är knutet till landets folkmängd.

Kandidatländernas folkmängd motsvarar 18 procent av folkmängden i EU28. Det innebär att kandidatländerna är betydligt större befolkningsmässigt än ekonomiskt.

I diagram 8.1 visas åldersfördelningen i femårsklasser samt könsfördelningen av befolkningen i EU28. Basen är, som synes, smal och midjan tjock. Detta är en följd av att fruktsamheten, dvs. genomsnittliga antalet barn som

en kvinna föder, successivt sjönk från 2,4 1970 till 1,5 1998. Den smala basen och den tjocka midjan kommer att innebära påfrestningar på ekonomin och på fördelningen mellan generationerna, när de som nu befinner sig i midjan går i pension. Pensionärerna blir många medan de som skall producera det som alla skall leva på blir relativt få.

VARIERANDE BEFOLKNINGSUTVECKLING

Låt oss nu gå in på folkmängdens förändringar. Tabell 8.1 visar att mellan 1990 och 2016 växte folkmängden i EU28 med i genomsnitt cirka 3 promille per år. Bakom detta genomsnittstal döljs stora variationer mellan enskilda länder. Klart snabbare folkökning visar t.ex. Spanien och Storbritannien, om vi håller oss till de större länderna.

Å andra sidan har många av de länder som blev medlemmar 2004 och senare haft en negativ befolkningsutveckling. Detta är delvis ett resultat av att den så kallade naturliga folkökningen varit negativ, dvs. antalet döda har överstigit antalet födda. Till detta kommer i de flesta fall en nettoutvandring från de tidigare socialistländerna, sedan de politiska omvälvningarna kring 1990 gjorde det lättare att flytta till rikare länder.

Den årliga folkökningen är i tabell 8.2 uppdelad på naturlig folkökning och nettoinvandring. (Nettoinvandringen är skillnaden mellan invandring och utvandring.) Vi ser dels att det varje år rört sig om en positiv folkökning, dels att nettoinvandringen varje år varit större än den naturliga folkökningen.

Några av de tendenser som tabell 8.2 visar för EU28 är ännu tydligare för enskilda EU-länder. I tabell 8.3 visar vi samma saker som i tabell 8.2 för Sverige och det folkrikaste EU-landet Tyskland. Tyskland har varje år haft en naturlig folkminskning och hade fått minskande befolkning även under 1990-talet om inte nettoinvandringen varit stor. Särskilt stor var nettoinvandringen i början av 1990-talet. Förändringarna i Östeuropa ledde bland annat till invandring av så kallade etniska tyskar från före detta Sovjetunionen, Rumänien och Polen. Kriget i före detta Jugoslavien var en annan orsak.

Sverige hade också en ganska stor nettoinvandring i början av 1990-talet, men skiljer sig från Tyskland genom att även den naturliga folkökningen då var positiv. Andra hälften av 1990-talet innebar emellertid en förändring.

TABELL 8.2 Årlig folkökning i EU28 uppdelad på naturlig folkökning och nettoinvandring. Promille.

År	Folkökning	Naturlig	Nettoinvandring
2000	2,8	0,6	2,2
2001	1,9	0,5	1,4
2002	3,5	0,3	3,2
2003	3,8	0,2	3,6
2004	4,1	0,8	3,4
2005	3,7	0,6	3,1
2006	3,7	0,9	2,8
2007	4,0	1,0	3,1
2008	3,6	1,2	2,4
2009	2,4	1,0	1,4
2010	2,5	1,0	1,5
2011	2,2	0,8	1,4
2012	2,2	0,4	1,8
2013	3,5	0,2	3,4
2014	2,3	0,4	1,9
2015	3,5	-0,3	3,7

Källa: Eurostat.

Den naturliga folkökningen blev negativ. Det blev samtidigt politiskt lugnare i flera utvandringsländer, och nettoinvandringen till Sverige sjönk. Den steg emellertid åter under 2000-talet, bland annat som en följd av krig i Irak, Afghanistan, Syrien och Somalia.

Variationer i den naturliga folkökningen är knutna till variationer i olika typer av födelsetal och dödstal. Sålunda var antalet levande födda i Sverige per 1 000 personer av medelfolkmängden 1990 14,48 men 1999 bara 9,95.

TVÅ TREDJEDELAR ÄR SYSSLSATTA

Sysselsättningsgraden kan räknas som andelen förvärsarbetande av befolkningen i åldern 20–64 år. Den varierade ganska mycket 2015, från 55 procent i Grekland till 81 procent i Sverige, som syns i tabell 8.4.

TABELL 8.3 Årlig folkökning i Sverige och Tyskland uppdelad på naturlig folkökning och nettoinvandring. Promille.

År	Sverige			Tyskland		
	Folkökning	Naturlig	Netto- invandring	Folkökning	Naturlig	Netto- invandring
1990	7,4	3,3	4,1	8,1	-0,2	8,3
1991	6,2	3,3	2,9	6,5	-1,0	7,5
1992	5,5	3,2	2,3	8,7	-0,9	9,6
1993	6,1	2,4	3,7	4,5	-1,2	5,7
1994	8,1	2,3	5,8	2,5	-1,4	3,9
1995	2,4	1,1	1,3	3,4	-1,5	4,9
1996	0,8	0,1	0,7	2,4	-1,0	3,4
1997	0,4	-0,3	0,7	0,5	-0,6	1,1
1998	0,7	-0,5	1,2	-0,2	-0,8	0,6
1999	0,8	-0,7	1,5	1,5	-0,9	2,4
2000	2,4	-0,3	2,7	1,1	-0,9	2,0
2001	3,0	-0,2	3,2	2,2	-1,1	3,3
2002	3,5	0,1	3,4	1,2	-1,5	2,7
2003	3,9	0,7	3,2	-0,1	-1,8	1,7
2004	4,0	1,2	2,8	-0,4	-1,4	1,0
2005	4,0	1,0	3,0	-0,8	-1,8	1,0
2006	7,2	1,6	5,6	-1,5	-1,8	0,3
2007	7,6	1,7	5,9	-1,2	-1,7	0,5
2008	8,0	1,9	6,0	-2,6	-2,0	-0,7
2009	9,1	2,3	6,7	-2,4	-2,3	-0,1
2010	8,0	2,7	5,3	-0,6	-2,2	1,6
2011	7,1	2,3	4,8	1,1	-2,3	3,4
2012	7,7	2,2	5,4	2,4	-2,4	4,9
2013	9,3	2,4	6,9	3,0	-2,6	5,6
2014	10,6	2,7	7,9	5,3	-1,9	7,2
2015	10,6	2,4	8,1	11,8	-2,3	14,1

Källa: Eurostat.

TABELL 8.4 Sysselsättningsgrad i åldern 20–64 år i procent år 2015.

	Totalt	Kvinnor
Sverige	81	78
Tyskland	78	74
Danmark	77	73
Storbritannien	77	71
Estland	77	73
Nederländerna	76	71
Tjeckien	75	66
Österrike	74	70
Finland	73	72
Litauen	73	72
Lettland	73	71
Luxemburg	71	65
Frankrike	70	66
Portugal	69	66
Slovenien	69	65
Irland	69	63
Ungern	69	62
Cypern	68	64
Slovakien	68	60
Polen	68	61
Malta	68	54
Belgien	67	63
Bulgarien	67	64
Rumänien	66	57
Spanien	62	56
Italien	61	51
Kroatien	61	56
Grekland	55	46
EU28	70	64

Källa: Eurostat.

Skillnaderna i sysselsättningsgrad beror på flera faktorer. Sysselsättningsgraden är högre i högkonjunktur än i lågkonjunktur. Omfattningen av den svarta sektorn kan vara olika i olika länder, och därmed kan benägenheten att uppge sin verkliga sysselsättningsstatus variera. Traditionens makt och synen på familjen och kvinnans roll varierar och påverkar den kvinnliga sysselsättningsgraden, eftersom denna bara inkluderar förvärvsarbete. Näringslivsstrukturen har också betydelse för den kvinnliga sysselsättningsgraden. En stor offentlig tjänstesektor tenderar att höja den kvinnliga sysselsättningsgraden, medan en stor industri-, gruv- och byggsektor främst gynnar den manliga sysselsättningsgraden.

ARBETSLÖSHETEN

Med ekonomiskt problem brukar man mena problemet att hushålla med knappa resurser. I det perspektivet är arbetslösheten snarast motsatsen till ett ekonomiskt problem: Det finns överblivna resurser i form av arbetskraft. Arbetskraften som helhet är då ingen knapp resurs i samhället. Det kan emellertid samtidigt finnas enskilda branscher där arbetskraften är en knapp resurs beroende på att de arbetslösas kompetens inte överensstämmer med vad som efterfrågas.

Ur den drabbades perspektiv är arbetslösheten ett gissel. Arbetslösheten skapar ekonomiska och sociala problem, skapar osäkerhet inför framtiden och kan påverka hälsan. Den är ett inslag i ekonomin som inte kan negligeras.

Arbetslösheten brukar ofta uttryckas i procent av arbetskraften. Frågan är då vem som skall betraktas som arbetslös och vad som är arbetskraften. Är den arbetslös som studerar efter att förgäves ha sökt jobb, eller som är engagerad i ett arbetsmarknadspolitiskt projekt, eller som ägnar sig åt svartjobb? Ingår den i arbetskraften som är mycket ung eller mycket gammal, eller som tackar nej till ett erbjudet jobb, eller som är långvarigt sjuk?

Det finns många sådana frågor som kan ställas, och svaren är inte alltid givna. Därtill kommer statistiska mätproblem även efter det att man fattat principbeslut om definitionerna. Därför kan uppgifter om arbetslösheten i ett visst område vid en viss tidpunkt variera beroende på vem som lämnat uppgiften. I Sverige sammanfaller t.ex. inte arbetsförmedlingarnas uppgifter med de tal för arbetslösheten som Statistiska centralbyråns så kallade arbetskraftsundersökningar ger.

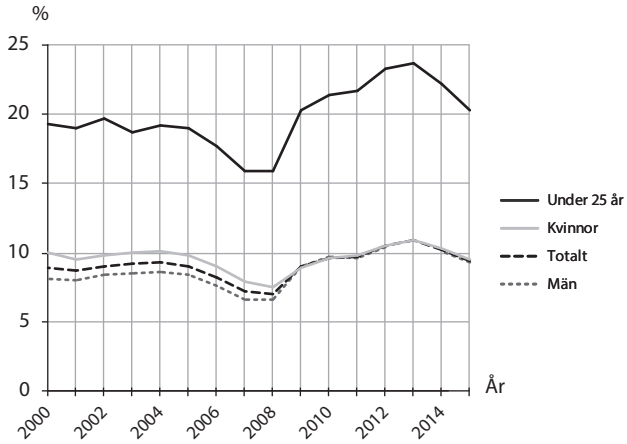


DIAGRAM 8.2 Arbetslösa i EU28 i procent av arbetskraften i respektive grupp.

Källa: Eurostat.

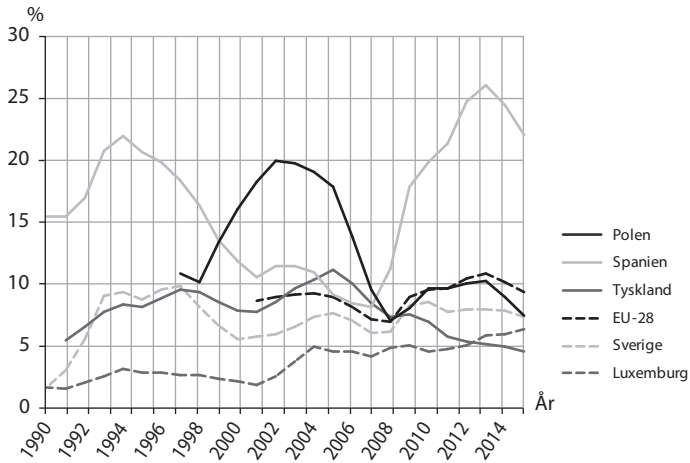


DIAGRAM 8.3 Arbetslöshet i procent av arbetskraften. Årsgenomsnitt.

Källa: Eurostat.

EU:s harmoniserade arbetslöshetstal bygger på följande definition: Arbetslösa är alla i åldern 15–74 år som var utan arbete under mätveckan och som hade sökt arbete under de sista fyra veckorna och var beredda att börja arbeta inom två veckor.

Definierad på detta vis har den totala arbetslösheten i EU28 legat på 7–11 procent under 2000-talet, vilket framgår av diagram 8.2. Det finns emellertid tydliga skillnader mellan olika grupper. Arbetslösheten är något högre bland kvinnor än bland män. Den är ungefär dubbelt så hög bland personer under 25 år som totalt. Det senare är ett uttryck för svårigheten för många unga att etablera sig på en arbetsmarknad som kanske kräver erfarenhet och specialkunskaper som den som nyss avslutat sin utbildning inte besitter. Ungdomsarbetslösheten blev extra stor åren 2009–2015, när den finansiella kris som drabbade många länder 2008 hade vidgats till en realekonomisk kris.

Bakom genomsnittstalen för EU28 döljer sig stora skillnader mellan länderna. Detta illustreras av diagram 8.3, som visar utvecklingen för ett urval länder. Spanien låg under större delen av 1990-talet extremt högt trots stora EU-bidrag till regional utveckling och jordbruket, och 2012–2014 var en fjärdedel av den spanska arbetskraften utan jobb. I andra extremer ligger Luxemburg, som klarat större delen av de senaste decennierna med 2–5 procents arbetslöshet.

Sverige utmärkte sig från 1940-talets slut till 1990-talets början genom att årtionde efter årtionde ha en arbetslöshetsnivå som svängde kring bara ett par procent. Full sysselsättning var det högst prioriterade ekonomisk-politiska målet, och det uppfylldes i stor utsträckning.

År 1991 inleddes emellertid en brant uppgång i arbetslösheten som ledde Sverige nästan ända upp till EU:s genomsnittsnivå. Sverige blev ett ganska ”normalt” EU-land. Flera faktorer anses ha samverkat till denna utveckling. Den kanske viktigaste är följande.

Ökningen i antalet sysselsatta sedan 1960-talet var helt koncentrerad till tjänstesektorn, och en mycket stor del av denna består av offentliga tjänster inom förvaltningarna, utbildningsväsendet, sjukvården, barn- och äldreomsorgen etc. Under samma period minskade industrisysselsättningen kraftigt. Lågkonjunkturen i början av 1990-talet förvärrade en kris i de offentliga finanserna, vilket gjorde att sysselsättningen i den offentliga sektorn inte fortsatte att öka utan tvärtom minskade. Minskad privat sysselsättning i

kombination med en krympande offentlig sektor, som inte längre kompen- serade minskningen i den privata sektorn, bäddade för arbetslöshetstal på samma nivå som i övriga västeuropeiska länder. Även om en förbättring skedde efter 1997 så var det inte frågan om en återgång till nivåerna före 1990-talet. När höga arbetslöshetsnivåer uppnåtts finns det en risk för att de består, eller att en återgång till lägre nivåer sker med stor tröghet.

Gemensam valuta

Den 1 januari 1999 infördes i elva EU-länder den gemensamma valutan euro som möjlig räkneenhet vid överföringar mellan konton. Den 1 januari 2001 anslöts Grekland som tolfte land. I början av 2002 kom mynt och sedlar i omlopp. Det är meningen att de länder som blivit EU-medlemmar under 2000-talet skall övergå till euron efterhand som de uppfyllt de ”konvergensvillkor” som gäller. Slovenien införde euron 2007, Cypern och Malta 2008, Slovakien 2009, Estland 2011, Lettland 2014 och Litauen 2015. Sverige, Storbritannien och Danmark har föredragit att tills vidare ha kvar sina nationella valutor. I Sverige fick denna linje stöd i folkomröstningen 2003.

Vi skall i detta kapitel beröra bakgrunden och utvecklingen mot euron. Vi skall också beröra de argument som finns för och emot en gemensam valuta i hela EU-området.

TIDIGARE MONETÄRA UNIONER

Det finns inte något tidigare historiskt exempel där så många stora och formellt suveräna stater har haft gemensam valuta och har överlämnat penningpolitiska beslut till ett överordnat organ. Det finns därför inte mycket erfarenhet att luta sig mot när det gäller att förutsäga vart projektet leder. Det innebär inte att det helt skulle saknas tidigare försök.

Ett mindre omfattande exempel är den skandinaviska myntunion som bildades 1873 mellan Sverige och Danmark (Norge anslöt sig 1875), men

som började falla samman när guldmyntfoten¹ övergavs 1914. Allt skandinaviskt hårt mynt, dvs. guld- och skiljemynt, var lagligt betalningsmedel i de tre länderna, och de tre ländernas centralbanker inlöste varandras sedlar till pari.

Den så kallade latinska myntunionen bildades genom ett fördrag 1865 mellan Frankrike, Belgien, Italien och Schweiz; senare anslöt sig några andra länder. Basen var bimetallism² med den franska guldfrancen och silverfrancen som huvudmynt.³ Tanken var att unionen så småningom skulle utvecklas till en världsomfattande myntunion. Snart uppstod emellertid svårigheter, bland annat för att stora utanförstående länder föredrog enkel guldmyntfot och för att världsmarknadspriserna på guld och silver utvecklades olika. Första världskrigets röra på penningområdet blev slutligen en påfrestning som den latinska myntunionen inte klarade av, men formellt upplöstes den inte förrän 1927.

Belgien och Luxemburg bildade en valutaunion 1922. I Liechtenstein har man använt schweiziska franc och i Monaco franska franc, medan San Marino och Vatikanstaten haft italienska lire. I Väst- och Centralafrika har den så kallade franczonen med drygt tiotalet länder fungerat sedan 1940-talet. Denna har byggt på valutasamarbete med Frankrike sådant att Frankrike garanterat konvertibilitet mellan franska franc och så kallade CFA-franc till fast växelkurs. Samarbetet består, men den fasta växelkursen mot franska francen har nu bytts ut mot en fast kurs mot euron. Att förbundsstater som Tyskland och USA haft samma valuta i alla delstater har vi tagit för givet.

I de nu nämnda exemplen rör det sig antingen om områden som är mindre i ekonomiskt avseende, eller om politiskt mindre självständiga delstater som ingår i en valutaunion. Inget fall är jämförbart med EU:s valutaunion.

1 Guldmyntfot innebär bland annat att penningheten är knuten till guld så att centralbanken är skyldig att vid anfordran lösa in sedlar mot guldmynt. Sverige har inte tillämpat guldmyntfot sedan 1931.

2 Bimetallism eller dubbel myntfot innebär bland annat att penninghetens värde är knuten till två metaller, vilket i sin tur kräver att förhållandet mellan dessa metallers officiella värden är fixerat.

3 Huvudmynt är mynt som man är skyldig att acceptera i obegränsad omfattning vid betalning av en skuld.

BRETTON WOODS-SYSTEMET

EU:s monetära union har föregåtts av tidigare förslag inom EG som runnit ut i sanden. Politiska och ideologiska motiv har hela tiden funnits i bakgrunden men argumenten har delvis varit ekonomiska. Under 1960-talet inträffade saker som drev på tanken om en gemensam valuta.

Efter andra världskriget hade det så kallade *Bretton Woods-systemet* dominerat de internationella valutarelationerna. (Namnet kommer av att överenskommelsen om bland annat det nya valutasystemet slöts vid en konferens i Bretton Woods i New Hampshire i USA 1944.) Valutasystemet var en del av en plan för att underlätta den internationella handeln och återuppbyggnaden. Handeln hade både före och under andra världskriget hämmats av olika typer av restriktioner.

Bretton Woods-systemet byggde i princip på konvertibla (dvs. växlingsbara) valutor – om än med restriktioner – och fasta växelkurser. Växelkurserna tilläts dock variera med en liten marginal gentemot den amerikanska dollarn, som var systemets basvaluta med ett fast värde i guld. Vid så kallad fundamental ojämvt kunde en större devalvering eller revalvering genomföras.

Bretton Woods-systemet kom i svårigheter och upphörde att fungera 1971. Ett viktigt skäl var ökade offentliga utgifter i USA i samband med Vietnamkriget och sociala satsningar. Detta gjorde att penningmängden och inflationen ökade medan räntan sjönk i USA. Amerikanskt kapital sökte sig då till länder med högre ränta. Detta tillsammans med den högre amerikanska inflationen innebar att krafter verkade för en appreciering av många valutor gentemot dollarn. I de berörda länderna motsatte man sig emellertid en appreciering av sin valuta.

En annan påfrestning på systemet låg i de stora reserver av dollar som hamnade hos olika centralbanker, och farhågor för att USA inte skulle kunna fullgöra sin förpliktelse att lösa in dessa dollar mot guld. Farhågorna besannades. Den amerikanska centralbanken tvingades sluta sälja guld och devalverade 1971, efter det att utländska centralbanker gjort stora gulduppköp. Det skedde också stora kapitalflöden från dollar till yen och D-mark. För att få slut på dessa flöden lät Tyskland och Japan 1973 sina valutor flyta gentemot dollarn.

WERNERPLANEN

Låt oss nu gå tillbaka till 1960-talet. EG-ländernas band till dollarn och osäkerheten om huruvida fasta växelkurser skulle kunna upprätthållas i Europa var besvärande. Särskilt den gemensamma jordbrukspolitiken skulle vara svår att genomföra om växelkurserna svängde. Detta var några av de skäl som på 1960-talet drev tankarna på en gemensam EG-valuta framåt.

År 1970 presenterades den så kallade *Wernerplanen*. Enligt denna skulle EG utvecklas till en ekonomisk och monetär union till 1980. Både penning- och finanspolitiken skulle överföras till EG-nivå. Det förutsattes att den monetära unionen skulle leda till en politisk union med gemensamma politiska institutioner.

Wernerplanen realiserades aldrig. Den hade hamnat på den politiska agendan under en tid då mycket annat tog kraft och koncentration. Problemen i samband med Bretton Woods-systemets sammanbrott hörde dit liksom EG:s pågående utvidgning med Storbritannien, Irland och Danmark. Därtill kom olika politisk grundinställning. Bland de stora länderna fanns Tyskland, som traditionellt visat intresse för att låta EG utvecklas i federal riktning, medan Frankrike tenderade att se en sådan utveckling som ett hot mot den nationella suveräniteten.

EMS

Att Wernerplanen blev inaktuell innebar inte att planerna på att stabilisera valutorna skrinlades. År 1972 förenades ett antal europeiska länder i den s.k. valutaormen; Sverige var anslutet 1973–1977. Ormländernas valutor tilläts variera mot varandra inom ett intervall på 2,25 procent över och under ett riktvärde. Ormen var emellertid kraftlös och upplöstes 1979.

Strävandena efter ett närmare valutasamarbete ledde i stället till att det *Europeiska monetära systemet*, EMS, upprättades 1979. Inom detta rymdes bland annat ”valutan” ecu (European Currency Unit), som var ett förstadium till euron. Där rymdes också växelkursmekanismen ERM (Exchange Rate Mechanism) och, från 1994, Europeiska monetära institutet, EMI, som var förstadium till Europeiska centralbanken, ECB.

Ecun var en ”bokföringsvaluta” baserad på en korg av EG-valutor med ingående vikter som byggde på respektive ekonomis styrka. Sverige, Finland

och Österrike blev medlemmar i EMS 1993, men deras valutor upptogs inte i ecu-korgen. Ecu var inte formellt s.k. lagligt betalningsmedel (dvs. betalningsmedel som man kan kräva att få fullgöra sina betalningar med) och existerade inte i mynt- eller sedelform. Den användes i viss utsträckning vid kontoöverföringar, och betydligt mer vid rena finansiella transaktioner än i samband med handel. Ecu var räkneenheten för EU:s budget. Den upphörde formellt att existera 1 januari 1999, då alla ecubelopp förändrades till eurobelopp efter kursen 1:1.

Växelkursmekanismen ERM, som Sverige aldrig var anslutet till, hade som huvudprincip att var och en av de ingående valutorna inte skulle avvika från en centralkurs gentemot var och en av de övriga valutorna med mer än 2,25 procent uppåt eller nedåt. Undantag fanns; några länder tillämpade under olika lång tid en bandbredd på +/-6 procent. Olika inflationstakt i de olika länderna gjorde att centralkurserna ibland fick ändras. Mellan 1979 och 1991 inträffade detta 12 gånger.

En centralbank tvingades intervensera om kursen på dess valuta gentemot en annan valuta tenderade att hamna utanför bandbredden. Om dess valuta blev för svag kunde centralbanken köpa upp sin egen valuta och sälja den andra valutan på valutamarknaden. Den ökade efterfrågan på den egna valutan och det ökade utbudet på den andra valutan tenderade att stärka den egna valutans värde i förhållande till den andras.

En räntehöjning i landet med den svagare valutan kunde verka i samma riktning. Den kunde locka en del av dem som placerat i räntebärande tillgångar i andra länder att i stället placera i det land där de nu skulle få högre ränta. Omplaceringarna skulle innebära att efterfrågan på landets valuta ökade och dess värde stärktes.

År 1992 blev det oroligt kring Europas valutor. Flera länder hade genomlevt en finanskris med banker som gick på knä efter förluster på alltför djärv utlåning. Inflationstakten var olika i olika länder. Många länder hade stora budgetunderskott och växande skuld i den offentliga sektorn.

Problemen förvärrades av den ekonomiska politik som drevs fram i Tyskland efter återföreningen: Östtyska mark hade upp till ett visst belopp fått växlas till västtyska mark till kursen 1:1. Detta var liktydigt med en ökning av penningmängden och verkade tillsammans med en expansiv finanspolitik för en högre inflationstakt. För att hejda inflationen drev tyska Bundesbank

en stram penningpolitik med höjda räntor. Detta tvingade även andra länder att höja räntorna för att om möjligt hindra att deras valutor försvagades gentemot D-marken.

Turbulensen i ekonomin gjorde emellertid att aktörerna på valutamarknaden började tvivla på att växelkurserna skulle kunna hållas oförändrade. Man började flytta sina tillgångar från de valutor som ansågs svaga och som därför löpte risk att devalveras. Ett sådant beteende gjorde naturligtvis att de försvagades ytterligare.

De spekulativa kapitalströmmarna fick plötsligt gigantisk omfattning och drev fram devalveringar och ännu mer drastiska åtgärder. Den 16 september 1992 tvingades det brittiska pundet och den italienska liran att lämna ERM-systemets kursintervall och i stället vara rörliga mot andra valutor. Spanska pesetan devalverades med 5 procent och med ytterligare 6 procent i november. Även andra valutor inom och utanför ERM-systemet hamnade i svårigheter, t.ex. finska marken som redan den 8 september 1992 fick lämnas att flyta fritt.

Den svenska kronan hade den 17 maj 1991 ensidigt knutits till ecun, dvs. Sverige fick själv ansvara för att kursen kunde hållas. Riktvärdet var 7,40054 kronor per ecu, och en avvikelse på +/-1,5 procent accepterades. När valutastormarna satte igång hösten 1992 blev det emellertid omöjligt att hålla kursen inom detta intervall. Kronan betraktades som övervärderad, och i mitten av september ville investerarna i stor omfattning göra sig av med placeringar i svenska kronor till förmån för starkare valutor. Riksbanken svarade med drastiska räntehöjningar och red tillfälligt ut stormen. I november blev det emellertid akut kris igen. Valutarenserven var på väg att tömmas och Riksbanken orkade inte svara. På eftermiddagen klockan 14.28 den 19 november 1992 ger Riksbanken upp den fasta växelkursen gentemot ecun och låter kronan flyta. Det har den gjort alltsedan dess.

Sverige stod utanför ERM-systemet, men de länder som ingick i detta försökte rädda det trots fortsatta påfrestningar. I augusti 1993 vidgades bandbredden till +/-15 procent kring riktvärdet. (Undantag var relationen mellan tyska mark och nederländska gulden.)

ERM har ingen uppgift att fylla då de ingående länderna har gemensam valuta. Alla EU-länder har emellertid inte euron som valuta. Därför lanserades 1999 det som kommit att kallas ERM2. I början av 2013 deltog tre länder i ERM2: Danmark, Litauen och Lettland. Den danska kronan kan variera

högst 2,25 procent från centralkursen mot euron. År 2016 är Danmark ensam kvar i ERM2, sedan även Lettland och Litauen infört euron som valuta.

MAASTRICHTFÖRDRAGET

Låt oss återigen gå tillbaka något i tiden. Parallellt med att EMS angav ramen för det praktiska europeiska valutasamarbetet togs politiska initiativ för en radikalare förening. Frankrike brukar betraktas som den ursprungliga pådrivaren i syfte att få mer inflytande över den europeiska penningpolitiken, som Tyskland annars dominerade till följd av sin ekonomiska styrka och genom Bundesbanks starka ställning inom ERM-systemet.

Enhetsakten 1986 innehöll detaljerade regler för hur en inre marknad skulle vara fullbordad den 1 januari 1993, dvs. en marknad så utformad att varor, personer, tjänster och kapital i princip fritt kan förflyttas mellan länderna. Där fanns också inslag om en monetär union. År 1988 fick EG-kommissionens ordförande Jacques Delors i uppdrag att leda en kommitté som skulle utarbeta en plan för EMU. Resultatet, den så kallade *Delorsrapporten*, presenterades i april 1989 och var ett av de dokument som låg till grund för *Maastrichtfördraget*. Det senare, som egentligen heter *Fördraget om Europeiska unionen*, antogs vid ett möte i den nederländska staden Maastricht i december 1991, undertecknades av utrikes- och finansministrar i februari 1992, ratificerades av de nationella parlamenten och trädde sedan i kraft den 1 november 1993. Fördraget är omfattande och innehåller mer än en konkret plan för hur den *Ekonomiska och monetära unionen*, vanligen förkortad *EMU*, skall skapas. Det är emellertid den senare som vi nu koncentrerar oss på medan vi bortser från bland annat de delar som handlar om gemensam utrikes- och säkerhetspolitik.

VÄGEN TILL EMU – TRE STEG

EMU har enligt planen genomförts i tre steg. Första steget påbörjades redan före Maastrichtfördraget och omfattade perioden 1 juli 1990 till 31 december 1993. I det ingick borttagandet av de återstående legala hindren för fria kapitalflöden mellan medlemsländerna, genomförandet av den inre marknaden m.m. Medlemsstaterna skulle betrakta sin ekonomiska politik som en fråga av gemensamt intresse.

Det andra steget påbörjades den 1 januari 1994 och innebar att medlemsstaternas ekonomier knöts närmare varandra och hade att följa fler gemensamma regler. *Europeiska monetära institutet*, EMI, med säte i Frankfurt, verkade från början av perioden. Dess huvuduppgift var att skapa förutsättningar för en gemensam europeisk centralbank och en enhetlig penningpolitik i tredje steget. I andra steget ingick att göra analyser och tekniska förberedelser. EMI ansvarade för att samarbetet mellan centralbankerna utvecklades och att penningpolitiken blev mer samordnad mellan länderna. EMI skulle vidare övervaka att EMS fungerade, underlätta användandet av ecun, skapa ett effektivt system för betalningar mellan bankerna i unionen och förbereda framställningen av eurosedlar.

Under andra steget blev det också förbjudet att finansiera statliga budgetunderskott med upplåning i landets centralbank. Centralbankernas självständighet i förhållande till regeringarna och andra organ utanför centralbankerna stärktes.

KONVERGENSKRITERIERNA

Under andra steget, våren 1998, prövades om de enskilda länderna uppfyllde ett antal kriterier som fastslagits i Maastrichtfördraget som villkor för att få delta i tredje steget med gemensam valuta. Som beteckningen konvergenzkriterier antyder innebär uppfyllelse av kriterierna för ett enskilt land att det inte avviker för mycket från övriga länder i vissa angivna avseenden. Vad gäller ekonomin handlar det om inflationen, räntorna, de offentliga finanserna och växelkursen.

Inflationen fick under ett år före granskningen inte med mer än 1,5 procent överstiga genomsnittet för de högst tre medlemsstater som uppnått bäst resultat i fråga om prisstabilitet.

Den långfristiga nominella *räntan* fick i genomsnitt under ett år före granskningen inte med mer än 2 procent överstiga räntan i de högst tre medlemsstater som uppnått bäst resultat i fråga om prisstabilitet.

Den *offentliga sektorns löpande finanser* fick inte visa ett större underskott för 1997 än ett belopp motsvarande 3 procent av BNP. Undantagsvis kunde ett större underskott accepteras om man, grovt uttryckt, var på rätt väg.

Bruttoskulden i den offentliga sektorn fick inte överstiga ett belopp större

än 60 procent av BNP. Större skuld kunde dock tillåtas om man närmade sig referensvärdet i tillfredsställande takt.

Växelkursen skulle under två år före granskningen ha varit stabil i den meningen att kursrörelserna skulle ha legat inom det normala fluktuationsutrymmet enligt ERM-systemet. Särskilt skulle medlemsstaten inte på eget initiativ ha devalverat sin valutas centralkurs i förhållande till någon annan medlemsstats valuta under tvåårsperioden.

Vi kan notera att de fem ekonomiska konvergensvillkoren har att göra med pengar eller finanser. Inget sägs om arbetslösheten eller produktionen.

Tanken bakom de ekonomiska konvergensvillkoren var framför allt att de skulle bidra till att stabilisera penningvärdet över hela unionen och skapa förutsättningar för att föra en gemensam penningpolitik. Exempelvis hade stora underskott i de offentliga finanserna i ett land kunnat medföra tendenser till en avvikande och hög inflation. Särskilt Tyskland har traditionellt hyst en stark inflationskräck, grundad på erfarenheter av hyperinflation i början av 1920-talet, och landet var därför pådrivande när det gällde att sätta upp konvergenskriterierna.

Utöver den ekonomiska konvergensen prövades även den juridiska konvergensen. Ett lands rättsregler, särskilt de som rörde centralbanken, fick inte strida mot EG-fördraget och reglerna för Europeiska centralbanksystemet. Det betydde konkret att ett lands centralbank måste kunna handla självständigt och inte ta order av exempelvis regeringen eller parlamentet.

Hur hade länderna klarat att uppfylla konvergensvillkoren när detta skulle bedömas våren 1998? Inflationskriteriet och räntekriteriet klarade alla utom Grekland. Samma gällde kriteriet för underskottet i den offentliga sektorns löpande finanser. Här hade många länder haft svårigheter några år tidigare men genomfört omfattande sparprogram. I några fall vidtog man även omdiskuterade engångsåtgärder som privatisering, tillfälliga skatter och minskade offentliga investeringar för att ta sig över tröskeln.

Gränsen för den offentliga sektorns bruttoskuld på 60 procent i förhållande till BNP hade många länder svårt att klara. Det gällde särskilt Italien och Belgien, som båda hade en offentlig bruttoskuld på 122 procent av BNP, dvs. ungefär dubbelt så mycket som referensvärdet. Belgien hade emellertid en valutaunion med Luxemburg, och både Italien och Belgien hörde till EG:s ursprungliga grundare. Det senare talade för att de av politiska skäl kunde

behandlas välvilligt. Dessutom höll skulden på att minska för båda länderna, och de uppfyllde övriga konvergensvillkor. Därför rekommenderade EU-kommissionen att de trots den höga skuldkvoten skulle ingå i euroområdet. Så blev också fallet.

Huruvida växelkurskriteriet uppfylldes blev en komplicerad fråga. En omtvistad punkt gällde om det skulle krävas att landet ingått i ERM-systemet eller om det räckte att växelkursen var stabil. Bara 10 av de 15 EU-länderna var anslutna till ERM under hela de två referensåren före prövningen, och Grekland, Storbritannien och Sverige hade inte alls varit med. Grekland anslöt sig i mars 1998 för att senare kunna kvalificera sig för att delta i valutaunionen.

Att konvergensvillkoren i princip skall uppfyllas innan ett land antas till valutaunionen kan inte tolkas som att det därefter är fritt fram för landet att utforma sin ekonomiska politik efter eget godtycke. Den så kallade *Stabilitets- och tillväxtpakten*, som EU:s stats- och regeringschefer i europeiska rådet antog 1997, innebär att medlemsländerna generellt skall iaktta budgetdisciplin och undvika offentliga budgetunderskott större än 3 procent av BNP och offentlig bruttoskuld större än 60 procent av BNP. Detta gäller i princip även de EU-länder som står utanför euroområdet.

Flera länder har haft svårt att uppfylla kraven. Bland annat hade stora länder som Tyskland och Frankrike för stora budgetunderskott flera år i rad. I stället för att genomföra de straffåtgärder som reglerna krävde enades medlemsländerna i mars 2005 om att mjuka upp delar av pakten och i större utsträckning ta hänsyn till olika länders olika förutsättningar. Tyskland kunde återropa kostnader för återföreningen av Väst- och Östtyskland. Länderna kan också kräva att hänsyn tas till bland annat kostnader för att genomföra pensionsreformer, forskning och utveckling, och kostnader för att uppnå vissa ”europeiska mål”. Överenskommelsen innebar en tyngdpunktsförskjutning från budgetunderskottet till den offentliga skuldsättningen när det gäller vad som skall betraktas som allvarliga försyndelser.

Även i spåren efter finanskrisen 2008 misslyckades många länder med att uppfylla underskottsmålen. I en del fall har en tidigare lättsinnig finanspolitik varit bidragande, men detta är inte hela förklaringen. Högre arbetslöshet och minskad produktion innebär minskade skatteinkomster samtidigt som behovet av utbetalningar från de offentliga försäkringssystemen ökar. Sparkrav för att ändå begränsa underskotten tenderar att åtminstone på kort

sikt förvärra arbetslösheten och minska skatteinkomsterna ytterligare. Den ekonomiska politiken hamnar i en valknipa.

Varje år under perioden 2009–2012 var summan av alla länders både löpande budgetunderskott och bruttoskuld, för såväl EU som helhet (EU28) som för euroländerna, större än Stabilitets- och tillväxtpaktens gränser. Offentliga sektorns budgetunderskott, som enligt pakten inte får överstiga 3 procent av BNP, översteg minst ett av åren 10 procent för fem länder: Irland, Grekland, Spanien, Portugal och Storbritannien. Bruttoskulden, som inte fick motsvara mer än 60 procent av BNP, översteg 100 procent för fem länder: Belgien, Irland, Grekland, Italien och Portugal, med toppnoteringen 171 procent för Grekland år 2011. Senare, 2014, var Greklands skuld 180 procent av BNP.

Skulder är lån som måste återbetalas, ersättas med nya lån eller efterskänkas. När skulderna kring 2010 i några länder vuxit till skrämmande nivåer blev långivarna mer restriktiva. Flera länder tvingades söka nödlån från EU och Internationella valutafonden, och har på så vis kunnat skjuta problemen framåt. Dessa nödlån har dock inte getts utan hårda krav på den ekonomiska politiken i låntagarländerna, vilket lett till politiska konfrontationer. I Tyskland, som blivit det generellt sett starkaste eurolandet men som ändå inte har kunnat undvika minussiffror i sina offentliga finanser, har rätt irritation över växande lånekrav från länder med svagare finanser. I de svagare länderna har det omvänt vuxit fram irritation över Tyskland, som upplevts diktera sparkrav på andra från en styrkeposition för att skydda sina skattebetalare.

Denna utveckling var inte förutsedd när euron infördes som EU-valuta 1999. När man nu förstått vad som kan hända har reglerna (som många länder inte lyckats följa) skärpts ytterligare, och stabilitets- och tillväxtpakten har kompletterats med en finanspakt, som började gälla 1 januari 2013 och som bland annat kräver att de anslutna länderna lagstiftar om att landet inte får ha större offentligt budgetunderskott än 0,5 procent av BNP. Dessutom har stora fonder inrättats varifrån krisländer kan få lån.

TREDJE STEGET

Till skillnad från Storbritannien och Danmark har Sverige inte genom något särskilt protokoll till Maastrichtfördraget fått rätt att stå utanför valuta-

unionen om landet uppfyller konvergenskriterierna. Sverige gjorde en ensidig deklARATION om att avvakta. Eftersom den svenska hållningen har varit att man tills vidare vill stå utanför, var det faktum att landet inte deltagit i ERM-systemet något som kom till hjälp: Det fanns nu ett formellt skäl till att låta Sverige stå utanför. Ett annat formellt skäl var att Riksbanken inte ansågs tillräckligt självständig.

Grekland ville ingå i euroområdet men ansågs inte kvalificerat att vara med från starten den 1 januari 1999. Som nämnts kom landet med två år senare.

EMU:s tredje steg, som startade 1 januari 1999, innebar bland annat att euron infördes som en gemensam "bokföringsvaluta" vid sidan av de nationella valutorna, och att de enskilda ländernas växelkurser gentemot euron låstes fast vid de nivåer som framgår av tabell 9.1. (Grekiska drachman låstes dock först 1 januari 2001.) Sedlar och mynt kom i cirkulation först den 1 januari 2002 och är den händelse som blivit mest uppmärksam. Ur makroekonomiskt perspektiv är emellertid 1 januari 1999 viktigare. Det var då som möjligheterna att föra en egen penningpolitik för ett enskilt land definitivt upphörde, och det var då som det definitivt blev omöjligt för ett land som haft en avvikande ekonomisk utveckling att låta växelkursen gentemot andra medlemsländer anpassas efter de förändrade förutsättningarna.

TABELL 9.1 En euros motsvarighet i tidigare nationell valuta.

Belgiska franc (BEF)	40,3399	Luxemburgska franc (LUF)	40,3399
Tyska mark (DEM)	1,95583	Nederländska guilder (NLG)	2,20371
Spanska peseta (ESP)	166,386	Österrikiska schilling (ATS)	13,7603
Franska franc (FRF)	6,55957	Portugisiska escudo (PTE)	200,482
Irländska pound (IEP)	0,787564	Finska mark (FIM)	5,94573
Italienska lira (ITL)	1936,27	Grekiska drachma (GRD)	340,750

Det tredje steget innebar alltså att penningpolitiken inom euroområdet överfördes från de nationella centralbankerna till *Europeiska centralbank-systemet*, ECBS, med *Europeiska centralbanken*, ECB, i centrum. Tyska Bundesbank kan ses som mönster vad gäller uppbyggnaden och särskilt penningpolitikens inriktning.

ECBS består av ECB och de nationella centralbankerna. Även central-

bankerna i de EU-länder som står utanför valutaunionen ingår i ECBS, men deltar inte i beslut som rör penningpolitiken i euroområdet.

ECB-rådet är ECB:s högsta beslutande organ och fattar de penningpolitiska besluten för euroområdet. I ECB-rådet ingår euroländernas centralbankschefer och de sex ledamöterna i *ECB:s direktion*. ECB:s direktion är ECB:s verkställande organ, som även förbereder ECB:s beslut. I den verkställande uppgiften ingår bland annat att tala om för euroländernas nationella centralbanker vad som praktiskt krävs för att genomföra ECB-rådets beslut. De nationella centralbankerna har kvar de flesta av de operativa uppgifterna gentemot affärsbankerna. Därför har de en viktig praktisk uppgift när ECB:s penningpolitik skall genomföras.

Förutom den egentliga penningpolitiken ingår i ECB:s uppgifter även att vid behov genomföra operationer på valutamarknaden, att ha hand om medlemsstaternas valutareserver, att främja ett väl fungerande betalningssystem och att stödja vederbörande myndigheter vid övervakningen av kreditväsendet och av stabiliteten hos det finansiella systemet.

Det övergripande målet för ECB:s och ECBS:s verksamhet är prisstabilitet. Detta innebär inte nödvändigtvis frånvaron av alla förändringar i den genomsnittliga prisnivån. ECB har definierat det operationella målet för prisstabilitet som en årlig inflationstakt under, men nära 2 procent. (Den svenska riksbankens huvudmål är en inflationstakt på 2 procent.) Vid sidan av prisstabilitetsmålet skall ECB och ECBS främja unionens allmänna ekonomiska politik, förutsatt att detta inte inkräktar på prisstabilitetsmålet.

Ett särskilt råd kallat *ECB:s allmänna råd* finns eftersom inte alla EU-länder ingår i valutaunionen. I detta råd ingår ECB:s ordförande och vice ordförande samt cheferna för alla centralbanker inom ECBS, dvs. även centralbankscheferna i icke-euroländer som t.ex. Sverige, Danmark och Storbritannien. Till uppgifterna hör att följa den ekonomiska utvecklingen i de EU-länder som inte ingår i valutaunionen samt förbereda nya medlemmars inträde.

FÖR- OCH NACKDELAR MED GEMENSAM VALUTA

Att meter och gram efter hand har ersatt det kaos av olika längd- och viktmått som tidigare rådde i olika länder betraktar nog de flesta som rationellt. Är det inte lika självklart rationellt att ersätta olika valutor med en enda gemensam valuta?

Uppenbarligen är valutafrågan mer komplicerad, och den grupp ekonomer och statsvetare som hade fått regeringens uppdrag att utreda konsekvenserna av en eventuell svensk anslutning till den europeiska valutaunionen kom 1996 till resultatet att Sverige bör avvakta: ”Vid en sammanvägning talar enligt vår bedömning de ekonomiska argumenten i dagsläget emot ett svenskt deltagande i den monetära unionen. Sammantaget talar de politiska argumenten för. *Vår helhetsbedömning av såväl de ekonomiska som de politiska argumenten är att de faktorer som talar emot ett svenskt deltagande redan i första omgången 1999 är starkare än de faktorer som talar för.*”⁴

Ett problem ligger i att växelkursen inte är ett betydelselöst omräkningstal mellan två valutor. Förändringar i växelkursen är en av de anpassningsmekanismer som finns till hands – och vid rörlig växelkurs automatiskt tenderar att träda i kraft – om två länders ekonomier utvecklas olika eller om förväntningarna på ekonomierna förändras. Tar man bort växelkursmekanismen faller anpassningsbördan desto tyngre på andra anpassningsmekanismer som sysselsättning, löner och priser. Än viktigare är att man förlorar möjligheten att föra en egen penningpolitik med en räntenivå som är anpassad till landets situation, om man inte har en egen valuta. En gemensam valuta har fördelar – men inte enbart fördelar.

Den mest uppenbara fördelen är att olika typer av *transaktionskostnader* minskar vid betalningar mellan länder vars valutor ersätts av en gemensam valuta. Växlingskostnaden försvinner. Även resursåtgången för att hantera valutakursrisker och en del andra valutarelaterade kostnader som företag och myndigheter kan drabbas av försvinner eller minskar. Storleken på den möjliga årliga minskningen av transaktionskostnaderna uppskattades av EU-kommissionen till 0,17–0,27 procent av unionens BNP i banksektorn och ungefär lika mycket eller något mindre i resten av ekonomin, om dåvarande 12 EU-länder bildade en valutaunion. Den svenska EMU-utredningens grova beräkningar för Sverige ger procenttal av ungefär samma storleksordning. Detta tyder på att den möjliga besparingen av transaktionskostnader ungefär motsvarar produktionen i landet under en arbetsdag.

En annan fördel med en gemensam valuta är att det blir *lättare att jämföra priser* på varor och tjänster som bjuds ut i olika delar av unionen. För den svenske konsumenten blir det aningen lättare att avgöra om man bör direkt-

4 *Sverige och EMU*, SOU 1996:158, s. 434.

importera en bil från Tyskland eller köpa den i Sverige, om priserna direkt är uttryckta i samma valuta. På motsvarande vis kan producenterna något lättare se om prisnivån inom deras produktområde ligger lägre eller högre i ett annat unionsland och om därför export kan löna sig. Att det blir lättare att göra prisjämförelser skulle kunna öka konkurrensen och effektiviteten i resursutnyttjandet.

Ett annan punkt som diskuterats är att om växelkursvariationerna mellan flera valutor försvinner borde *handeln och utlandsinvesteringarna* mellan de berörda länderna öka, eftersom osäkerheten minskar. Den svenska EMU-utredningen hade emellertid svårt att finna tydligt empiriskt stöd för denna hypotes och påpekade att man inte kan utesluta att den totala osäkerheten ökar, om en gemensam penningpolitik innebär att det blir svårare att motverka störningar som drabbar ett enskilt land. Även effekterna på *realräntorna* av en valutaunion bedömdes vara små. Senare resultat antyder att effekterna på utrikeshandeln kan ha underskattats.

Låt oss nu gå över till nackdelarna för ett land med att tillhöra en valutaunion. Till nackdelarna hör framför allt att landet förlorar möjligheten att i *stabiliseringssyfte föra en egen penning- och växelkurspolitik*. Detta kan vålla problem om länderna i valutaunionen inte ligger i samma fas i konjunkturcykeln, utvecklas olikartat eller drabbas på olika vis av en störning utifrån. Den gemensamma politiken är då inte säkert den bästa för de enskilda länderna.

Exempelvis pekade man kring 2000 på att den räntenivå som ECB drivit igenom var för hög för Tyskland, som led av stagnation och hög arbetslöshet och därför hade behövt stimulans av en lägre ränta, men för låg för Irland, som hade en överhettad ekonomi.

Finland drabbades i början av 1990-talet av ekonomiska problem, som förstärktes av att exporten till det östra grannlandet minskade drastiskt när Sovjetunionen kollapsade. Hade man då inte haft möjligheten att anpassa sin valuta efter de nya förutsättningarna hade återhämtningen blivit mycket svårare.

OPTIMALA VALUTAOMRÅDEN

De första punkterna vi tog upp ovan – transaktionskostnaderna, lättheten att jämföra priser, effekten på handel och utlandsinvesteringar – talar för

att ett valutaområde bör vara stort, kanske omfatta hela världen. De sista punkterna – fördelen av att kunna föra en penning- och växelkurspolitik anpassad till ett visst områdes egna förutsättningar – talar tvärtom för att ett valutaområde bör vara ganska litet. Ur dessa och andra motstridiga argument har det vuxit fram en omfattande litteratur om *optimala valutaområden*, som varken är ”för stora” eller ”för små”.

Bildandet av en valutaunion innebär att de ingående länderna förlorar en av anpassningsmekanismerna gentemot varandra efter en störning, nämligen växelkursen. Detta behöver inte nödvändigtvis vara ödesdigert, och det skall vägas mot vinsten av bland annat lägre transaktionskostnader. Under olika förutsättningar kan det vara optimalt för två eller flera länder att bilda en valutaunion:

Om länderna har likartad ekonomisk struktur, brukar ligga i samma fas i konjunkturcykeln, har samma grundläggande syn på principerna för ekonomisk politik och kan väntas bli påverkade på samma vis av en störning (t.ex. oljeprishöjning) kan växelkursinstrumentet bli onödigt.

Om inte ovannämnda villkor är uppfyllda kan det tänkas att bortfallet av växelkursmekanismen kan kompenseras av andra anpassningsmekanismer. En hög flyttningsbenägenhet mellan länderna hos arbetskraften kan motverka att något land drabbas speciellt hårt av arbetslöshet efter en störning.

Löneflexibilitet, sådan att lönerna snabbt sjunker eller stiger när arbetslösheten ökar respektive minskar, kan ha samma effekt. Löneflexibiliteten kan då ersätta förändringen av växelkursen.

Flexibla priser på varor och rörlighet hos kapitalet underlättar också ekonomins sätt att fungera i en valutaunion. Det gör också en finanspolitik inriktad på stöd från välmående länder och områden till mindre välmående.

Vid given nivå på övriga faktorer gäller att ju större handeln är mellan några länder, desto större är sannolikheten att länderna bör ingå i en valutaunion.

FAKTA

Som startpunkt för utvecklingen av teorin om optimala valutaområden brukar man betrakta en kort artikel med titeln ”A Theory of Optimum Currency Areas” av kanadensaren Robert Mundell (f. 1932), publicerad i *American Economic Review* 1961. Sveriges Riksbanks pris i ekonomisk vetenskap till Alfred Nobels minne tilldelades 1999 Mundell ”för hans analys av penning- och finanspolitik under olika växelkursregimer, samt hans analys av optimala valutaområden”.

Vi har nu pekat på hur ett antal faktorer påverkar det förnuftiga i att några länder bildar eller avstår från att bilda en valutaunion. Att gå från en sådan principdiskussion till invändningsfria påståenden om huruvida vissa länder i verkligheten bör bilda en valutaunion är svårt av flera skäl. Vi har inte ordentlig kunskap om alla relevanta faktorerers karaktär, och vi vet inte vad som skulle vara tillräckligt stora eller tillräckligt små värden på olika variabler för att förutsättningarna för en optimal valutaunion skall vara uppfyllda. Man kan göra allmänna konstateranden som att skillnader i språk och kultur gör att benägenheten att av arbetsmarknadsskäl flytta från en del av Europa till en annan är mindre än flyttningsbenägenheten i USA, eller att lönerna är betydligt mer trögrörliga nedåt än uppåt, men sådant är bara en del av den kunskap som skulle behövas.

Svårigheterna innebär inte att det saknas spekulationer om hur ett optimalt valutaområde skulle kunna se ut. Lars Jonung och Fredrik Sjöholm har i en tidskriftsartikel ställt frågan "Hur ser ett 'optimalt' valutaområde ut för Sverige?".⁵ De kommer till slutsatsen att Sverige och Finland, eventuellt kompletterade med Danmark och Norge skulle kunna utgöra ett optimalt valutaområde, men att det är tveksamt om ett sådant bör vara större.

Ett valutaområde begränsat till Norden är emellertid inte politiskt genomförbart. Sverige har att välja mellan sitt nuvarande egna valutaområde, som sannolikt är mindre än optimalt, och euroområdet, som sannolikt är större än optimalt.

Vi har nu resonerat om ett optimalt valutaområde ur ekonomiskt perspektiv. Frågan om EU:s monetära union är emellertid inte enbart en ekonomisk utan kanske främst en politisk fråga. Valutaunionen är inte fristående från den politiska integrationsprocessen. Tydligt uttryckte Tysklands dåvarande förbundskansler Helmut Kohl detta i ett tal inför Europaparlamentet 1989, där han sade att Tyskland var för såväl en politisk union som EMU: "För Tyskland är EMU endast en hållplats på vägen mot politisk union."⁶

5 Jonung, Lars & Sjöholm, Fredrik, "Hur ser ett 'optimalt' valutaområde ut för Sverige?", *Ekonomisk Debatt*, nr 5, 1997.

6 *Sverige och EMU*, SOU 1996:158, s. 243.

PERSON- OCH SAKREGISTER

- anpassningsmekanism 116, 118
användningssidan 11, 21, 55, 56, 75, 83
arbetslöshet 11, 14, 32, 41, 89, 98, 111,
117
avskrivning 24
- bandbredd 107, 108
befolkningspyramid 14, 93
befolkningstillväxt 39
betalningsbalans 75, 79
bimetallism 104
BNP-deflator 89
bokföringsvaluta 14, 106, 114
Bretton Woods 14, 105
bruttoinvestering 13, 22, 65
bruttonationalinkomst 71, 83, 85, 87
bruttosparande 71
Bundesbank 107, 114
byggnadsinvestering 70
bytesbalans 11, 35, 79
- centralkurs 107, 109, 111
CFA-franc 104
Common Agricultural Policy
(CAP) 51
- Dahlgren, Einar 18
deflation 31, 35
Delors, Jacques 109
Delorsrapporten 109
depreciering 32, 67
depression 30, 77
desinvestering 66
disponibel nationalinkomst 85, 87
driftsöverskott 13, 21, 83
- ECB 106, 114, 117
ECB-rådet 115
ECBS 114, 115
ECB:s allmänna råd 115
ECB:s direktion 115
ecu 14, 106, 108, 110
EEC 12, 34
EFTA 34
EG 106, 109, 111
Ekonomiska och monetära unionen,
EMU 14, 89, 109, 116, 119
ekonomisk politik 119
EMI 106, 110
EMS 14, 106, 109
enhetsakten 109

- ENS 95 19, 65
 ENS 2010 20
 Erhard, Ludwig 34
 ERM 14, 106, 108, 111
 ERM2 108, 109
 ettårsregel 19
 EU15 12, 13, 35, 37, 88, 112
 EU27 15, 24, 27, 63, 79, 89
 EU-kommissionen 52, 112, 116
 European Currency Unit 106
 Europeiska centralbanken 88, 114
 Europeiska centralbanksystemet 114
 Europeiska monetära institutet 106, 110
 euroscleros 36
 Eurostat 26
 eurozonen 15, 119
 export 13, 21, 33, 35, 53, 56, 73, 77

 faktorpris 22, 84
 fast investering 19, 23, 65
 fast realkapital 22, 65, 67
 fast växelkurs 104
 finansiell balans 79
 finanspolitik 33, 106, 107, 118
 flödesstorhet 66
 FN 19, 40
 folkminskning 94
 folkökning 94
 Frisch, Ragnar 18
 födelsetal 94
 försörjningsbalans 56
 förädlingsvärde 45, 48, 83

 GATT 34
 gemenskapspreferens 53
 grön BNP 40
 guldmyntfot 32, 104

 Hammarskjöld, Dag 33
 harmoniserade arbetslöshetstal 100
 harmoniserat konsumentprisindex 88
 hushållens konsumtionsutgifter 58, 60
 huvudmynt 104
 hyperinflation 111
 högkonjunktur 32, 36, 98

 icke materiella fasta realkapitalet 66
 IMF 19
 import 13, 21, 32, 35, 51, 56, 116
 indikativ planering 18
 indirekta skatter 22, 84
 inflation 11, 13, 29, 35, 83, 88, 105, 107, 110, 115
 inflationsmål 88
 inkomstfördelning 61
 inkomstsidan 11, 20
 invandring 94
 investering 13, 19, 39, 55, 65, 85, 89, 111, 117

 Jonung, Lars 119
 jordbrukspolitik 51, 106
 jordbrukssubventioner 46, 52

 kandidatländer 15, 27, 89, 91
 kapitalavkastning 21
 kapitalbalans 79
 kapitalförslitning 13, 20, 23, 59, 66, 71, 87
 kapitaltransferering 13, 72, 87
 Keynes, John Maynard 18, 33
 Kock, Karin 18, 33
 Kohl, Helmut 119
 konjunkturteori 18
 konsumentpriser 14

- konsumtion 12, 20, 35, 42, 55, 56, 66,
 71, 75, 83, 89, 91
 konvergenskriterier 89, 110
 konvertibilitet 104
 Kuznets, Simon 18
 köpkraftskorrigerad BNP 38
 köpkraftsparitetsteorin 90
- lagerinvestering 22, 65
 latinska myntunionen 104
 levnadskostnader 14, 83, 89
 Lindahl, Erik 18, 33
 lågkonjunktur 33, 36, 98, 100
 långtidsutredning 18
 löneandel 13, 83
 löpande transfereringar 87
- Maastrichtfördraget 14, 88, 109, 113
 makroekonomi 11, 17, 39, 114
 marknadspris 22, 52, 59, 85, 87
 Marshall, George 34
 Marshallplanen 34
 maskininvestering 39, 70
 materiella fasta realkapitalet 66
 Meade, James 18
 miljöeffekter 40
 miljöräkenskaper 40
 Mundell, Robert 118
 Myrdal, Gunnar 33
- naturlig folkökning 94
 nettoinvandring 94
 nettoinvestering 66
 nettonationalinkomst (NNI) 71, 87
 nettonationalprodukt 23, 40
 NNP 23, 40
- OECD 19, 31, 34
- OEEC 34
 offentliga investeringar 111
 offentlig konsumtion 20, 63
 Ohlin, Bertil 33
 oljepriset 35
 optimala valutaområden 117
- penningpolitik 109, 115
 Petty, William 17
 primära inkomster 85
 prisindex 29, 88
 prisstabilitet 88, 110, 115
 produktionssidan 11, 20, 45, 55
 produktionsskatter 22, 84
 produktionssubventioner 22
 produktionsvärde 20
 produktskatter 22
 produktsubventioner 22
 Purchasing Power Standards (PPS) 25
- realkapital 13, 20, 22, 38, 65, 84, 87
 residualpost 73
 Riksbanken 89, 108, 114, 115, 118
 Romfördraget 51
 ränta 105, 107, 110, 117
 rörlig växelkurs 116
- sammansatt förvärvsinkomst 13, 21,
 83
 Sjöholm, Fredrik 119
 Smith, Adam 64
 SNA 93 19
 SNA 2008 20
 socialistländer 20, 26, 89, 94
 social marknadsekonomi 34
 sparande 13, 65, 71
 stabiliseringspolitik 18, 33
 Stabilitets- och tillväxtpakten 112

statsbudget 33
subventioner 22, 46, 51, 84
sysselsättningsgrad 95

tillväxt 12, 29, 33, 41, 42, 48, 63, 112
transaktionskostnader 116
treårsregel 19
tyska undret 34

undervärderad (valuta) 90
upphinnareffekt 38
utvandring 94

valutakursrisk 116
valutaormen 106
valutaresev 108, 115
Världsbanken 19
växelkurs 14, 36, 89, 90, 104, 111, 116
Wernerplanen 14, 106
Wigforss, Ernst 33

övervärderad (valuta) 26, 90, 108

